TÜRKİYE TARIMINDA PRUSYA TİPİ KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ VE "ÇEVRE SORUNU"

Dr. Müslüm ERDOĞAN

Barış kitap

TÜRKİYE TARIMINDA PRUSYA TİPİ KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ ve "ÇEVRE SORUNU"

Dr. Müslüm ERDOĞAN

TÜRKİYE TARIMINDA PRUSYA TİPİ KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ ve "ÇEVRE SORUNU"

Yazar: Dr. Müslüm Erdoğan

Sayfa Düzeni ve Tablolar Dizini: Dr. Müslüm Erdoğan

Kapak Resmi: Spooner

Kapak Tasarım - Düzenleme: Fatih M. Güzel
(0 312) 312 20 42

Tüm hakları saklıdır.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

1. baskı, Mayıs 2014

Baskı ve Cilt: BRC (0 312) 384 44 54
Sertifika No:
ISBN: 978-605-4728-32-9

Barış Kitap
Basın-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.
Zafer Çarşısı, No: 10-11 Kızılay/ANKARA
Tel: (0 312) 435 29 69
Faks: (0 312) 434 33 93
e-posta: bilgi@bariskitap.com
Web: www.bariskitap.com

TÜRKİYE TARIMINDA PRUSYA TİPİ KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ ve "ÇEVRE SORUNU"

Dr. Müslüm ERDOĞAN

Barış kitap

Müslüm Erdoğan:

1958 yılında Elbistan'da doğdu. Marmara Üniversitesi'nden 1981 yılında, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler lisans diploması, 1996 yılında, Siyaset ve Sosyal Bilimler dalında doktora diploması aldı. Gazete ve dergilerde Alevilik, Demokrasi ve Sosyalizm, Doğa ve Toplum, Kadın Sosyal Sınıfı, Kapitalizmin Güncel Sorunları, Orta-Doğu, Üretim ve Tüketim Fetişizmi konularında makaleleri, "Aşkın Masalı" (2004) isimli şiir ve "Kürtlerin Kapitalizm Öncesi Tarihi'nin Maddesi" (2013), "Kapitalizm, Toplum ve Kişi" (2013) kitapları yayınlandı. Alevilik, Sınıflar ve Politika, Dinler Prosesi, İslam'da Ekonomik ve Sosyal Adalet ve Doğa-Toplum konuları üzerine çalışmaları devam etmektedir.

Oğullarım: Şahan ve Baran'a…

Şahan'a

Bu dağlar, ki: Nurhak Dağı'dır,
acıları sığmaz yüreğine.
Yalnızlığı ve karanlığına inat,
elvermez haine, sinsi iblise;
eğmez başını düşmana!
Bir dal üstüne dizili,
boynu bükük sümbüllerini,
karakışta sunar,
Sinan'ına.
Eşkiyasını koynunda saklar,
Teslim etmez Şahan'ını düşmana.
Ana sütünden helal, saf, temiz,
kardan ak beyazı
ve Senin: kıvırcık, ince, uzun,
zifiri karanlık renginde saçların gibi,
yumuşacık bulutlarıyla,
örter üstünü yiğidinin, sessizce.
Bir yanı mağrur,
bir yanı mahcup.
İhanet ve kalleşliklerin acısını duyarak yüreğinde…

24.12.1989
Elbistan

Baran'a

Oğul, gözümün nuru, dizimin feri,
Komündaşım, geleceğim.
Buhar ol önce, çık gökyüzüne,
sonra bulut, gökyüzünde kaim ol!
Yağmur ol, kar ol, Baran ol!
Çoşkun akıp bendini de yıksan,
su ol, in yeryüzüne, toprağa can kat;
yaşam ol, yaşat!
Yeryüzüne in, bereket ol, bolluk ol,
Fırat ol, Dicle ol, insanlığın kardeşliğine ak!
Deniz ol, Derya ol, bütün ırmaklar kardeş olsun sularında!
Su ol, su!
Su ol ki, bereket olasın,
bereket bolluktur, bölüşüldükçe çoğalır!
Oğul verip çok olasın, çok insan (Che) olasın,
kök salıp daim olasın!

23.05.2002
Burhaniye

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR DİZİNİ.....17

ÖNSÖZ.....23

GİRİŞ.....27

BİRİNCİ KISIM:

BÖLÜM I:
SOYUT TARİHSEL GELİŞİM
A) GENEL SOYUT TARİHSEL GELİŞİM.....33
1- EMEK-RANT.....36
2- ÜRÜN (AYNİ)-RANT.....37
3- PARA-RANT.....38
B) OSMANLIDA SOYUT TARİHSEL GELİŞİM.....40
1- DİRLİK DÜZENİ.....41
2- KESİM DÜZENİ.....44
3- KLASİK PARA-RANT ile KESİM DÜZENİ ARASINDAKİ FARKLAR.....46
C) FARKLILIK RANTI ve MUTLAK RANT.....49
1- FARKLILIK RANTI.....50
2- MUTLAK RANT.....51
BÖLÜM II:
TÜRKİYE TARIMINDA SOMUT GELİŞİM
A) TARİHSEL GELİŞİM.....53
1- 1923-1950 ARASI.....53
2- 1950-1980 ARASI.....54
3- 1980 SONRASI.....58

B) GELİR DAĞILIMI.....60
1- AİLE DİLİMLERİNE GÖRE GELİR DAĞILIMI.....61
2- İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE GELİR DAĞILIMI.....62
C) TARIMIN İSTİHDAM İÇİNDEKİ PAYI.....66
D) TARIMDA BÖLGESEL GELİŞİM FARKLARI.....74
1- BÖLGELER ARASI GELİŞİM FARKLARI.....74
2- İLLER ARASI GELİŞİM FARKLARI.....75
E) SEKTÖRLER ARASI KARŞILAŞTIRMA.....79

İKİNCİ KISIM:

BÖLÜM I:
TÜRKİYE TOPRAKLARININ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ ve KULLANIMI

A) COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ.....83
1- YÜZÖLÇÜMÜ.....84
a) Türkiye'nin Boyutları.....84
b) Türkiye'nin Sınırları.....84
c) Türkiye'nin Rölyefi.....84
2- İKLİM ŞARTLARI.....85
a) Akdeniz İklim Tipi.....85
b) Step İklim Tipi.....86
3- İKLİMİN TÜRKİYE TARIMINA ETKİSİ.....86
a) Pozitif Etki.....87
b) Negatif Etki.....87
4- SULARI.....88
a) Akarsuları.....89
b) Gölleri.....90
c) Yeraltı Suları.....91
5- DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ve ÜRETİME ETKİLERİ.....91
6- DOĞAL HAYVAN VARLIĞI.....92

B) TOPRAKLARININ KULLANIMI.....93
1- ZAMAN İÇİNDE DEĞİŞİM.....93
2- DEĞİŞİMİN SONUCU.....96
a) Çayır ve Meraların Ekime Açılması.....96
b) Ekilebilir Toprakların Üretim Dışı Kalışı.....97
3- EKİM ALANLARININ DURUMU.....98
a) Ekim Alanlarının Dağınıklığı.....98
b) Ekim Alanlarını Genişletme Olanakları.....98
BÖLÜM II:
İŞLENEN TOPRAKLARIN DAĞILIMI, TASARRUF ŞEKLİ ve TOPRAK REFORMU
A) DAĞILIMI.....101
1- İŞLENEN TOPRAKLARIN BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DAĞILIMI.....101
2- TOPRAKLARIN İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE DAĞILIMI.....103
3- COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE TOPRAKLARIN DAĞILIMI.....106
4- ARAZİ PARÇA SAYISINA GÖRE İŞLETMELERİN DAĞILIMI.....108
5- İŞLENEN ARAZİNİN KULLANIŞ BİÇİMİNE GÖRE DAĞILIMI.....110
a) İşletme Büyüklüğüne Göre Arazinin Kullanış Biçimi.....112
b) Tarım Bölgeleri İtibariyle Arazinin Kullanış Biçimi.....113
c) Ekili Alanların Ürün Türlerine Göre Dağılışı.....115
B) İŞLENEN TOPRAKLARIN TASARRUF ŞEKLİ.....118
C) CUMHURİYET DÖNEMİNDE TOPRAK DAĞITIMI ve REFORMU.....123
1- TOPRAK DAĞITIMI.....123
2- TOPRAK REFORMU.....125

BÖLÜM III:

TÜRKİYE TARIMINDA VERİM

ve TARIM ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN GENEL YAPISI

A) TARIMDA VERİM.....129

1- ARAZİNİN VERİMİ.....129

2- SULAMA.....132

3- GÜBRE KULLANIMI.....134

a) Doğal (Tabi) Gübre Kullanımı.....134

b) Suni (Kimyevi) Gübre Kullanımı.....134

4- TOHUM ISLAHI.....137

5- ZİRAİ MÜCADELE (İLAÇLAMA).....139

6- TARIMDA MAKİNELEŞME.....140

7- İŞGÜCÜ KULLANIMI.....143

8- TARIMDA KULLANILAN DİĞER GİRDİLER.....145

B) TARIM ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN GENEL YAPISI.....146

1- SEÇİLMİŞ BAZI TARIMSAL ÜRÜNLERİN VERİMLİLİKLERİNDEKİ GELİŞMELER.....147

2- BAZI TARIM ÜRÜNLERİNİN EKİLİŞ PAYLARI.....148

3- SEÇİLMİŞ BAZİ ÜRÜNLERİN ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER.....151

a) Tahıl Ürünleri Üretimindeki Gelişmeler.....151

b) Baklagiller Üretimindeki Gelişmeler.....151

c) Endüstri Bitkileri ve Yağlı Tohumlar Üretimindeki Gelişmeler.....152

d) Antep Fıstığı, Fındık, Zeytin ve Çay Üretimindeki Gelişmeler.....154

BÖLÜM IV:
HAYVANCILIK
A) ÖNEMİ ve ZAMAN İÇİNDE DEĞİŞİM.....155
B) TÜRKİYE'NİN HAYVAN VARLIĞI.....157
1- TÜRKİYE'DE BÜYÜK ve KÜÇÜKBAŞ HAYVANLARIN TOPLAMI.....159
2- BAŞLICA HAYVAN CİNSLERİNİN SAYISI ve DEĞİŞİM ORANLARI.....160
3- HAYVAN SAYILARININ TARIMSAL BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI.....162
C) HAYVANLARIN VERİMLİLİĞİ.....163
D) HAYVANSAL ÜRETİM.....164
1- ET ÜRETİMİ.....165
2- SÜT ÜRETİMİ.....166
3- DİĞER HAYVANSAL ÜRETİMLER.....168
4- TÜRKİYE'DE KİŞİ BAŞINA HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ.....169
BÖLÜM V:
ORMANCILIK.....171
A) ZAMAN İÇİNDE DEĞİŞİM.....173
B) ORMAN ALANLARININ BÖLGELERE ve İLLERE GÖRE DAĞILIMI.....177
1- BÖLGELERE GÖRE DAĞILIM.....177
2- İLLERE GÖRE DAĞILIM.....177
C) TÜRKİYE ORMANLARININ AĞAÇ CİNSLERİ.....179
D) TÜRKİYE'DE ORMANLARIN MÜLKİYET BİÇİMLERİNE GÖRE DAĞILIMI.....180
E) ORMANLARIN KORUNMASI.....182
F) ORMANLARIN EKONOMİK ÖNEMİ ve ÜRÜNLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....183

BÖLÜM VI:
SU VARLIĞI.....187
A) SU ÜRÜNLERİ.....188
B) TUZ.....190
1- TUZ ÜRETİMİ.....190
2- TUZ TÜKETİMİ.....191
3- TUZ TİCARETİ.....192
4- TUZ REZERVİ.....192

ÜÇÜNCÜ KISIM:
"ÇEVRE SORUNU.....195

BÖLÜM I:
TOPRAK KİRLİLİĞİ
A) TOPRAK ve OLUŞUMU.....199
B) TOPRAK KİRLİLİĞİ.....200
1- EROZYON (ÇÖLLEŞME).....200
a) Doğal Erozyon.....201
b) Hızlandırılmış Erozyon.....201
i- Su Erozyonu
ii- Rüzgar Erozyonu
iii- Buzul Erozyonu
iv- Yerçekimi Erozyonu
c) Türkiye'de Erozyon.....202
d) Hızlandırılmış Erozyonun Nedenleri.....205
e) Erozyonun Tarımsal Üretime Verdiği Zararlar.....207
2- TARIM ARAZİLERİNİ AMAÇ DIŞI KULLANIM.....208
a) Yerleşim Yeri Alanı Olarak Kullanım.....208
b) Sanayi Alanı Olarak Kullanım.....210

c) Kamu Yatırım Alanı Olarak Kullanım.....210
d) Turistik Tesis Alanı Olarak Kullanım.....211
e) Ham Madde (Tuğla-Kiremit) Temin Alanı Olarak Kullanım.....211
3- DİĞER KİRLENME NEDENLERİ.....212
a) Katı Atıkları.....212
b) Sediment Kirlenmesi.....213
c) Pestisidlerle Oluşan Kirlenme.....214
BÖLÜM II:
SU KİRLİLİĞİ.....215
A) ÇEŞİTLİ KİRLENME NEDENLERİ.....216
1- KENTSEL ATIKLARDAN KİRLENME.....216
a) Kontrol Edilebilen Nedenler.....216
b) Kontrol Edilemeyen Nedenler.....216
2- ENDÜSTRİYEL KİRLENME.....216
3- TARIMSAL KİRLENME.....216
4- DOĞAL KİRLENME.....217
B) KİRLETİCİLERİN SINIFLANDIRILMASI.....217
1- ORGANİK KİRLETİCİLER.....218
2- İNORGANİK KİRLETİCİLER.....218
3- MİKROBİYOLOJİK KİRLETİCİLER.....218
4- RADYOAKTİF KİRLETİCİLER.....218
5- TERMAL KİRLETİCİLER.....219
C) SU KİRLENMESİNİN ETKİLERİ.....219
1- İNSAN SAĞLIĞINA ETKİLERİ.....219
2- ÜRETİME ETKİLERİ.....219
D) TÜRKİYE SULARINDA KİRLENMENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ.....220

BÖLÜM III:
HAVA KİRLİLİĞİ.....221
A) NEDENLERİ.....221
1- HIZLI-ÇARPIK KENTLEŞME.....222
2- ENDÜSTRİYEL HAVA KİRLİLİĞİ.....222
B) ETKİLERİ.....225

SONUÇ.....231

KAYNAKLAR DİZİNİ.....235

TABLOLAR DİZİNİ

TABLO 1: HUBUBAT EKİLİŞ ve ÜRETİMİ, sayfa 55
TABLO 2: SANAYİ BİTKİLERİ EKİLİŞ ve ÜRETİMİ, sayfa 55
TABLO 3: AİLE DİLİMLERİNE GÖRE GELİR DAĞILIMI, s. 61
TABLO 4: İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TARIMSAL GELİR, sayfa 63
TABLO 5: TOPRAKLARIN DAĞILIM ORANI, sayfa 65
TABLO 6: KIRDA İSTİHDAM EDİLENLERİN TARIM ve TARIM DIŞI DAĞILIMI, (Bin Kişi, 15+ Yaş), sayfa 68
TABLO 7: MEVSİMLİK İŞÇİ DAĞILIMI, sayfa 70
TABLO 8: KIRDA İSTİHDAM EDİLENLERİN YILLARA GÖRE İŞTEKİ DURUMU, (Bin Kişi, 15+ Yaş), (%), sayfa 71
TABLO 9: İKTİSADEN FAAL NÜFUS ve TARIM İŞÇİ SAYISI, sayfa 73
TABLO 10: BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERLERİNE GÖRE BÖLGELERİN PAYI, sayfa 74
TABLO 11: ÜRÜN GRUPLARINA GÖRE BÖLGELERİN TARIMSAL PAYLARI, sayfa 75
TABLO 12: BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERLERİNE ve ÜRÜN GRUPLARINA GÖRE İLLERİN PAYLARI, sayfa 76
TABLO 13: YERLEŞİM YERLERİNE GÖRE YILLIK EV HALKI GELİRİ, sayfa 78
TABLO 14: KESİMLER ARASI AKIM TABLOSU, (Milyon TL), sayfa 79
TABLO 15: SEKTÖRLERİN GSYİH'DAKİ PAYLARI, Sabit Faktör Fiyatlarıyla, (%), sayfa 80
TABLO 16: SEKTÖRLER ARASI BİREY BAŞINA DÜŞEN GELİR, (TL), sayfa 81
TABLO 17: HANE HALKI FERTLERİNİN İŞTEKİ DURUMU ve ÇALIŞTIĞI SEKTÖRE GÖRE YOKSULLUK ORANLARI, (%), sayfa 82
TABLO 18: TOPRAKLARIN FAYDALANMA ŞEKLİNE GÖRE DAĞILIŞI, sayfa 93
TABLO 19: TÜRKİYE TOPRAKLARININ BÖLÜNÜŞÜ,

(000 Hektar), sayfa 94
TABLO 20: TÜRKİYE TOPRAKLARININ BÖLÜNÜŞÜ, (000 Hektar), sayfa 95
TABLO 21: MÜLK TOPRAKLARININ HANELERE GÖRE DAĞILIMI, sayfa 101
TABLO 22: İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE TOPRAKLARIN DAĞILIMI, 1980-1991, sayfa 103
TABLO 23: İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE TOPRAKLARIN DAĞILIMI, 2001-2006, sayfa 105
TABLO 24: COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE TOPRAK İŞLEYEN HANELERİN ve İŞLEDİKLERİ TOPRAKLARIN DAĞILIMI, sayfa 106
TABLO 25: ARAZİ PARÇA SAYISINA GÖRE İŞLETMELERİN DAĞILIMI, sayfa 108
TABLO 26: TARIM BÖLGELERİNE GÖRE ARAZİ PARÇA BÜYÜKLÜĞÜ, (Dekar), sayfa 110
TABLO 27: TARİMSAL ALANIN KULLANIŞ BİÇİMİ, (Çayır-Mera Hariç), sayfa 111
TABLO 28: İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ARAZİNİN KULLANIŞ BİÇİMİ, sayfa 112
TABLO 29: BÖLGELERE GÖRE ARAZİNİN KULLANIŞ BİÇİMİ, sayfa 113
TABLO 30: SEÇİLMİŞ BAZI ÜRÜNLERİN EKİM ALANLARI (Dekar) ve ÜRETİMLERİ, (Ton), sayfa 116
TABLO 31: KÖYLERDE TOPRAK TASARRUF DURUMUNA GÖRE İŞLETMELER, sayfa 119
TABLO 32: KİRACI, ORTAKÇI, YARICI, TOPRAKSIZ ve MAL SAHİBİ ÇİFTÇİ AİLELERİ, sayfa 120
TABLO 33: AET ÜLKELERİNDE ARAZİ DEĞERLENDİRME ŞEKLİ, sayfa 122
TABLO 34: 1923-1934 YILLARI ARASINDA DAĞITILAN TOPRAKLAR, (Dönüm/Dekar), sayfa 123
TABLO 35: 1934-1938 YILLARI ARASINDA DAĞITILAN TOPRAKLAR, (Dönüm/Dekar), sayfa 124
TABLO 36: 1940-1945 YILLARI ARASINDA DAĞITILAN

TOPRAKLAR, (Dönüm/Dekar), sayfa 125
TABLO 37: TÜRKİYE'NİN SINIFLAR İTİBARİYLE ARAZİ VARLIĞI, sayfa 129
TABLO 38: TARIM ARAZİLERİ, sayfa 130
TABLO 39: YILLAR İTİBARİYLE TOPRAK ve SU KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİ, (Hektar), sayfa 133
TABLO 40: TÜRKİYE'DE KİMYEVİ GÜBRE KULLANIMI, sayfa 136
TABLO 41: TOHUMLUK YILLIK ARTIŞ HIZI, (% Olarak), sayfa 138
TABLO 42: BAŞLICA TARIM ALET ve MAKİNELERİ, sayfa 142
TABLO 43: 1950-1970 YILLARINDA TARIMDA FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ENDEKSİ, sayfa 143
TABLO 44: TÜM TARIM KESİMİNDE TARIMSAL İŞGÜCÜ BİRİMİNE DÜŞEN TARIMSAL GİRDİLER, sayfa 144
TABLO 45: TARIMSAL ÜRÜNLERİN VERİMLİLİKLERİNDEKİ GELİŞMELER, (Ka/Ha), sayfa 147
TABLO 46: TARIM ÜRÜNLERİNİN EKİLİŞ PAYLARI, sayfa 148
TABLO 47: TAHIL ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER, (Bin Ton), sayfa 151
TABLO 48: BAKLAGİLLER ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER, (Bin Ton), sayfa 152
TABLO 49: ENDÜSTRİ ÜRÜNLERİ ve YAĞLI TOHUM ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER, (Bin Ton), sayfa 153
TABLO 50: ANTEP FISTIĞI, FINDIK, ZEYTİN ve ÇAY ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER, (Bin Ton), sayfa 154
TABLO 51: TARIM KATMA DEĞERİ İÇİNDE HAYVANCILIĞIN PAYI, sayfa 156
TABLO 52: 1980 YILI İTİBARİYLE TARIM İŞLETMELERİNİN, YETİŞTİRDİKLERİ BÜYÜKBAŞ ve KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYILARINA GÖRE DAĞILIMI, sayfa 158
TABLO 53: YILLAR İTİBARİYLE HAYVAN VARLIĞI, sayfa 159
TABLO 54: 1991-2000-2010 YILLARI BAŞLICA HAYVAN CİNSLERİNİN SAYISI ve DEĞİŞİM ORANLARI, (%), sayfa 160
TABLO 55: TARIMSAL BÖLGELERDE HAYVAN VARLIĞININ

SAYISAL DEĞİŞİMİ, sayfa 162
TABLO 56: BAZI ÜLKELERLE TÜRKİYE'DE HAYVANCILIK VERİMİ KARŞILAŞTIRMASI, sayfa 163
TABLO 57: TÜRKİYE ET ÜRETİMİ (1.000 Ton) ve TOPLAM ET ÜRETİMİNDEKİ ÇEŞİTLİ GRUPLARIN PAYI, (%), sayfa 165
TABLO 58: YILLAR İTİBARİYLE SÜT ÜRETİMİ, (Bin Ton), sayfa 166
TABLO 59: TÜRKİYE'NİN YUMURTA, BAL ve HAYVANSAL LİF ÜRETİMİ, (Ton), sayfa 168
TABLO 60: TÜRKİYE'DE KİŞİ BAŞINA ET, SÜT ve YUMURTA ÜRETİMİ, sayfa 169
TABLO 61: TÜRKİYE'DE "ORMAN" SAYILAN ALAN VARLIĞI, (Hektar), sayfa 173
TABLO 62: DÜNYA ORMAN VARLIĞI, (Milyon Hektar), s. 174
TABLO 63: BAZI AVRUPA ÜLKELERİNDE ORMAN ALANI, (Bin Hektar), sayfa 175
TABLO 64: YILLAR İTİBARİYLE ORMAN ALANI ve YÜZDELERİ, sayfa 176
TABLO 65: BÖLGELERE GÖRE ORMAN DAĞILIMI, sayfa 177
TABLO 66: TÜRKİYE ORMANLARINDA DİKİLİ AĞAÇ VARLIĞI, (M^3), sayfa 178
TABLO 67: ORMANLARIN AĞAÇ CİNSLERİ BİLEŞİMİ, (Hektar), sayfa 179
TABLO 68: ORMANLARIN MÜLKİYET BİÇİMLERİNE GÖRE DAĞILIMI, (Hektar), sayfa 180
TABLO 69: ORMAN KÖYLERİNDE NÜFUS ve GELİŞİMİ, sayfa 181
TABLO 70: TÜRKİYE'DE NEDENLERİNE GÖRE ORMAN AZALMASI, sayfa 182
TABLO 71: ORMAN YANGINLARI, sayfa 183
TABLO 72: ORMANCILIK SEKTÖRÜ KATMA DEĞERİ, (1982 Fiyatlarıyla Milyon TL), sayfa 184
TABLO 73: SEÇİLMİŞ ORMAN ÜRÜNLERİ, sayfa 185
TABLO 74: TÜRKİYE'DE DÖNEMLER İTİBARİYLE HAM MADDE ODUN HASATI, (1.000 M^3), sayfa 186

TABLO 75: SULAMA YAPILAN ALAN, (Dekar), sayfa 188
TABLO 76: YILLARA GÖRE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ, (Ton), sayfa 189
TABLO 77: TÜRKİYE'DE BİLİNEN TUZ YATAKLARI ve İŞLETMELER, sayfa 192
TABLO 78: BAŞLICA AKARSULARLA DENİZ ve GÖLLERE TAŞINAN TOPRAK MİKTARI, sayfa 204
TABLO 79: TÜRKİYE'DE TOPRAK AŞINIM ve TAŞINIMININ (EROZYON) DERECELERİ ve DAĞILIMI, sayfa 205
TABLO 80: YERLEŞİM ALANI OLARAK KULLANILAN VERİMLİ TARIM TOPRAKLARI, sayfa 209
TABLO 81: BAZI ENDÜSTRİ KURULUŞLARINDAN ÇEVREYE ATILAN HAVA KİRLETİCİLERİ, sayfa 224
TABLO 82: HAVA KİRLİLİĞİNE NEDEN OLAN ÖNEMLİ PARAMETRELER, sayfa 225
TABLO 83: TARIMDAKİ HIZLI ÇÖKÜŞ GÖSTERGELERİ, (2002-2012), sayfa 232

ÖNSÖZ

Kapitalizmin Prusya Tipi Gelişimi, şark devletçiğinin kapitalistleşmesi ya da kapitalizmin Doğululaşması; antik servetin müzmin yoldan kapitalist sermayeye, tersinden de, kapitalist sermayenin, kendi evveli antik servetle melezleşerek, despotik -artı-emeğin ilkel biçimi- yoldan büyümesi ve yaygınlaşması anlamına gelir. Mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi (ekonomi dışı zoralım yolu), ücretli kölelikle birlikte her yer ve zamanda geçerlidir.

Açılan bu yolda, Batı'nın ölüm çağındaki finans-kapitali ile Doğu'nun tefeci-bezirganlığı (derebeyliği) -ölüyle diri aynı yatakta- rezonansa gelir. Oysa klasik serbest rekabetçi yoldan gelişen "Batı" tipi kapitalizm, derebeyliği ortadan kaldırmadan kurulamamıştı. Çünkü bu servet tüketen hazır yiyicilik, kapitalizmin kurulma ve yaygınlaşmasındaki sermaye birikimi için en büyük engeldi. Ta ki 1789 Devrimi ile Fransa'da iktidara gelen burjuvazinin, 1815-1830 ve 1848 devrimlerinde, hem 1789'da alaşağı ettiği tarihsel servetin sahibi kalıntılara, hem de iktidara gelirken desteğini aldığı ezilen ve sömürülenlere karşı ikili bir mücadeleye girişine kadar.

Bu devrimler ve karşı devrimlerde, işçi sınıfı ve ezilenler, 1789'da kardeşlik-özgürlük-eşitlik-adalet şiarlarıyla iktidara gelen burjuvazi-nin, bu şiarları, yapısı gereği gerçekleştiremeyeceğini yaşayarak (tarihsel olarak) görür. Böylece: *"Proleter Devrimin, görevinin burjuvaziyle el-ele vererek, 1789'da başlatılanı*

tamamlamak olduğu görüntüsü yıkılır." (Walter Benjamin, Pasajlar, sayfa 103) Ve işçi sınıfı, kendiliğinden sınıf durumundan, kendisi için sınıf durumuna yükselerek, bu şiarları gerçekleştirmek için, iktidar mücadelesine girişir. Bu tarihten sonra, işçi sınıfına karşı, burjuvazi, daha önce iktidardan alaşağı ettiği eski mülk sahibi tarihsel zümre ve tabakalarla ittifaka girişir. İktidarı ve mülkiyetini tümden kaybetme yerine, bir kısmını, kendinden önceki sahipleriyle paylaşmak zorunda kalır.

1848 ile 1870 arasında burjuvazinin bütün demogojisi ve manipülasyonu açığa çıkar, burjuvazi ile siyasal iktidara talip olan işçi sınıfı (proletarya), çıplak cephelerde karşı karşıya kalır. Ama proletarya, kent içi barikat -mekanın sınırını aşamayarak- savaşlarından, "sınıfa karşı sınıf savaşına", üretim ve yönetimin (sermaye ve devletin) fethine henüz yönel(e)mez. Sonucunu biliyoruz, 1871 2. Paris Kent Komünü yenilir. Paris Kent Komünü'nün yenilgisi, pratikte, Fransa'nın Almanya'ya yenilgisine, ideolojide ise, 1794'de 1. Paris Kent Komünü'nün yenilgisiyle "vatanım yeryüzü, milletim insanlık" şiarının paradoksu olan, yine burjuvazinin taşıyıcısı olduğu bayrakta yazan, vatan-millet-devlet/ulus-devlet kavramlarının, Fransız burjuvasıyla birlikte yenilgisine dönüşür. "Fransız" burjuvazisinin, İşçi Sınıfı ve Ezilenlere karşı sloganı, "iç düşmana maruz kalmaktansa, dış düşman yeğdir"dir. Yani burjuvazinin, işçi sınıfı ve diğer ezilen ve sömürülenleri arkasına alarak, "ancient regime: eski rejime" karşı verdiği "nihai amaç"ı; telos'u: "evrensel cumhuriyet" demagojisi, açığa çıktığı gibi, "dış düşman" tercihiyle "milli devlet" demagojisi de açığa çıkar.

Bu savaştan galip çıkan Almanya (Prusya), Fransız milyonlarını Almanya'ya taşır. Dolayısıyla 1870'lere kadar banker, junker (toprak ağalığı), yunker (asker) üçgeninde kaskatı olmuş statükocu Alman ekonomisi, *"birdenbire kırlara doğru koşan büyük sanayi temellerini atmaya başla(r)." (Dr. H. Kıvılcımlı,*

Siyasetimiz, s. 3)

İncelediğimiz konunun zaman diliminde (20. ve 21. Yüzyılda) Türkiye, işte bu 19. Yüzyıl Almanya'sının tarihi maddesiyle çok benzeşir. Türkiye burjuvazisi, derebeyliğin aşırı gelişkin oluşundan ekonomik olarak zayıf olduğu kadar, siyaseten de pısırık ve korkaktır. İçeride derebeylik karşısında olduğu kadar, dışarıda da Avrupa ve Sovyetler arasında sıkışıp kalmıştır. Batı'yı efendi olarak benimserken, Sovyetlere karşı da ikiyüzlüce (detant) barışçıl bir kapitalist politika izler. Bu karakterleri ile -kendi orijinal damgalarını taşımakla birlikte- Evrensel Kapitalist Gelişim Tipleri'nden Almanya (Prusya) Gelişim Tipi'ne uygun düşer.

Gerisini Kıvılcımlı'ya bırakalım: *"CHP devri, 1870'den evvelki Almanya'dır. Mustafa Kemal: Büyük Frederik'i, İnönü: Bismark'ı andırır. 1848 ile 1870 arasındaki Almanya'da olduğu gibi, 1. ve 2. Cihan Harpleri arasındaki Türkiye'de dahi ÖZEL SERMAYE, Menderes'in tabiriyle 'Han köşelerine sığınmış ESNAF' kılığında, büyük sanayiyi bile ufalayan temayüllerle kaskatı olmuştu. Ve iktidara dört elle sarılmış bulunan CHP, -içtimai statükomuz bozulmasın diye- bu iktisadi inkıbazı* (büzülmeyi b.n.) *kendine şiar edinmişti." "Türkiye'miz de, 2. Cihan Harbi'ni galip devletleri arasında bitirdi. Truman 'Doktrin'i üzerine Amerikan Dolarları memleketimize yağdı. 'ÖZEL TEŞEBBÜS' dehşetli harekete geçerek 'esnaf faaliyetini' andıran parçalanıştan, büyük işletmelere meyletti. 'Muamele Vergisi' kabuğunu çatlattı." (Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Siyasetimiz, s. 3-4)*

Türkiye tarımında kapitalizm, sadece sermaye akışı açısından Prusya Tipi Gelişime benzemez, farklı bölgelerden ve milliyetlerden mevsimlik tarım işçilerinin kullanımı açısından da benzeşir. Prusya, 19. Yüzyılda, özellikle 1870 lerden sonra, doğusundaki Polonya'dan mevsimlik tarım işçilerinin işgücünü

kullanarak geniş yeniden meta üretimini gerçekleştirmişti.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu duruma da, Türkiye ölçeğinde değineceğiz. İktisaden faal aktif nüfus ve bölgeler arası işgücü hareketlerini tablolar üzerinden yorumlayacağız.

Özellikle tarımda kapitalizmin gelişimi yönünden, bu sürecin karşılığını, somut istatistik verilerle, ideogramatik dili de kullanarak açıklamaya çalışacağız.

Ama öncesi, yazım hatalarını düzeltmede çalışmaya emeğini katan, değerli kardeşim Dr. Cemaleddin Öztürk'e teşekkür etmeliyim.

01.03.2014
Ankara

GİRİŞ

Giriş'te, soyut ekonomi-politik açısından, tarımda kapitalizmin gelişimine değineceğiz.

Tarımda kapitalist ekonominin egemenlik kazanması için, meta ekonomisinin, tüm ülke pazarında geçerlilik kazanması ve evren pazarına da birleşik kaplar ve fakat eşitsiz gelişim içerisinde yayılmış olması; Üretim ve Yeniden Üretim'in, esas olarak, emek ile sermaye arasındaki toplumsal ilişki ve çelişkiye dayanmış olması gerekir.

Bu durumda, emekçinin, kendi "geçimlik" yiyeceğini, Basit Yeniden (İktisadi Artık Üretmeyen) Üretim yaparak sağlaması yerine, yine asgari geçimini sağlamak amacıyla sermaye (Geniş Yeniden Üretim) için, çalışma zorunluluğunun alması gerekir. Bu süreçte, "köylüler", geçimlerini, daha büyük bir sınıfsal işbölümü ve piyasalar aracılığıyla sağlamak zorunda kaldıkları için, "geçimleri de metalaşır." Metalaşma denilince: Köylünün ürettiği ürünle birlikte toprağın kendisi ve tabi ki, "köylü" hane bireylerinin kendi emekleri, geçim araçları, üretimde kullandığı girdilerin de alınır-satılır olması; yani "köylünün" pazar (piyasa) için üretim yapması ve kendi geçim araçlarını pazardan satın alması kastedilir. Örneğin: *"...hanelerin %47'si ekmeği kısmen veya tamamen satın almaktadır. Peynir, tereyağ, yumurta, süt, salça, tarhana, bulgur gibi gıdalarda da tamamen ya da kısmen pazardan alınma oranı %50 civarındadır." (Murat Öztürk, 1980 Sonrası Yıllarda Türkiye'de Tarımda ve Kırda Dönüşüm*

Dinamikleri, Araştırma Raporu, İstanbul, 2012, s. 30)

Geçim araçlarının metalaşması, dayanıklı tüketim (sanayi) metalarının köylerde bulunurluğu ve kullanımı açısından da net-çe görülebilir. *"Buzdolabı ve televizyon bulunurluğu %100'e yakın olacağı öngörülerek sorulmamıştır. Çamaşır makinesi ve cep telefonu %90'ın üzerinde hanede bulunmaktadır. Kablolu telefon %50, cep telefonu %94 civarında hanede bulunurken, otomobil, pick-up, kamyonet gibi hem ulaşım hem de iş amaçlı kullanılan araçların bulunurluğu %44 oranındadır. Bilgisayar, internet gibi görece yeni yaygınlaşan araç ve imkanların bulu-nurluğu da %20'ye yaklaşmaktadır. Bu verilerden köyde yaşa-yan hanelerin yaşamlarını sürdürmek için sürekli olarak bir kı-sım mal ve hizmetleri satın aldıklarını, bunların bir kısmı için (otomobil gibi) başlangıçta görece yüksek rakamlarda ödemeler yaptıkları görülmektedir." (Murat Öztürk, Keza, s. 30)*

Ürünlerin satılmak üzere pazar için üretilmesi, Marx'ın de-yimiyle, *"şeylerin aracılığı ile kişiler arasında kurulan toplum-sal bir ilişki"* kırları da içine alır. Ancak kapitalizmin tarımdaki gelişme süreçlerinin, son derece değişik, kendine özgü yasalara bağımlı ve karmaşık olduğu da kuşkusuzdur. Kapitalizmin ta-rımda gelişimi, saf (homojen) bir kapitalizmi ifadelendirmez.

"Yapılacak iş, 'sermayenin tarımı egemenliği altına alıp al-madığını ve bu egemenliğin nasıl yürütüldüğünü, sermayenin tarımı nasıl değiştirdiğini, eski mülkiyet ve üretim biçimlerini değiştirerek yeni biçim gereksinimlerine nasıl yolaçtığını araş-tırmaktır.'" (Kautsky'den aktaran: V.İ. Lenin, Tarımda Kapita-lizm, s. 11)

Bu sürecin farklı ülke ve zamanlardaki genel, ortak özelliği, *"toprağın özel mülkiyeti ve böylece doğrudan üreticilerin top-raktan kopartılmaları -ötekilerin mülksüzlüğünü gösteren, biri-nin özel mülkiyeti- kapitalist üretim tarzının temelidir." (K. Marx, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 712)* -Ki özel toprak mülki-

yeti, sermayenin doğuşunun bir koşuludur.- Çalışmamızda bu koşulu, Türkiye açısından irdeleyeceğiz. İlk sermaye birikiminin, *"köleler ile serflerin doğrudan ücretli-emekçiye dönüşmeleri ve böylece düpedüz bir biçim değişikliğine uğramaları"nı (Marx, Kapital, Birinci Cilt, s. 725)* dışarda tutarak.

Kapitalist üretim tarzının bu temeli: bir yandan, küçük üreticileri, tarım işçisi ya da toprakta payı olan bir gündelikçi ücretli olarak çalışmaya iterken, diğer yandan, tarımsal nüfusu sürekli olarak düşürerek, -yine Marx'ın deyimiyle *"bir asgariye indirerek"*- kentlerde sürekli olarak büyüyen bir nüfusa ve işgücü yığılmasına sebep olur. Kırsal nüfus, toplam nüfus açısından azalır. Kırsal nüfus, toplam nüfusa göre azalırken, tersine, kırda da işsizlik; "nispi fazla nüfus" artar. Bu durum, kırda gizli (mevsimlik) işsizlikle birleşerek, kapitalist üretim içerisinde en tipik olan işsizliği oluşturur. Çünkü çalışma dönemi, sanayinin bazı dallarında da olduğu gibi, üretim zamanına uymaz. Çalışma dönemi (emeğin ürüne uygulandığı dönem), doğa üretici gücü (topoğrafya, iklim, zaman vb.) tarafından koşullanır. Oysa üretim zamanı, emeğin ürüne uygulanmadığı dönem de dahil olmak üzere, ürünün üretimde olduğu -bazen mevsimleri aşan, yıllara sirayet eden- zamandır.

Çalışma döneminin üretim zamanıyla bu uyumsuzluğuna; üretim koşullarına, kapitalizm müdahale etmekten geri durmaz, bundan kaçınmaz. Örneğin: beyaz et üretiminde; balık üretme çiftliklerinde; örtü-altı üretimde daha görünür ve bilinir olmakla birlikte, bütün üretim alanlarında suni gübre, hormonlar, ilaçlar vb. ile şartlara, sürece müdahale eder. Bu uyumsuzluk sıfırlanıp giderilemez. Ancak sabit ve döner sermaye yatırımlarıyla üretimin karlılık sınırları genişletilebilir.

Kıra kapitalist tarımın giriş ve gelişmesine paralel olarak, artan sermaye yatırımlarıyla -yukurada belirtiğimiz çalışma dönemi koşullarının yanı sıra- kırda çalışın nüfusun yerini, maki-

neler alır, geniş-ölçekli makineli tarım, geniş-ölçekli sanayi ile birlikte çalışmaya başlar. Değişmeyen sermaye yatırımları artar veya d/s oranı (d=değişen sermaye, s=değişmeyen sermaye) azalır. Yani kırda, "nispi fazla nüfus" artışı, daha da yoğunlaşır.

Ayrıca, tarımsal üretimde, geniş ve yoğun teknik-teknoloji kullanımı, daha çok kadın ve çocuk işgücü kullanımını -işlerin yapılabilirliği açısından- mümkün kılar. Bu durum, öncelikle erkek işgücü karşılığı ücreti, ama genel olarak bütün emekçilerin ücretlerini aşağı doğru hızla çeker.

Yine bu sürecin başka bir genel, ortak özelliği de, orman varlığının yıkımı ve toplum malı büyük çayır ve meraların, ekime ve tarımsal sanayinin kullanımına açılmasıdır. Bu durum, bir yandan erozyonu, diğer yandan, toprağın fiyatını, yani rantını artırır, sermaye bu rantı (toprağın taşınır mala dönüşmesini), kendine temellük eder. Toprak spekülatörlüğü, sermayeleşmiş ranta dönüşür. *"Toprağın fiyatının böyle bir rol oynaması, alım-satımın, bir meta olarak toprağın dolaşımının bu ölçüde gelişmesi, meta, burada, tüm ürünlerin ve bütün üretim aletlerinin genel biçimi olduğu ölçüde, pratikte, kapitalist üretim tarzının gelişmesinin bir sonucudur." (K. Marx, Keza, sayfa 712)* Bu sonuç, kırsal alanlardaki ekonomik sömürüyü, kentin lehine daha da yoğunlaştırarak merkezileştrir. Toprağın merkezileşerek, tekelde toplanması, rantı daha da artırır, bu döngü, kendi krizlerinin sınırlarına kadar büyür ve kırla-kent ve kırın kendi sosyal tabakaları arasındaki gelir farkı makası, açılabileceği yapısal ve tarihsel sınırlara dayanır. *"... bu rantların yükü çiftçilerin ve toprak sahiplerinin kendi sırtlarına bin(er) ve onları çökert(ir)." (Parvus'dan aktaran: Lenin, Keza, s. 59)*

Bu süreçte, tarım girdileri de neredeyse tümü ile metalaşır. Ve hatta "köylüler", kendi ürettikleri/üretebildikleri tohum, fide gibi ürünlerin de -üretim maliyetinden dolayı- üretiminden vazgeçerek, piyasadan (pazardan) meta olarak satın almaya başlar,

pazara bağımlılık artar. *"Tohum ve hatta gübrenin bir bölümü, kapitalist üretim tarzının ve onunla birlikte toplumsal işbölümünün geliştiği yerlerde, yeniden-üretim sürecine metalar olarak girerler, yani yerine koyma amacı ile satın almaları gerekir ve bu yüzden de bu quarter'in bir başka bölümü, bunun için para sağlamak üzere satılmalıdır." (Marx, Keza, s. 692-693)*

Ve dolayısıyla, sattıkları (gelirleri), satın aldıklarını (giderlerini) karşılamaz olur. Geçimleri için piyasadan almak zorunda oldukları metaların değişim değerini (parayı), tefeci ve bankalardan (modern tefecilerden), -Türkiye'de kredi alman bankaların içinde, bir devlet bankası olan Ziraat Bankası, %64,7 oranı ile birinci, diğer bankalar %20,7 ile ikinci sıradadır- veya mal satan tüccarlardan (%11,4) ve tefeciler-den (%8,6), gelecek yılların ürününü/hasadını ve/veya taşınır-taşınmaz mülklerini -daha çok topraklarını- ipotek etmenin karşılığında edinirler. Bu borçların ödenmesi hiçbir zaman için ve yerde mümkün olamayacağından, *"üreticilerin topraktan -ve toprakla birlikte diğer üretim araç ve olanaklarından- kopartılması"*, yine kapitalizmin tarımda gelişim yasası gereği, genel ve ortak bir özellik olarak işler.

Ancak kapitalizmin tarımda gelişim -meta üretimine dönüşme- yasası gereği, genel ve ortak işleyen özellikler, *"...sanayide buna tekabül eden süreçten ayrı olarak, özel bir yoldan ilerler. İmalatçı sanayinin her biri, yalnızca bir ürünün ya da bir ürünün bir parçasının imali ile uğraşan, ayrı, tamamen bağımsız dallara bölünür. Oysa, tarımsal sanayi, tamamen ayrı dallara bölünmez, yalnızca bir durumda bir pazar ürününde uzmanlaşırken, bir başka durumda, bir başka üründe uzmanlaşır, tarımın bütün diğer yönleri bu baş ürüne (yani pazara) uydurulur." (Lenin, Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, s. 277)* Bu durumda, kapitalist tarım, kendinden önceki tarıma göre, daha tek yanlı ve bir tarafa meyilli hale gelir. Bir çiftlikte, bir bölgede -Karadeniz

Bölgesi'nde fındık ve çay, Çukurova'da pamuk, Trakya'da ayçiçeği vb.-, bir ülkede -Çin'de pirinç, Seylan'da çay, Brezilya' da kahve, Malaya'da kauçuk vb.- tarımın bir yönü ön plana çıkarken, bir başka yerde bir başka yönü ön plana çıkar. Sınıflı toplumdaki üretimin eşitsiz-plansız gelişimi, kapitalizmin niteliği gereği, en fazla kar getiren/getirecek olan tek tip ticari tarım ürünlerine yönelmesi ile fazla üretim durumlarını kaçınılmaz kılar. Her sene bir ürünün: bir yıl patates, bir yıl soğan, bir yıl domates, bir yıl karpuz vb. heder edilmesi bu yüzdendir. Tek tek ürün bazında "planlanan" üretim, kapitalizmin yeryüzü ölçüsündeki geniş, ama anarşist üretimi içinde, çelişkilerini gitgide yoğunlaştıran -sanayideki çarpan etkisi ve kapitalizmin sanayi üretimindeki çelişkileriyle birleşerek- krizlerine (bunalımlarına) varır.

Çalışmamız, kapitalizmin tarımda gelişim yasası gereği, genel ve ortak bir özellik olarak işleyen bu esaslı temellerin, Türkiye tarımındaki somut karşılığını arayacaktır, doğrultusu budur.

BİRİNCİ KISIM

BÖLÜM I:
SOYUT TARİHSEL GELİŞİM

A) GENEL SOYUT TARİHSEL GELİŞİM

Tarımda kapitalizmin gelişimi, iki esaslı yol takip eder. Birincisi, *"İngiliz Yoludur."* Marx'ın deyimiyle, burada, *"önceleri, insanlar koyunları yerken, sonraları, koyunlar insanları yemiştir."* Marx, Kral Henry VII'nin çıkarttığı yasayı kastederek: *"Bu yasada diğer şeyler yanında, birçok çiftliğin ve başta koyun olmak üzere büyük hayvan sürülerinin birkaç kişinin elinde toplandığı, toprak kiraları yükseldiği halde, işlenen toprakların azaldığı, kiliselerin, evlerin yıkıldığı, şimdiye kadar kendileriyle ailelerini geçindirmek için kullandıkları araçların bu insanların ellerinden alındıkları sözkonusu edilmektedir." (Kapital, Birinci Cilt, sayfa 684)* İngiltere'de kapitalizm, yün dokumasının (şayak) sanayileşmesinden doğarken, neredeyse orta barbarlıktan -daha ziraat ekonomisi (yukarı barbarlık) egemen değilken, zaten ada ziraat ekonomisine elverişli de değildir- kapitalizme atlamıştır. *"Sermayenin, tarımda bağımsız ve önde giden bir güç olarak bu ortaya çıkışı, birden ve genel olarak değil, kerteli olarak ve belli üretim dallarında gerçekleşir. Önce asıl tarım değil, sığır yetiştiriciliği, özellikle koyun üreticiliği gibi üretim dallarını kucaklar, ki bunun esas ürünü olan yün, sanayinin*

yükselişi sırasında, ilk aşamalarda, üretim-fiyatı fazlası sunar, ve bu, ancak daha sonraları eşitlenir. 16. Yüzyılda İngiltere'de olan budur." (K. Marx, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 703)

Böylece, kendi kendilerine yeten tüketim için, basit yeniden üretim yapan köylülerin mülksüzleştirilmesi ve üretim araçlarından ayrılması; tarım ve kırsal el zanaatlarıyla manüfaktürün birbirinden ayrılma süreci iç-içe geçmiş olur. *"Ve ancak, kırsal ev sanayilerinin yok edilmesi, bir ülkenin iç pazarına kapitalist üretim tarzının gerektirdiği genişliği ve sürekliliği kazandırabilirdi."* Ve dolayısıyla: *"Dağınık zanaatçıların şimdiye kadar kendi hesabına çalışan küçük üreticiler içerisinde buldukları çok dağınık müşteriler, şimdi, sanayi sermayesinin sağladığı tek bir büyük pazar içerisinde yoğunlaşmıştır." (Marx, Kapital, Birinci Cilt, sayfa 712)* Ve kapitalist üretim süreci, bir kez örgütlenmesini tamamlayınca, bütün direnmeleri kırarak, kapitalizme bu ilk geçiş koşulları sayesinde, Britanya'yı, dünya üzerinde de hegemonik bir güç haline getirmiştir.

"Diğer Yol", tersten, İngiltere'ye göre, kapitalizme geç kalan dünyanın tuttuğu/tutturduğu yoldur. Adlandırma açısından, *"Prusya Yolu/Tipi"* uygun düşer. Bu yolu tutanlarda, kapitalizm, şehirlerde sanayinin kuruluşu ile yoğunlaşan tekniğini ve sermaye birikimini, kırlara yayarak, kırları kapitalizme açmıştır. Antika üretimde kastlaşan Türkiye, bu yolun en bariz bilinen örneklerindendir. Bu örneklerde, toprak mülkiyeti ve bu mülkiyet üzerinde yükselen ekonomi (Emek-Rant ve Ürün-Rant ekonomisi), kapitalizme geçişin ya da geçemeyişin önündeki engelin kendisidir.

Çünkü kapitalist üretimin yolunu açan süreç: *"İlkel birikim denilen şey, ... üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçten başka bir şey değildir. İlkel olarak görünür, çünkü, sermaye ve buna uygun düşen üretim tarzının tarihöncesi aşamasını oluşturur." "Ve onların mülksüzleştirilmesini anlatan bu*

öykü, insanlık tarihine, kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır." (Karl Marx, Kapital, Birinci Cilt, sayfa 679) Kapitalist *"üretim tarzının belirdiği yerlerde, serflik çoktan ortadan kaldırıldığı gibi, ortaçağın en yüksek ilerlemesi olan bağımsız kentlerin varlığı da, çoktan yokolma yoluna girmişti." "Tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri, topraktan ayrılmaları, bütün bu sürecin temelidir. Bu mülksüzleştirmenin tarihi, farklı ülkelerde, farklı yönler alır ve farklı evrelerini farklı sıralar izleyerek farklı dönemlerde tamamlarlar. Yalnız örnek aldığımız İngiltere'de klasik biçimde görülür." (Keza,* s. 680)

Marx'a göre kapitalist tarımın ön koşulu olarak, üreticilerin, üretim araçları üzerindeki mülkiyetlerinin son bulması gereklidir.

Ancak bu ön koşulla birlikte:

1) Üretici emekçinin, topraktan bağımsızlaşarak, köle-serf olmaktan çıkması,
2) Loncaların (Osmanlı ve Türkiye'de karşılığı: Ahilik) egemenliğinden kurtulması,
3) Prekapitalist sistemin her türlü güvencesinden yoksun kalması da gereklidir.

Bunlarda yetmez, aynı zamanda: *"Sanayi kapitalistleri, bu yeni güç sahipleri, yalnız elzanatının lonca ustalarını değil, servet kaynaklarını ellerinde bulunduran feodal beyleri de yerlerinden etmek zorundaydılar." (Keza, s. 679)*

Ancak yine de, *"bütün bu sürecin temeli", "tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri, topraktan ayrılmaları"* ise, bu süreçte işleyen toprak ekonomisindeki para-rant şekli, bir geçiş teşkil eder, ve bu, serbest köylü mülkiyetine veya kapitalist üretim biçimine yol açar. O zaman toprak ekonomisi üzerinde kapitalist toprak rantının doğuşuna bakarak, batının kapitalizme geçiş; Osmanlının ise, kapitalizme geçemeyiş ya da geç kalışını açıklayabiliriz.

ÜÇ TÜRLÜ RANT

1- EMEK-RANT

Emek-Rant: *"... en basit biçimiyle, doğrudan üreticinin, gerçekte ya da hukuken kendisine ait olan iş aletlerini (saban, sığır vb.) kullanarak, haftanın bir kısmında gerçekten kendisinin sahip olduğu toprağı ektiği ve geri kalan günlerde, feodal beyden hiçbir karşılık almaksızın feodal beyin malikhanesinde çalıştığı emek-rant biçimini ele alırsak, burada, durum hala çok açıktır, çünkü bu durumda rant ve artı-değer özdeştir. Burada ödenmemiş artı-emeğin kendisini ifade ettiği biçim, kar değil, ranttır" (K. Marx, Kapital, Üçüncü Cilt, s. 694)*

Toprak rantının bu en basit ve ilkel biçiminde:

a) Üretici, emek-zamanının bir kısmında kendisinin zilyedindeki (elindeki) -mülkiyetinde değil, tasarrufundaki- toprağı işler,
b) Geri kalan emek-zamanında, feodal beyin malikhanesinde çalışır ve çalışmasının karşılığında, feodal beyden hiçbir karşılık almaz,
c) Karşılığı ödenmemiş artı-emeği, feodal bey "zorla" kendisine temellük (mal) eder, rant, burada, artı-emeğin ilkel biçimidir ve onunla çakışır,
d) Üretici, feodal beye kişisel bağımlılıkla doğrudan bağlıdır. Ancak, kendi tarımsal faaliyetini ve kırsal ev sanayini bağımsızca yürütmesiyle köleden ayrılır.

Bu koşullarda üreticinin servet edinmesi mümkün değildir. Çünkü: *"Ensonu, aslında emek-rant, tüm koşullar eşit kaldığında, doğrudan üreticinin kendi durumunu iyileştirmeye, servet edinmeye, gerekli geçim araçlarının üzerinde bir fazla üretmeye ne ölçüde muktedir olacağı, ya da kapitalist anlatım biçimini şimdiden kullanırsak, kendisi için bir kar üretip üretme-*

yeceği ve ne kadar kar, yani kendisi tarafından üretilmiş olan ücretlerinin üzerinde ne kadar bir fazla üreteceği, tamamen, artı-emeğin nispi miktarına ya da yükümlü-emeğe bağlı olacaktır." (Keza, s. 696) "Örneğin, toprakbeyi için yükümlü-emeğin başlangıçta haftada iki gün olduğunu kabul edelim... Ama doğrudan üreticinin kendisinin kullanımında olan haftanın geri kalan günlerinin üretkenliği, onun deneyimi sırasında gelişmesi gereken değişken bir büyüklüktür, tıpkı edindiği yeni istekler gibi ve tıpkı ürünün piyasasının genişlemesinin ve emek-gücünün bu bölümünü kullanırken gösterdiği artan güvenin onu emek-gücünü daha büyük ölçüde kullanmaya özendireceği gibi; burada unutulmamalıdır ki, onun emek-gücünün kullanımı hiç de tarımla sınırlı değildir, kırsal ev sanayini de içerir. Kuşkusuz burada elverişli koşullara, doğuştan gelen ırsi özelliklere vb. bağlı olarak belli bir iktisadi gelişmenin yer alması olasılığı ortaya çıkar." (Keza, s. 697) Yani muktedirliğin (yapabilirliğin) kendisi de, öznel ve nesnel doğal durumlar tarafından koşullandırılır.

2- ÜRÜN (AYNİ)-RANT

Emek-Rant'ta olduğu gibi, doğal (kendi kendine yeten) ekonomiyi gerektirir. Yine tarım ile ev sanayinin birlikteliğini içerir ve iktisadi açıdan toprak rantının niteliğinde hiç bir şeyi değiştirmez. Angarya-emek olarak ödenen rantın kalıntıları devam eder. Ancak, *"toprak doğrudan üreticinin karşısına ondan bağımsız ve toprakbeyi tarafından kişileştirilen yabancı mülkiyet olarak çıkan tek emek koşuludur." (Keza, sayfa 698) "Ve, önceki biçiminden, artı-emeğin doğal biçimiyle, dolayısıyla toprakbeyinin ya da onun temsilçilerinin doğrudan gözetimi ve zorlaması altında harcanmasının artık gerekli olmamasıyla ayrılır; doğrudan üretici, doğrudan zorlamadan çok koşulların itme-*

siyle, kırbaçtan çok yasal yollarla, bu emeği kendiliğinden harcamak üzere harekete geçirilir." (Keza, s. 698)

"Bu ilişkide, doğrudan üretici, eskiden olduğu gibi bu emek-zamanının bir parçasının, başlangıçta hemen hemen tüm artı bölümünün, karşılıksız olarak toprakbeyine ait olmasına karşın, tüm emek-zamanını kendi bildiğince kullanır; şu farkla ki, toprakbeyi, artık, bu artı-emeği doğrudan doğal biçimiyle almaz, bunun yerine içinde gerçekleştiği ürünlerin doğal biçimiyle alır... Üreticinin kendisi için emeği ile, toprakbeyi için emeği, artık, zaman ve yer açısından, elle tutulur bir biçimde ayrılmış değildir." (Keza, s. 698)

Ürün-Rant'ta, üretici, daha fazla hareket serbestliğine sahiptir, Emek-Zamanı'nı feodal beyden bağımsızca, istediği gibi kullanabilir. Bu durum, Emek-Zamanı'nın kullanılmasını, toprağın işlenmesini üreticiler açısından farklılaştırdığından, ürün verimliliğini de farklılaştırarak, iktisadi açıdan önemli farklılıklara yol açar. Doğrudan üretici için, diğer emekçileri sömürme olanakları doğar, zira, hali-vakti yerinde üretici köylüler, tıpkı beyleri gibi serf tutup yanlarında çalıştırabilirler.

Ve bu yüzden, Ürün-Rant, *"doğrudan üretici için daha yüksek bir uygarlık aşaması, yani emeğinin ve genel olarak toplumun daha yüksek bir gelişme düzeyini öngörür." (K. Marx, Kapital, Üçüncü Cilt, s. 698)*

3- PARA-RANT

Para-Rant, Ürün-Rant'ın biçimce değişmesinden başka bir şey değildir. Tıpkı Ürün-Rant'ın, Emek-Rant'ın biçimce değişmesinden başka bir şey olmayışı gibi. Toprak rantının bu biçiminde de, doğrudan üretici, hala toprağın sahibi değil, zilyedidir, bu yüzden feodal beye karşılığında hiçbir eşdeğerin verilmediği ödenmemiş emek harcamak zorundadır.

Ancak Para-Rant'ta:

a) Doğrudan üretici, ürün yerine, onun fiyatını toprakbeyine aktarır ama *"...üretici, hala en azından geçim araçlarının büyük bölümünü kendisi üretmeye devam ederse de, bu ürünün belirli bir bölümü şimdi metaya dönüştürülmeli, metalar üretilmelidir. Böylece, tüm üretim tarzının niteliği azçok değişir. Bağımsızlığını, toplumsal bağlantıdan kopukluğunu yitirir." (Keza, sayfa 700)* Üretimin maliyet oranı, belirleyici duruma gelir. Toplumsal emeğin üretkenliğinde belli bir gelişmeyi zorunlu kılar,

b) Para-Rant biçimi için önkoşul olan, emek koşullarının sahipliği, hukuken doğrudan üreticinin mülkiyeti haline dönüşür ve toprakbeyi ile doğrudan üretici arasındaki ilişki, hukuk kapsamına girer,

c) *"Önce arasıra, sonra azçok ulusal çapta ortaya çıkan ayni-rantın para ranta dönüşmesi, ticarette, kent sanayinde, genel olarak meta üretiminde ve dolayısıyla para dolaşımında önemli bir gelişme öngörür." (Keza, s. 700)*

Sözleşmeyle bağıtlanan ilişki, toprağı işlemekle uğraşan zilyedi bir kiracıya dönüştürür. Bu dönüşüm, -diğer genel üretim koşullarının da izin vermesiyle- bir yandan eski köylü zilyedlerin gitgide daha çok topraktan kopmalarına ve bunların yerine kapitalist kiracılar konmasına hizmet eder. Diğer yandan da, eski zilyedin, para karşılığında, rant yükümlülüğünden kurtularak, işlediği toprağın sahibi olan bağımsız bir köylüye dönüşmesine yolaçar.

Bu düalist gidiş, kendilerini ücret (para) karşılığı kiraya veren mülksüz bir gündelikçiler sınıfının oluşmasına ve bu oluşum sırasında, rant ödemelerine tabi daha hali-vakti yerinde köylülerin, ücretli tarım emekçilerini kendi hesaplarına çalıştır-

ma tarihselliğine kaçınılmaz olarak eşlik eder. Bu yolla, belli bir miktar servet biriktirme ve giderek kapitalist çiftçi haline dönüşme olanağı ortaya çıkar.

Dahası, o zamana kadar kırın dışında duran kapitalistlere -ancak dünya piyasası, ticaret ve manüfaktürün belirli bir düzeye erişmesiyle mümkün olan- toprak kiralama da kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Tarımda kapitalist ilişkiler giderek yaygınlaşır ve yoğunlaşır. *"Kapitalist kiracı çiftçi, toprakbeyi ile toprağın gerçek işleyeni arasına girdiği zaman, eski kırsal üretim tarzından doğan tüm ilişkiler parçalanır... Şimdi tarımsal emeği bile, doğrudan egemenliği ve üretkenliği altına sokan, artık toprak değil, sermayedir" (Keza, sayfa 702)*

"... para-rant, aynı zamanda, şimdiye kadar ele alınan, artı-değer ve artı-emekle prima facie (daha ilk bakışta b.n.) *çakışan toprak rantının, yani artı-değerin normal ve egemen biçimi olarak toprak rantının son bulma biçimidir." (Marx, Keza, sayfa 701)*

Bu rant-biçimi, antika tarihte birçok medeniyetçe denenmiş, en son Roma medeniyetinde görüldüğü gibi, kanlı gerilemelerle aksamış, ancak yekpare ve hemen en son para-rantı biçimine, Avrupa'da sanayi sermayesinin şafağında ulaşılmış bulunur.

B) OSMANLIDA SOYUT TARİHSEL GELİŞİM

1- DİRLİK DÜZENİ

Toprakta Dirlik Düzeni'nin esası, ortaklaşa kullanım (tasarruf) hakkıdır. Bu topraklara miri topraklar denir. Kullanım hakkı çiftçi yığınlarında olmakla birlikte, mülkiyeti (rakabesi) beytülmale (Müslümanların ortak mal evine) giren topraklardır. Tarla-çayır-yaylak-kışlak-baltalık ve benzeri topraklar buraya girer. Özellikle, bu topraklar, tarımda yararlanılmak üzere çift-

çiye verilir. Bu topraklar üzerindeki üretimde iki tabaka insan vardır: Çiftçiler ve Dirlikçiler. Dirlik Düzeni'nde, her işlenecek toprak parçasına, "çift", "çift"i alana ise, çiftçi adı verilir. Her dirlik, birçok çiftliklere ayrılır.

Miri toprak: sadece Osmanlıya has bir özellik değil, bütün antika toplumların başlangıç aşamasında görülen kamu toprağı kurumunun evrenselliği içinde ayrı ve en sondan bir önceki bölümdür. Avrupa'da karşılığı "benefice"dir. Marx'ın Rusya'da Miri topraklar üzerindeki üretim biçimi için atfettiği değer ise, miri toprak esasının, sadece bahsedilen dönem için yaygınlığını değil, ne derece önemli olduğunu da açıkca ortaya koyar. *"Rus komününü kurtarmak için bir Rus devrimi gereklidir. ... Eğer devrim tam zamanında gerçekleşirse, eğer bütün gücünü kırsal komünün tam gelişmesi için harcarsa, o zaman komün Rus toplumunun yeniden oluşumunun bir parçası olur ki, bu kapitalist sistemce esir edilen öbür ülkelere göre bir üstünlük anlamına gelir." (Marx'ın 1881'de Vera Zasuliç'e yazdığı mektuptan aktaran: Oya Köymen, Kapitalizm ve Köylülük, s. 62)*

Miri topraklar üzerinde, mutlak surette küçük üretim ilişkileri hüküm sürer. En büyüğü 150 dönümü geçmeyen, 70-150 dönümlük toprak parçacıklarında, bir çift öküzle bir köylü ailesi çalışır.

*"ÇİFTÇİ: Bir ÇİFT öküzle sürülebilecek kadar toprağı işleyen hür ekincidir. İşlediği toprak mülkiyetine: Müslümansa, bütün Müslümanlardan her biri kadar sahiptir. Ama, işlediği yer kendisinin MALI, MÜLKÜ değildir. İşlediği tarla sadece TASARRUF'undadır." "Çiftçi Müslümansa yalnız ÖŞÜR öder: Aslında "**onda bir**" demek olan ayni vergidir ve tektir. Çiftçi Hristiyansa, öşürden başka bir de baş vergisi denilen çil akçayla ödediği **Haraç** verir. (Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Tarih-Devrim-Sosyalizm, s. 396)*

Kıvılcımlı'dan anlaşılacağı üzere, Dirlik Düzeni'nde Top-

rak-Rant'ı, Ürün-Rant'a denk düşer. Marx'ta, Kapitalin Birinci Cilt'inde aynı vurguyu yapar: *"Asya'da devlet vergilerinin esasta ayni olarak ödenen rantlardan ibaret oluşu, doğal olay düzenliliği ile yeniden ortaya çıkan üretim koşullarına bağlıdır Ve bu ödeme biçimi de eski üretim biçiminin devamını sağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun ayakta kalmasının sırlarından birisi de budur." (sayfa 145)* -Aslında Osmanlı, fethettiği topraklar üzerinde Emek-Rant'ı kaldırdığı oranda fetihlerinde içerden destek görür ve yayılır.- Dirlik Düzeni'nde Ürün-Rant'ın, **Öşür** ve/veya **Haraç** olarak vergi şeklinde ödenmesi bu olguyu değiştirmez. Dirlik Düzeni'de, çiftçi, Batı Avrupa'-daki gibi toprağın sahibi değil, tasarrufcusu (zilyedi) durumundadır. Yalnız, Çiftçi'nin karşısına Dirlik Düzeni'nde, özel kişi toprakbeyi yerine, tüm miri toprakların sahibi olarak Devlet çıkar. *"Ayni-rant biçimi, belli bir ürün tipine ve üretimin kendisine bağlı olmakla ve tarım ile ev sanayinin vazgeçilmez birleşmesi aracılığıyla, köylü ailesinin pazardan ve üretimin hareketinden ve kendi alanı dışında kalan toplum kesiminin tarihinden bağımsız olarak kendi kendini geçindirdiği hemen tüm kendine-yeterliliği aracılığıyla, kısacası genel olarak doğal ekonominin niteliği sayesinde, bu biçim, örneğin Asya'da gördüğümüz gibi, durağan toplumsal koşullara temel sağlamaya çok uygundur." (K. Marx, Kapital, Üçüncü Cilt, s. 699)*

Hristiyan çitfçinin, ayrıca çil akçayla ödediği Haraç, aynı zamanda Ayni-Rant içindeki Para-Rant'ın rüşeym halidir. *"Burada, doğrudan üretici, ürün yerine onun fiyatını toprakbeyine (bu ister devlet, ister bir özel kişi olabilir) aktarır. Doğal biçimlerindeki ürünlerin bir fazlası artık yetmez; bu, doğal biçiminden, para-biçimine dönüştürülmelidir." (Marx, Keza, s. 699)*

"DİRLİKÇİ: Toprak düzeninin devlet adına güdücüsüdür. 'Sahibül arz' (toprağın sahibi) diye de anılır. Gerçekte toprağın değil mülkiyetine, tasarrufuna dahi el süremez. ***Tasarruf****: (Top-*

raktan işleyip yararlanma): Köylünün, ***Mülkiyet:*** *Bütün Müslümanların hakkıdır. Bugün bir şeyin sahibi: O şeyin mülkiyetini elinde tutan kişi anlamına geliyor. Oysa, Arapça "sahip" sözcüğünün Türkçesi 'koruyucu'dur. (Sahabet: Korumak) Nitekim dirlik düzenindeki 'sahibül arz'ların başlıca görevleri: Toprağı, toprak üzerinde adaleti ve toprakta çalışanları her türlü haksızlıktan korumaktır.* ***Sahip*** *sözüne bugün verilen anlam: O zamanlardan beri Türkiye'de yapılmış toprak hırsızlıklarının çok manidar karşılık soysuzlaştırmasıdır." (Kıvılcımlı, Keza, s. 396)*

Dirlikçi, devletle çiftçi arasında, devlet tarafından görevlendirilmiş bir memurdur. Barış zamanındaki görevi, toprak üretiminin ehli tarafından yapılması, tarım işlerinin asayişi ve köyde adaletin sağlanmasıdır. Savaş zamanında ise, köyde üretimin aksamaması için, sınır boyundadır. Marx, Fransa için de aynı olguya dikkat çekerek, *"şöyle der, 'idees napoleoniennes'-in yoğunlaşma noktasını... ordunun ağırlığı oluşturur. Ordu, belli bir toprak parçasını işleyen çiftçilerin 'point d'honneur'-üydü ve çiftçileri birer kahramana dönüştürmüştü."* Ve devamla III. Napoleon'un iktidar dönemini kastederek, ordu, *"artık çiftçi kökenli gençliğin çilek tarlası değil, fakat aynı kökenden gelen lumpen proletaryanın bataklığıydı. Bu dönemde ordu, artık geniş ölçüde Remplaçant'lardan, yani başkasının yerine parayla askerlik yapanlardan oluşur; tıpkı İkinci Bonaparte'in de yalnızca bir Remplaçant, yani Napoleon'un yerine saltanat sürmeye çalışan biri olması gibi."* der. *(Aktaran: Walter Benjamin, Pasajlar, s. 166)*

Marx'ın işaret ettiği, I. Napoleon ile III. Napoleon dönemi arasındaki keskin fark, Osmanlıdaki Dirlik Düzeni ile Kesim Düzeni arasındaki farklılıkla önemli oranda benzeşmektedir. Ancak Kesim Düzeni ile birlikte üretimden kopan, Sünuf'u Devlet'li zümrelerin -özellikle Seyfiye'nin (askeri zümrenin)- Fransa'daki gibi kendi sınırlarına çekilememiş olması ve bu as-

keri zümrenin kalıntılarının, günümüze kadar, yer yer ve hücreler halinde, kapitalist sermaye birikimine ters orantılı olarak devam etmesinin dışında.

Sonuç olarak, Dirlik Düzeni'nde, toplumda olan toprak mülkiyeti ile küçük üretim çelişki halindedir. Üretim ve mülkiyet ilişkilerinde işleyen diyalektik materyalizme göre, bu iki zıt arasındaki mücadele, er geç birinin veya ötekinin kalmasıyla; yani, ya küçük köylü üretiminin, büyük sosyal üretime yükselmesi, ya da sosyal mülkiyetin, küçük köylü mülkiyeti halinde parçalanması ile yeni bir niteliğe atlamak zorundaydı. Tarihsel süreçte ikincisi vuku bulur. Bu küçük köylü mülkiyetinin akıbetine ise, Kesim Düzeni'nden başlayarak, ilerleyen bölümlerde değineceğiz.

2- KESİM DÜZENİ

Dirlik Düzeni, Kanuni Süleyman ile birlikte, geri dönülemezce derebeyleşir. Miri toprak geliri, devlet harcamalarına yetmez, çözüm Kesim Düzeni'nde aranır. *"Kanuni çağında toprak üretiminin %20'si beytülmale, %4'ü kesimci, mültezim, sarrafa düşerken, çiftçi %76 alıyordu; 30 yıl sonra beytülmal %3,3, devlet kastları %4, kesim düzeninin sınıf ve zümreleri %34, köylü %50,6 nispetinde pay alırlar. Ve bu gidiş, gittikçe kötüye kayarak, Osmanlı nesil ve mirasçılara doğru uzanıp gidecektir." (Kıvılcımlı, Tarih-Devrim-Sosyalizm, sayfa 399)* Kesim Düzeni'nde de devlet, eskisi gibi öşrünü almaya devam eder, yalnız başka toprak gelirlerini, "faiz olarak" kesimciye bırakır. Bu, Kur'an'ın haram saydığı "Rıba" (Faiz)in, "koyu Müslüman" Osmanlıda artık resmen tanınmasıdır.

Kesim düzeninde toprak "hükmen" gene toplum malı "miri mal" sayılır. Ancak, toprağın "tefviz"i (tasarrufunu kiralama) işlemi yapılır. Karşılığında kesimciden iki şey alınır:

*"**Ücret'i muaccele"** (erken kira) toprağın "bedel'i misline yakın" para,

*"**Ücret'i müeccele"** (geç kira) her yıl ödenen para.

Böylece Osmanlı, Kesim Düzeni'yle ürünü saf olarak değil, paraya çevrilmiş haliyle eline geçirir. Toprakta, Para-Rant, ifadesini bulur. Kesim Düzeni, doğal (kapalı) ekonomiyi parçalamaya en elverişli olan **"PARA-RANTI"** biçimini getirir. Kesim Düzeni ile birlikte, devletle üretici arasına, üretimle ve toprakla görevi ve ilişkisi bulunmayan iki sürü insan zümresi girer.

i- KESİMCİ (Mukatacı),

ii- TEFECİ-BEZİRGAN (Mültezim, Sarraf ve avaneleri).

KESİMCİ: Toprağın tasarrufunu eline geçirmiştir, ama toprağın işletilmesiyle ilgilenmez. Hiçbir sosyal görevi yoktur. Malikane olarak tasarrufunu kiraladığı toprağı, kitabına uydurarak -çünkü Osmanlıda toprak, resmen alınıp-satılmaz- ömür boyu kendine mal-mülk eder. Ve topraktan rant kazanır.

Osmanlıda Kesim Düzeni'nde ortaya çıkan malikanenin doğuşu da, yukarıda değindiğimiz gibi, en az miri toprak kadar evrensel bir toplum gelişimidir. Toplum biçimleri gelişiminde başlangıç, miri toprak (kamu mülkiyeti) ise, son, malikane (özel kişi mülkiyeti)dir. Malikanenin Avrupa'da ki karşılığı ise, "fief"dir.

Tefeci-Bezirgan (tüccar): Tüccar (mültezim), toprağın işleticisi, bir çeşit girişimcidir. Toprağı kesimciden kiralar. Kesimcinin devlete vereceği kiraları (erken/geç), ona veren mültezimdir. Mültezim de parayı, faiz karşılığında, sarraftan alır. Bu döngü içerisinde, önce basit bir girişimci olan mültezim, zamanla edindiği serveti, toprak satın almada kullanarak derebeyleşecektir.

*"Böylece, ortada mültezim, sağında kesimci, solunda sarraf: Osmanlı miri topraklarındaki verimden pay isterler ve alırlar. Bu yeni düzen içinde çalışan: Gene aynı **ÇİFTÇİ**'dir. Eski-*

*den çiftçinin yarattığı ürün, onda dokuz kendisi, onda bir devlet almak suretiyle ikiye paylaşılırdı. ...Kesim düzeninde, çiftçi, devlet payı olan **VERGİ** (öşür, haraç)dan başka üç şeyi daha ödemek zorundadır: Kesimcinin **İRAD**'ını, mültezimin **KAR**'ını, sarrafın **FAİZ**'ini." (Keza, s. 399)*

Böylece üretimle ilişkisi bulunmayan bu zümreler, üretimin önündeki en büyük engele dönüşürler.

Bu koşulların gerisinin açıklamasını Marx'a bırakalım: *"emek koşullarının, bizzat üretim araçlarının yeniden-üretimini ciddi bir biçimde tehlikeye koyan boyutlara ulaşabilir, üretimin yayılmasını azçok olanaksız kılabilir ve doğrudan üreticileri, geçim araçlarının fiziki asgari düzeyine indirebilir. Fetihçi bir ticari ulus, örneğin Hindistan'daki İngilizler gibi, bu biçimle karşılaştığı ve **bundan yararlandığı zaman** (v.b.a.) durum **özellikle** (v.b.a.)* -genellikle değil, b.n.- *böyledir." (K. Marx, Keza, sayfa 699)*

3- KLASİK PARA-RANT ile KESİM DÜZENİ ARASINDAKİ FARKLAR

Osmanlıda, Dirlik Düzeni'nde Hristiyan çiftçilerden alınan **Haraç'ın**, rüşeym halindeki Para-Rant olduğunu söylemiştik. Dirlik Düzeni (Miri Toprak Ekonomisi), "İrad" bakımından, "Ürün-Rant" ile "Para-Rant" arasında melez bir biçimdir. Ancak "Ürün-Rant"a daha yakındır, çünkü toprakların büyük kısmından, ürün (öşür) rant alınır.

Kesim Düzeni'nde ise, Kesimci'den alınan kira, Para-Rant'ına geçiştir. Para-Rant, tarımda bir geçit şeklidir. *"Bu şeklin girdiği ekonomi, ya **'serbest köylü mülkiyeti'**ne, yahut **'kapitalist üretim'** yordamına kapı açar. Daha doğrusu her iki prose birden başlar." (Kıvılcımlı, Osmanlı Tarihinin Maddesi, sayfa 400)* Ancak bu geçiş, Osmanlıda kapitalizme geçişe yol

açmaz. *"Halbuki tarihte ne görüyoruz. Batı Avrupa kapitalizme gitti. Osmanlı tersine, battı. İngiltere'de para iradı şeklinin gelişmesi ile bizdeki Mukataların kanunlaşması aynı yüzyıla düştüğüne göre, o zamanlar Cihan Tarihinin Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa'da hemen hemen aynı sosyal gelişmeye sahne olduğu anlaşılır. Aynı asırda Cihan Ticareti henüz Akdeniz Köprüsünden geçtiğine ve bu köprünün başını Osmanlılar tuttuğuna göre, sosyal gelişimin Yakın Şarkta Batı Avrupa'dan ileri olabileceği kabul edilebilir... Fakat sonra ne oldu? Avrupa kapitalizme girdi. Osmanlı İmparatorluğu donakaldı gerileyip çöktü. Bunun büyük tarihi sebeplerini sırası gelirse açacağız. Bu sebeplerin başında büyük kapitalin gelişmesi için gereken büyük şart: Uzak Dış Ticarettir. Bunun zarureti neticesi olan Amerika'nın, Ümit Burnu'nun keşifleri aynı gelişmenin konkret unsurlarıdır." (Kıvılcımlı, Osmanlı Tarihinin Maddesi, sayfa 400)*

Ancak Kıvılcımlı'nın bahsettiği bu büyük dış sebeplerin yanında, Osmanlının kapitalizme geçemeyişini, başka esaslı iç sebepler de koşullar.

Bu durumda, Klasik Para-Rant ile Osmanlının Kesim Düzeni arasındaki farklılıklar karşımıza çıkar.

Marx'ın açıkladığı Para-İradında (Rantında):

a) Toprak çiftçinin tasarrufundadır. Doğrudan üretici, ya miras yoluyla ya da başka bir geleneksel hakla toprağın zilyedidir.

b) Toprağın dışındaki üretim araç-gereçleri ve her türlü taşınır eşya, doğrudan üreticinin malı-mülküdür.

c) Doğrudan üretici, ürün yerine, onun fiyatını toprakbeyine paraya çevirip öder. Doğrudan üretici, ürünün bir bölümünü metaya çevirerek, metalar olarak üretmek zorunda kalır. Böylece üretim tarzının niteliği azçok değişir. Karşılığı ödenmemiş emeği, artan ürün şeklinde pa-

raya çevirip, toprakbeyine sunmuş olur. Bu rant, karın üzerinde bir fazlayı temsil etmez ve karın içinde kalır. Karın normal sınırını, artı-emeğin sömürülme olanakları oluşturmaya devam eder. Oysa Emek-Rant'ta, karşılığı ödenmemiş artı-emeğin kendisini ifade ettiği biçim, kar değil ranttır.

d) Toprak alım-satımla menkulleşebilir. Kapitalize rant, ya da toprağın fiyatı ve böylece de onun satılabilirliği ve satılması, esas etkenler haline gelir.

Osmanlıdaki Kesim Düzeni'nde ise:

a) ***"Toprağın tasarrufu çiftçide değildir. Bu tasarruf hakkı, şartşız-kayıtsız kesimciye bağışlanmıştır.***

b) ***Topraktan maadaki şeyler çiftçinin mülkü değildir.*** *... Burada tasarruf hakkı gibi tohum vs. de kesimcinin olduğuna göre topraktan maadaki çalışma vasıtaları ve mamurluklar da çiftçinin mülkü olmaktan çıkar.*

c) ***İradı paraya çeviren çiftçi değildir.*** *Devletle kesim kontratını yapan çiftçi değil, kesimcidir. Devletin alacağı iradı da bu kesimci öder.*

d) ***Toprak alım satımı:*** *Bahis konusu olamaz. Toprağın 'Satışı' değil 'Tefviz'i (yani tasarrufun satışı) bahis konusu idi." (Kıvılcımlı, Osmanlı Tarihinin Maddesi, sayfa 407)*

Klasik süreçte: Para-Rant, bir yandan serbest köylü mülkiyetine ve mülksüzleşmesine, diğer yandan, eski tasarruf sahiplerinin topraktan kopmalarına yol açarken, Osmanlıda aynı gelişim görülmez. Çünkü toprağın tasarrufu ve her türlü topraktan başka (maada) çalışma araç-gereçleri de, çiftçinin mülkü değildir. Toprağın toplum malı (miri arazi) olduğu ve resmen alınıp-satılamadığı Osmanlıda, bu yüzden toprak menkulleşemez.

Toprağın menkulleşmesi kapitalizme geçişte ön koşulken, bu koşulun Osmanlıda gerçekleş(e)memesi, sonun başlangıcı

olur. Osmanlı kapitalizme geçişte geç kalır. *"Modern kapitalizme gelinirken, miri toprağın ürün rantı, malikanelerin para rantı biçimine bakarak daha geri bir aşamadır. Ama, para rantı kapitalist üretim yordamına kapı açamadı mı; toplumun tümden soysuzlaşıp yok olmasına vardığı için, insanlığa bir adım geri attırmıştır. (Kıvılcımlı, Keza, s. 303)*

Bu geri adıma en bariz örneklerden biri Türkiye'dir. Geç kalmanın rezaletleri, Prusya Tipi müzmin (yozlaşmış) kapitalizmin gelişimine yol açar. Kendi üretim ve sınıflar dinamiğiyle kapitalizmi kuracak sermaye birikimini sağlayamayan Osmanlı ve onun bakiyesi Türkiye, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Truman Doktrini ile Amerikan Dolarlarının "yağması"nı beklemeye kalır!

C) FARKLILIK RANTI ve MUTLAK RANT

Buraya kadar, Rant Teorisine, kapitalizme geçiş veya tersi açısından değinildi. Ancak kapitalizmin kendi üretim biçimi içerisindeki ilişki ve çelişkileri açısından da Rant Teorisine değinmek gerekiyor.

Yukarıda değindiğimiz üç türlü rantın dışında, kapitalist toplumda iki tür rant vardır. Tarım ürünlerinin piyasaya sürülmesi durumunda, ürünü pazarlayanın, ürünün fiyatına eklediği bir marj olarak ortaya çıkan bu iki tür rant: Farklılık-Rantı ve Mutlak Ranttır. Her iki türlü rantta da, doğrudan üretici ve derebeyleri karşı karşıya getiren ve ürüne, artığa el koyma olgusunu doğrudan içermeyen bir ilişki sözkonusudur.

"Sonuç olarak, rant, artı-değerden ve hatta tarımsal üründen alınmamakta; tarımsal olmayan emeğin ürününden alınmaktadır; rant tamamen basitçe bir haraç, bir vergi, tüm toplumsal ürün üzerinden önceden ayrılan bir şey, büyük toprak sahibi tarafından çekilmiş bir poliçedir. Bu nedenle 'karıyla

birlikte tarımsal sermaye ve tarımsal emek, genel açıdan sermaye ve emek için bir yatırım alanı olarak tarım, kapitalist krallıkta bir ***status in statu****'dürler. (Lenin, Tarımda Kapitalizm, s. 83)*
(Status in statu: Devlet içinde devlet)

1- FARKLILIK RANTI

"Değişmez bir biçimde, bir yanda tekel altına alınmış doğal güce egemen olan özel bir sermayenin, bireysel üretim-fiyatı ile öte yanda sözkonusu üretim alanına yatırılan toplam sermayenin genel üretim-fiyatı arasındaki farktan doğar." (Marx, Keza, sayfa 570)

Toprağın üretilemeyen bir üretim aracı oluşu, toprağın sınırlılığı, bu rantın ana sebebidir. Tarımsal ürün fiyatlarının en verimsiz toprağın ürün maliyet fiyatına göre belirlenmesi sonucu, en verimsiz toprak parçası dışındaki bütün topraklar, sürekli olarak Farklılık Rantı elde ederler. Talep arttıkça, Farklılık Rantı kitle olarak büyür, ancak Farklılık Rantı, mutlak rantın aksine fiyatları artırmaz. Çünkü bu rant, fiyata bir eklenti olarak değil, fiyatın içinde gerçekleşir. Farklılık Rantı, talebe ve en verimsiz (marjinal) toprak parçası üzerinde üretilen ürünün maliyetine; fiyatların artmasına bağlı olarak kaçınılmaz olarak yükselir. Fiyatların yükselmesi sonucu doğan bu rant, bu yükselmenin sebebi değil sonucudur.

Yine aynı toprak parçasında ardardına sermaye yatırımlarından doğan farklılık-rantı, *"farklılık üretkenliği"de, yani artıkarın ranta dönüştürülmesi ve bunun çiftçiden toprak beyine geçişi, "her zaman tek tek ardı ardına sermaye yatırımlarının kısmi üretimlerinin çeşitli gerçek bireysel (yani, piyasanın düzenlediği genel üretim-fiyatından bağımsız olan) üretim fiyatlarının daha önceden tek bir ortalama üretim-fiyatına indirgenmiş olmasını öngörür." (Marx, Keza, s. 640)*

Farklılık Rantı, tarım içi rantın, kapitalist çiftçi ile büyük toprak sahibi arasında paylaşılmasını açıklayan bir ilişki olarak ortaya çıkar. Toprakta özel mülkiyet, farklılık rantını oluşturmaz, ancak, bu rantı, çiftçinin elinden, toprak sahibinin eline aktarır. Dolayısıyla bu rant, özel mülkiyet koşullarından bağımsız olarak doğar, ancak toprak üzerindeki özel mülkiyet, toprak sahibinin bu rantı çiftçiden geri almasını sağlar.

2- MUTLAK RANT

Toprak parçaları arasında verim farklarının olmadığı, toprak mülkiyetinin tekel oluşturduğu durumda doğan ranttır. Finans kapital öncesi klasik rekabetçi dönemde, toprakların tümünün henüz işlenmediği ve toprak mülkiyetinin işletmeden ayrıldığı durumlarda doğar.

Bu durumda, en verimsiz (marjinal) toprak dahi sahibine bir rant getirir. Mutlak rantta, marjinal toprağın rantı, farklılılık rantından ayrı olarak tüm toprak parçalarına eşit olarak yansır. Çünkü, mutlak rant, fiyatın içinde gerçekleşmez, fiyata bir eklenti olarak doğar. Böylece mutlak rant, farklılık rantının aksine, tarım ürünlerinin fiyatlarını yükseltmiş olur. Bu, mutlak rantı, farklılık rantından ayıran en temel özelliktir. Bu özellik, yine farklılık rantından ayrı olarak tarım ile sanayi arasındaki bir paylaşım ilişkisi olma sonucunu doğurur. Tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesi ve bu yükselmenin azami sınırlara çıktığının kabul edilmesi durumunda, kar oranını aşındırarak sanayi fiyatlarının düşmesine yol açabilir. Ancak, bu durumda ücretlerin daha fazla düşürülemeyeceği sınırların kabulünü varsayar. Ya da sanayi de çalışanların ücretlerinde bir daralmaya yol açabilir.

Mutlak rant, hem tarımsal yatırımları engelleyen; başka nedenler dışarıda tutulmak koşuluyla, tarımın teknolojik geriliğine

sebep olan, hem de ekilebilir yeni toprakların tarıma açılmasını engelleyen bir olgu olarak da ortaya çıkar.

Mutlak rant, tarımda özel toprak mülkiyetinin varolduğu sürece korunur. Mülk sahiplerinin kapitalist çiftçi olması durumunda da, mutlak rant, büyük toprak sahipleri yerine kapitalist çiftçiye intikal eder.

Mutlak rantın sınırları, alıcıların gereksinimleri ve ödeme güçlerine bağlıdır. Bu sınırları, üretim fiyatları ve malların değerleri belirlemez. Marx, bu sınırların da aşılabileceğinden bahseder, ancak Marx'a göre, bu sınırların aşılması, mutlak ranttan değil, tekel fiyatlarından kaynaklanır.

"Ensonu, toprak rantının, yani toprağın üretim ya da tüketim amaçlarıyla kullanılması karşılığında, toprak rantı adı altında, toprakbeyine ödenen kira parasının çeşitli görünümleri incelenirken, şu da akılda tutulmalıdır; kendilerinin değeri olmayan, yani toprak gibi emek ürünü olmayan, ya da antikalar ve bazı büyük ustaların sanat eserleri vb. gibi emek harcanarak yeniden üretilemeyecek olan şeylerin fiyatı, birçok rastlantısal düzenlemelerle belirlenebilir. Bir şeyi satmak için, bu şey tekel altına alınmak ve yabancılaştırılmak olanağını taşısın yeter; başka bir şeye gerek yoktur." "Rantın özgül biçimi ne olursa olsun, bütün tipler şu ortak niteliğe sahiptir: Rantın maledinilmesi, toprak mülkiyetinin gerçekleştirildiği biçimdir ve toprak rantı da, buna karşılık, toprak mülkiyetinin varlığını, gezegenimizin belirli parçalarına, belirli kişilerin sahip olmasını öngörür." (Marx, Keza, s. 560)

Sonuç olarak rant biçimleri, toprak ekonomilerinin nedeni değil sonucudur. Doğa Üretici Gücü'nün bir bileşeni olarak toprağın kendisi, toprağın mülkiyeti ve/veya tasarrufuna göre şekillenir.

BÖLÜM II:
TÜRKİYE TARIMINDA SOMUT GELİŞİM

A) TARİHSEL GELİŞİM

Türkiye tarımında somut tarihsel gelişim, iki dönemde incelenebilir. Birinci dönem Osmanlı, konumuzun dışında olduğu için değinilmeyecektir. İkinci dönem ise, Cumhuriyet dönemidir. Cumhuriyet dönemi de çeşitli gelişim evreleri içinde incelenebilir. Bu çalışmada Cumhuriyet dönemi tarihsel gelişimini:

1- 1923-1950 arası,
2- 1950-1980 arası,
3- 1980 sonrası olmak üzere, üç evrede inceleyeceğiz.

1- 1923-1950 ARASI

Cumhuriyetin kuruluşu sırasında tarım sektörü, sanayileş(e)memiş Türkiye'nin hakim sektörü durumundadır. Bu dönemde (1927) kırda yaşayan nüfus (10.342.000), toplam nüfusun (13.648.000) %76,8'ini oluşturmakta, yine aktif çalışan (5.351.000) nüfusun da %81,1'i (4.368.000), tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarımda çalışanların oranı, nüfusa oranlarından %4,1 büyüktür. Tarım sektörü, kırda yaşayan nüfusdan daha fazla işgücünü istihdam eder durumdadır. Yani kır, kentlere egemen durumdadır. Yine 1927'de, toplam Türkiye gelirinin yaklaşık %70'i tarımsal gelirden, 1925 yılında toplam ihracatın

yaklaşık %82'si ise, canlı hayvan, tütün, pamuk, kuru üzüm, incir, fındık gibi işlenmemiş tarımsal ürünlerden oluşmaktadır.

2- 1950-1980 ARASI

27 yıllık bir birikimden, özellikle 1950'den sonra, kırlara traktör ve diğer tarım -oysa dünyada bu süreç, 1850'li yıllarda başlar, örneğin: biçer-döver, ABD'de 1860'lı yıllardan itibaren kullanılmaya başlar- araçlarının akınıyla birlikte, tarımda önemi değişmeler olur.

Örneğin: 1948'de biçer-döver 268 tane iken, 1980'e gelindiğinde, 52 kat artışla 13.937'ye çıkmıştır. Harman makinesi 1948'de 430'dur, 1980'de ise, 215 kat artışla, 92.840'a ulaşır. Motopomp 1948'de 253 iken, 1980'de 804 kat artışla, 203.435'e çıkar. Santrifüj 1948'de 1.038 tanedir. 1980'de 59 kat artışla, 60.936'ya çıkar. Traktör 1948'de 1756 iken, 1980'de 249 kat artışla, 436.369'a yükselir.

Motopomp'u saymazsak, en fazla artış, biçer-döver ve traktörde gerçekleşir. Tarımda sanayileşme için her iki araçta temel önemdedir. Ancak bu her iki aracın da, 4 tekerleğinin birbirinden bağımsız çalışıyor olma özelliği öne çıkar. Bu özellik, tanklar için tasarlanmış, savaş yıkıcılığının "manevra kabiliyetinin" bir özelliğidir. Bu araçların, tanktan bozma ve onların üretim platformları üzerinde aynı teknikle üretilmeleri, tarımda kullanıldıkları ilk yıllarda, toprağın derinden yarılarak altüst edilmesine yol açar. Bu durum, toprağın, hem bileşenlerinin kaybı ile üretim kalitesinin düşmesine, hem de yel ve sel erozyonu ile çoraklaşıp-çölleşmesine sebep olur. Türkiye ve benzeri ülke tarımlarında, 1950'den sonra bu araçların bu derece nicelik artışında, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra "atıl" kalan bu "sanayinin", bu yolla, yeniden işler duruma getirilmesi, önemli bir belirleyendir.

Ancak, bu dönem içindeki makineleşmenin tarımsal üretime

yansıması, tekniğin, soyut üretim bilgisi teknoloji (tekniği kullanım metodu) ile birleşmesi ve ekim yapılan ve sulanan arazideki artış, kimyasal gübre kullanımı, -ki kimyasal gübre de, savaş sanayinin ürettiği patlayıcı üretiminin bir yan ürünüdür- tohum bilgisinin ve ilaç kullanımının artmasıyla birlikte, 1960-1980 yılları arasında olmuştur.

Hububat ekilen alan, 1980'e kadar %90 oranında bir artış gösterirken, üretim 4 katdan fazla (%411) artmıştır. Sanayi bitkileri açısından durum daha da çarpıcıdır.

Bu durumu kıyaslamak açısından, rakamları, tablolar üzerinde bütünlüklü görmek daha anlamlı olacaktır.

TABLO 1: HUBUBAT EKİLİŞ ve ÜRETİMİ

Yıllar	Ekilen Alan (Hektar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan Endeksi	Üretim Endeksi
1944	6.974.785	5.907.618	100,0	100,0
1950	8.244.182	7.763.833	118,2	131,4
1960	12.239.700	15.215.500	175,5	257,6
1970	13.239.700	15.882.580	189,8	268,8
1980	13.291.500	24.324.400	190,6	411,7

Kaynak: Tarım İstatistikleri, Tarımsal Yapı ve Üretim, İstatistik Cep Yıllığı

TABLO 2: SANAYİ BİTKİLERİ EKİLİŞ ve ÜRETİMİ

Yıllar	Ekilen Alan (Hektar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan Endeksi	Üretim Endeksi
1944	442.749	745.888	100,0	100,0
1950	870.397	1.077.836	196,6	145,5
1960	118.614	4.788.418	252,7	642,0
1970	1.025.907	4.846.343	231,7	649,7
1980	1.226.023	7.546.227	276,9	1.011,7

Kaynak: Tarım İstatistikleri, Tarımsal Yapı ve Üretim, İstatistik Cep Yıllığı

Sanayi bitkileri: Tütün, şeker pancarı, kenevir lifi, afyon sakızı, anason, pamuk, keten lifi.

Yaklaşık 40 yılda, sanayi bitkilerinin ekildiği alan, 2,5 kattan biraz fazla artarken, üretim 10 kat artar. Esas sıçrama 1950-1960 yılları arasında olur, 1970'den sonra ise, ekilen alandaki artış %20 civarında kalmasına rağmen, üretim neredeyse 2 katına ulaşır.

Bu değişimler, yağlı tohumların ekiliş ve üretiminde, yumru bitkilerin ekiliş ve üretiminde ve diğerlerinde de açık bir şekilde görülmektedir.

Örneklersek, yağlı tohumlarda ekilen alan, 1944 yılında 358.667 hektar iken, 1980'de 1.361.736 hektara, üretim, 1944'de 117.664 ton iken, 14 kat artarak 1980'de, 1.653.923 tona çıkar.

Aynı dönem, toplam gelirde tarımın payının en çok gerilediği dönemdir de, 1975 yılında tarımsal nüfus %58,2'ye düşerken, tarımsal gelir de toplam gelirin %25'i civarına geriler. Tarımsal nüfus, toplam nüfus içerisinde %25,5 gerilerken, tarımın toplam gelir içindeki payı, %45 civarında gerileyerek, %25 civarına düşer. Tarımsal gelirdeki bu düşüş, tarımsal nüfusdaki azalmanın neredeyse 2 katıdır. Bu olgu, kırların, kapitalizme çözülüşünün en genel ve esaslı göstergelerinden birisidir. Çünkü kapitalizmde, iki temel üretim alanı, (Sanayi ve Tarım üretimi) ve üzerinde yükselen toplumsal yaşam her gün biraz daha birbirinden ayrılır ve kentlerin kıra üstünlüğü artar.

Bu dönemde, tarımdaki kapitalist dönüşümü gösteren başka bir özellikte, kırlara tarım araç-gereçlerinin akınıdır. Tarımdaki makineleşme, 52 ile 804(!) kat arası bir nicelik artışına ve ayrıca çeşitliliğe ulaşır.

Yine bu dönemin öne çıkan bir başka özelliği de, sanayi bitkilerinin -ve ayrıca yağlı tohum ve yumru bitkilerinin- ekim alanlarında görülen artıştır. Bu bitkilerin üretimindeki artış ise, ekim alanlarının artışından 2 kat daha büyüktür. Üretimdeki bu artış, artık geleneksel yöntemlerin yerini yoğun teknik kullanımı ve teknoloji bilgisinin aldığını, kimyasal gübre kullanımı ve sulama yapılan ekim alanlarının arttığını gösterir.

Sanayi bitkileri ekim ve üretiminin, hububat bitkileri ekim ve üretimine göre ivmelenerek artışı ise, kırda önemli sosyolojik ve sınıfsal değişimleri ifade eder.

Kırsal nüfus bütün nüfus açısından azalırken, proleterleşmiş küçük çiftçilerin sayısı artar. Köylü kadın ve çocukların, gündelikçi olarak, işgücü piyasasına katılmaları vuku bulur. *"Makinenin tarımda kullanılması, çoğu zaman, fabrika işçileri üzerindeki zararlı fizik etkilerini göstermemekle birlikte, onun bu girişi, daha sonra ayrıntıları ile göreceğimiz gibi, işçilerin buradaki bollaşmasını çok daha fazla yoğunlaşturmakta ve daha az direnme ile karşılaşmaktadır." (K. Marx, Kapital, Birinci Cilt, s. 480)*

Sanayi bitkileri üretiminin, işlenerek pazara sürülmesi, kapitalizm öncesi bütün gelenek-görenekleri, yeme-içme de dahil, her türlü alışılmışı, değiştirerek-dönüştürür. Ekim alanları ve bu bitkileri işleyecek sanayinin, birbirine karşılıklı mesafesi, enerji akımı, lojistik ve işlenen bu sanayi metalarını pazara götürecek araç ve yol yapımı, etkenlerden bazılarıdır.

Çünkü: "*... bir döner sermayenin potansiyel üretken sermaye olarak yatırılması için gerekli zamanın uzunluğu ya da kısalığı, dolayısıyla da, bu sermayenin bir seferde yatırılacak miktarının büyük ya da küçük oluşu, kısmen üretken sürecin türüne (tarım), ve kısmen de pazarın yakınlığına, kısaca dolaşım alanıyla ilgili koşullara bağlıdır." (K. Marx, Kapital, İkinci Cilt, sayfa 224)*

Bu süreçle birlikte, 1950 yılından itibaren demiryolu yapımından vazgeçilerek, karayolu yapımına yönelinir. Konumuzun açıklanmasını kolaylaştırmak için, diğer etkenleri -otomotiv ve petrol tekellerinin çıkarları doğrultusundaki etkisini- ötelersek, Menderes-Bayar ikilisi, kitle tüketimi için zorunlu ve geleneksel hububat ve mamüllerini taşımaya uygun demiryolundan, "birey" tüketimine, daha çok kapitalist pazar ekonomisine uygun, sanayi bitkileri ve mamüllerini taşımaya yönelik karayolu yapımına geçer. Bu yolla kapitalizm, pazarlara uzaklığı nedeniyle, sermayesinin, meta-sermaye biçiminde bağlı kaldığı zamanın uzamasının ve dolayısıyla da, sermayesinin para-sermayeden üretken sermayeye dönüşme zamanının uzamasının önüne geçmek ister. Karayoluna geçiş (Hilts) raporu, "ABD Yol Heyeti" tarafından hazırlanır. "Uzman", Amerika'nın en gelişmiş otomotiv sanayi sahibidir. Sonrası, zamanımızda yaşanan karayolu felaketidir. Bu durumdan canı yanmayanımız, maddi varlıklarımızın kaybını bilmeyenimiz yoktur.

3- 1980 SONRASI

Bu dönem, tarımın diğer sektörler karşısında gerilemesinin daha da hızlandığı bir dönemdir. Örneğin: 1980 yılında %24,4 olan tarımın toplam GSYİH'ladaki payı, 1990'da %16,4'e, 2000'de %13,2'ye, 2006'da 9,7'ye, 2010'da %9,2'ye, 2011'de ise, %8,9'a düşmüştür. Ancak, toplam gelir içindeki payı gerilemesine rağmen, istihdam içindeki ağırlığını 1990'lara kadar korumaya devam eder. 1980'de %59,9 olan tarım istihdam oranı, 1985'de %58,9'a, 1990'da ise, %53,6'ya iner. 1990'dan sonra bu süreç daha da hızlanır ve 1990-2000 arasında, 10 yılda %17,6 azalma ile %36,0 iner. Bu oran 2011'de ise, 25,5'dir. Ancak 2000-2011 yılları arasında kırın kendi içindeki %35'i bulan tarım dışı (bakkal, perakende satıcı vs. ticaret, inşaat işçiliği,

maden ve fabrikada çalışma, yolcu taşımacılığı, tamircilik, tefecilik) çalışma da tarım istihdamı içinde gösterildiği için, tarımın toplam istihdam içindeki ağırlığının, istatistiki verilerin gösterdiğinden daha az olduğu ortaya çıkar.

Burada dikkati çeken nokta, tarımın toplam gelire oranının, faal nüfustaki oransal payından daha süratle düşmesidir. Gizli işsizler dahil edilirse, bu fark, tarım içi gelir dağılımında daha da belirginleşir. Tarımda kapitalist süreç, kırdaki sınıfsal zıtlıkları, kentli nüfusa oranla, kır nüfusunun çoğunluğunun aleyhine daha fazla yoğunlaştırır. Aynı zamanda, oransal paylardaki bu farklı değişme, kişi başına tarımda yaratılan gelirin, tarım dışındakine oranla, daha yavaş artması anlamına da gelir. Bu olgu da, yine bu sürecin, genel ortak özelliğinden biridir. Tarımda GSYİH büyüme hızları, bu durumu açıkça ortaya koyar. 1990-2000 yılları arasındaki toplam büyüme hızı, %14 iken, bu oran, 2000-2006 arasında %9'a, 2006-2010 arasında ise, %3'e yani yıllık, %1'in altına kadar düşer.

Bu süreç, tarım dış ticaret dengesini de değiştirir. 1980'den 2009'a 30 yıllık zaman diliminde, Türkiye net tarım ithalatçısı (alıcısı) konumuna girer. Özellikle son 10 yılda, tarım ürünleri ithalatı, tarım ürünleri ihracatını (satışını) aşar. 2000-2008 yılları arasında dış ticaret dengesi, eksi 215 milyon dolar ile tarım ürünleri ihracatının aleyhine sonuçlanır.

1980 sonrası dönem, bazı tarımsal girdilerde de bir azalma sözkonusudur. Örneğin: 1988 ve 1991 yıllarında kullanılan gübre miktarında bir azalma görülmektedir; traktör sayısı ise devamlı artış göstermekle beraber, yıllık artış oranı düşme eğilimindedir. Bu eğilim, Türkiye kırlarının traktöre doyduğunu gösterir. Tarımda en önemli teknik araç olan traktör sayısı, 2004 yılında 1.210.283'e, 2007 yılında 1.327.334'e, 2010'da ise, 1.404.872'ye ancak çıkar. Ortalama kullanım süreleri 7 yıl olan traktörlerin, birçoğu da kullanıl(a)maz durumdadır, daha doğru-

su, Türkiye kırları, tarımda makineleşmenin 60 yıllık serüveninde, traktör ve diğer araçların mezarlığına dönüşmüştür.

Bu sonuçlarla 2010'lara gelindiğinde, hububat ekim alanları, %70 civarında artarken, sanayi -yağ bitkileri dahil- bitkileri, %400'den fazla artış gösterir. Bu artışla birlikte, 1930'larda bitkisel üretimin payı %55-60, hayvansal üretimin payı %35-40 iken, 2000'lere gelindiğinde bitkisel üretimin payı %75'lere yaklaşırken, hayvansal ürünlerin üretimi ise, %20'lere iner. Tarımda kapitalist gelişme, kendi içinde de, hayvancılığın (henüz daha büyük oranda küçük üreticilerin elinde olduğu için) aleyhine büyür. Hayvancılıkta da 30 yıllık savaşın da etkisiyle kırmızı et üretimi (sığır, koyun ve keçi) çökerken, -kişi başına 12 kilogramdan, 6 kilograma düşmüştür- tavuk et üretimi (kapitalist çiftçilik) ve tüketimi katlarca artmış, kırmızı et ithal edilirken, tavuk eti ihraç edilir konuma yükselmiştir.

Bu veriler ışığında, Türkiye tarımının 1950'li yıllardan sonra, büyük bir değişim yaşadığını söylemek mümkündür. 1950-1960 arası, bu değişimin birikim yıllarıdır. 1960-1980 arası, tarımda kapitalistleşmenin, birinci nitelik değişim, 1980 sonrası ise, ikinci nitelik değişim yılları olarak değerlendirilebilir.

B) GELİR DAĞILIMI

"Memleketin efendisi köylünün", Cumhuriyet döneminde, toplam gelir içindeki payının giderek azalmasının yanında, kendi içindeki gelir dağılımında da, sınıfsal farklılıklar, ivmelenerek, keskinleşir. Sadece 1950-1960 yılları arası, Menderes-Bayar dönemi, tarım işverenleri %162 artarken, karşısındaki ücretliler ise, %177 artar. Aile içersinde ücretsiz çalışanlar da %8 oranında azalıp, proleterleşerek ücretli işgücüne katılır. Çünkü küçük aile işletmeleri, boğaz tokluğuna çalışan adsız tarım kölelerinin; "aile bireylerinin" geçimini sağlayamaz olur.

1- AİLE DİLİMLERİNE GÖRE GELİR DAĞILIMI

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, ilk beşte birlik aile dilimini oluşturan işletmeler, işlenen toprakların %1,5'ini işleyerek, tarımsal gelirin %7'sini alırken, en üst gelir dilimini oluşturan beşte birlik aile dilimi ise, işlenen toprakların %61,5'ini işleyerek, tarımsal gelirin %46,5'ini almaktadır.

TABLO 3: AİLE DİLİMLERİNE GÖRE GELİR DAĞILIMI

Beşte Birlik Aile Dilimleri		İşlenen Toprak %	Tarımsal Gelirden Pay %
Alt	%20	%1,5	%7,0
Alt Orta	%20	%5,0	%10,0
Orta	%20	%11,5	%14,0
Üst Orta	%20	%20,5	%22,5
Üst	%20	% 61,5	%46,5

Kaynak; DPT Gelir Dağılımı Araştırması,
Aktaran: Cevat Geray, Planlı Dönemde Köye Dönük Çalışmalar, s. 25

Yine toplam tarımsal gelirin yarısına yakınını (%46,5'ini), %20'lik üst aile dilimi alırken, diğer yarısını, %80'lik 4 grubun toplamı almaktadır. Burada dikkati çeken en belirgin özellik ise, tarımda kapitalistleşme sürecinin, alt, alt orta ve orta gruptaki aile dilimleri aleyhine işlemesidir.

Alt %20'lik aile diliminin, işlenen toprağa (%1,5) göre, tarımsal gelirdeki payının (%7) nispeten büyüklüğü ise: küçük toprak parçası üzerinde yoğun (intensive) tarın yapan işletmede, yaygın (extensive) tarım yapılan işletmeden daha fazla üretim yapmanın belli -özel- koşullarda olanaklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu koşullar, daha çok küçük aile işletmelerinde

bütün ailenin emeğinin üretim sürecine katılmış olmasına ve işgününün uzatılmasına bağlıdır. *"Bir küçük çiftçi, ancak iki tarım işçisi kadar çalışır ve birisi kadar harcama yaparsa... yaşamını sürdürebilir." (Royal Commission on Agriculture, Final Report'tan aktaran: V.İ. Lenin, Tarımda Kapitalizm, sayfa 29)* Ve küçük mülk sahibi köylü, *"elde ettiği net geliri, sürdürdüğü 'basit' yaşama borçludur." (Lenin, Keza, sayfa 30) "Ailesine gelince, onlar tarım işçilerinin çocuklarından çok daha eğitimsizdirler ve çok daha fazla çalışırlar." (Final Report'tan aktaran: Lenin, Keza, sayfa 29) Öyle ki, "çocuklarını, onların fiziksel gelişimlerini geriletecek kadar çok çalıştırdıkları, ücretli emeğin ise bu denli kötü olmadığı" (sayfa 29)* hatta *"yürüdükleri andan başlayarak küçük çitçiye yardım ettikleri" (sayfa 30)* çalışma koşullarıdır bunlar.

2- İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE GELİR DAĞILIMI

Tarım sektörünün kendi içindeki gelir dağılımı, işletme büyüklükleri açısında da önemli farklılık gösterir. Küçük ölçekli işletmelerin (50 dönüm altı), sayısı ve işlediği toprak miktarı azalırken, büyük ölçekli (500 dönüm üstü) işletmelerin, sayısı ve işlediği toprak miktarı artış gösterir. Tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte, bir yandan giderek küçülen topraklara sahip çiftçiler, diğer yandan, daha büyük topraklarda tarım yapan kapitalist çiftçiler ortaya çıkar.

Gelir dağılımı da, işletmenin işlediği toprak miktarıyla doğrusal orantılı olarak değişir. Örneğin: 50 dönümden az toprağı işleyen küçük işletmeler, toplam işletmelerin %68,8'ini oluştururken, toplam tarımsal gelirin sadece %24,0'ünü alır. Başka bir ifadeyle, toplam tarımsal gelirin üçte ikisini, işletmelerin %96,3'ü alırken, geri kalan üçte birini ise, işletmelerin sadece

%3,6 küsurunu oluşturan 200 dekar ve üstü toprağı işleten işletmeler alır.

Burada: *"Küçük ölçekli toprak mülkiyeti, niteliği gereği, emeğin toplumsal üretken güçlerinin gelişmesini, emeğin toplumsal biçimlerini, sermayenin toplumsal yoğunlaşmasını, ... ve bilimin ilerici uygulamasını dıştalar." "Üretim araçlarının sınırsız parçalanması ve bizzat üreticilerin tecridi. İnsan enerjisinin korkunç israfı. Üretim koşullarının giderek artan kötüleşmesi ve üretim araçları fiyatlarındaki artış -toprak parçaları mülkiyetinin kaçınılmaz bir yasası"* işler. *(K. Marx, Kapital, Üçüncü Cilt, sayfa 708)*

Sonuçta, küçük ölçekli işletmelerin, büyük ölçekli işletmeler karşısındaki, genel üretim verimsizlikleri ve bunun giderek kötüleşmesi, küçük üreticilerin, yoksulluğunun derinleşmesine, yaygınlaşmasına ve ücretli işgücüne katılmalarına (proleterleşmelerine) varır.

TABLO 4: İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TARIMSAL GELİR, (1963)

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	Toplam İşletmelerdeki Sayı	Toplam Tarım Gelirindeki Pay	İşletme Başına Yılık Gelir	Kişi Başına Yıllık Gelir
	%	%	$	$
1-50	68,8	24,0	2.900	485
51-200	27,5	42,0	10.300	1.117
201-1000	3,6	23,9	44.510	7.417
1001-Üstü	0,14	10,1	298.500	49.750

Kaynak: Reşat Aktan, Türkiye İktisadı,
Aktaran: C. Geray, Keza, s. 25

Bu tablo, geniş ölçekli üretimin, parçalı-küçük ölçekli üreti-

me üstünlüğünün yanı sıra, değişmeyen sermayenin değişen sermayenin zararına büyümesi yasasının -ki sanayideki teknikle karşılaştırıldığında tarım tekniklerinin kuşku götürmez geriliğine rağmen- tarımdaki yansımasını kanıtlamaktadır. Toprağın kuşaklar boyu mirasçılara geçerek bölünmesi, parçalanması, verimi düşürmekte; parçalanmış birçok yerde, tekniğin-teknolojinin ve diğer tarımsal girdilerin kulanımını, sulamayı zorlaştırmakta, yoğun işgücü kulanımına rağmen, -istisnaların dışında- üretimin maliyeti, tarımsal ürünlerin değerinden daha yüksek olmakta ve/veya büyük işletmelerle rekabet edecek fiyatta ol(a)mamaktadır. Bu yüzden, küçük işletmeler, kapitalist işletmelerin üretim maliyeti karşısında, ürünlerini pazara sürüp satma şartlarını kaybederek, tasfiye olmaktadırlar.

Tablo 4'deki (1963) tarım işletmeleri büyüklükleri ve arazi payları, 1980 ve 2006 yıllarına gelindiğinde ise, sırasıyla şöyle değişir. İşletme büyüklüğü 1-50 dekar arası olanların toplam işletmelere olan %68,6 (1963) sayısal oranları, 1980'de %61,1'e, 2006'da %57,5'a; sahip oldukları arazi payı ise, %23,8'den, 1980'de %20,0'ye, 2006'da 16,2'ye düşer. Küçük işletmeler tasfiye olurken, ortalama işletme büyüklüğü ise, 55 dekardan (1963), 93 dekara (2006) çıkar. *(Kaynak: TÜİK, 2006 Tarımsal İşletme Yapı Araştırması)*

İşletme büyüklüğü 501 ve üstü dekar olanların, 1963'de toplam işletmelere olan %0,5 sayısal oranları, 2006'da %1,8'e, arazi payları ise, 13,1'den %21,1'e yükselir. *(Kaynak: TÜİK, 2006 Tarımsal İşletme Yapı Araştırması)* Büyük kapitalist işletmelerin, hem sayısal oranları küçük işletmelere göre artar, hem de arazi payları (yoğunlukları) artar.

Toprakların dağılımını gösteren aşağıdaki tablo ise, yoğunlaşmanın boyutlarını daha net ortaya koyar. Tarım nüfusunun %87,7'si, toprakların sadece % 17,4' üne sahipken, nüfusun %12,3'ü ise, toprakların %82,6'sına sahiptir. Yani nüfus oran-

larının, 6,7 katı daha fazla toprak sahipliği! Toplam tarım nüfusuna oranları, %1,6 civarındaki Köy Zenginleri ve Büyük Ağalar ise, işlenen toprakların %60'ına sahip bulunmaktadır. Köy Zenginleri ve Büyük Ağalarda nüfuslarına oranla fazla toprak sahipliği ise, tam 37,5 kattır. Bir başka ifade ile 51 bin aile, toplam 3 milyon ailenin sahip olduğu toprağın 1,5 katı toprağa sahiptir.

TABLO 5: TOPRAKLARIN DAĞILIM ORANI

	Aile Sayısı	Tarım Nüfusunun Oranı %	Sahip Olunan Toprak Alanı (Hektar)	Bütün İşlenen Toprağa Oranı %
Topraksızlar	501.000	16,6	---	---
Fakir Çiftçiler	952.600	31,0	560.000	2,6
Küçük Çiftçiler	1.216.422	40,1	8.124.000	14,8
Orta Çiftçiler	305.198	10,7	4.713.600	22,6
Köy Zenginleri	47.827	1,5	8.261.400	39,4
Büyük Ağa	3.358	0,11	4.341.000	20,6
	3.030.000	100,0	21.000.000	100,0

Kaynak: Beşir Hamitoğulları,
"S.B.F Dergisi", Mart 1966, sayfa 35

Topraksız ailelerin oranı da, Cumhuriyetin ilk yılarında %17,0 (1927'de) iken, sonraki yıllar itibariyle şöyle değişir. *"1950'de %19,4'e, 1973'de %21,9 ve 1981'de %27,2'ye" (Köy Envanteri Etütleri'nden [1981] ve Varlıer [1979]; Mülayim*

[1992]; Tezel'den [1994] aktaran: Necdet Oral, Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği, s. 259) yükselir. Cumhuriyetin yarım yüzyıllık (54 yıl) seyri, topraksız köylü oranını, %10'dan fazla artırır. Toprak reformuyla topraksız köylüye toprak dağıtımı şöyle dursun, toprağı olanların bir kısmı da topraksızlara katılarak proleterleşir. *"Toprak işleyenin, su kullananın" (Bülent Ecevit)* lafından sonra, 5-6 yıllık zaman diliminde ise, bu oran %5,3'le geçmiş yarım yüzyıllık (yaklaşık 50 yıllık) orandan fazladır. Laf, zamanı 10 kat hızlandırarak, topraksızlanmada etkisini gösterir!

Bu zümre ve tabakaların nüfus oranları ise, 1980 ve 1991 yıllarında şöyle değişikliğe uğrar. 1980'de büyük toprak sahibi ve köy zenginlerinin birlikte tarım nüfusuna oranları %2,9 iken, 1991'de %2,2'ye iner. Kapitalizmin vahşi rekabet yasası, sadece küçükleri yemez, daha doğrusu, küçüklerle birlikte kendilerini de yer. Orta ve küçük çiftçiler de, %43,2'den, %2,6 puanlık bir azalmayla % 40,6'ya iner. *(1980 ve 1991 rakamları, F. Altan'ın, Tarım İşletmelerinin Yeniden tabakalandırılması Üzerine Bir Deneme'sinden özetlenerek alınmıştır. Aktaran: Necdet Oral, Keza, s. 254)* Fakir çiftçilerin sayısı ise, %53,9'dan, %57, 2'ye yükselir. Yani, orta ve küçük çiftçiler, fakirleşir. %2,6 yükselme bundan kaynaklanırken, diğer %0,7'lik fakirleşmedeki yükseliş de, büyük toprak sahibi ve köy zengilerinin kendi aralarındaki rekabetten elenenlerin katılmasıyla oluşur.

C) TARIMIN İSTİHDAM İÇİNDEKİ PAYI

Tarımın genel nüfus içindeki payı, ağırlığını, 1980'lere gelinceye kadar korur. 1927 yılında 13,6 milyon olan toplam nüfusun, 10,3 milyonunu (%76,8'ini) kır nüfusu oluşturur. 1980 yılına gelindiğinde ise, kır nüfusu, toplam nüfusun (44,4 milyon) %56,2'sine (25 milyona) düşer. Tarımda ikinci nitelik de-

değişimi diye bahsettiğimiz 1980 yılından sonra, kır nüfusu daha hızlı azalmaya başlar ve 2011 yılında %23,2 oranla 17,3 milyona düşer.

Tarımda 1950 yıllarında başlayan kapitalistleşme süreci, 1980'den sonra, kırlardaki kapitalist sürecin hızını, hızlandırarak (ivmelendirerek) devam eder.

Kır istihdam yapısının değişimi ise, şöyledir: 1927 yılı tarımda çalışanların toplam faal nüfusdaki payı %81,1'dir. Bu oran, 1935'de %81'8, 1940'ta %81,5 ve 1950'de %85,1'dir. Oranın 1950'ye kadar yükselişinde 2. Dünya Savaşı'nın etkisi vardır. Ancak 1950'ye kadar süren bu statüko, 1950'den sonra değişir. Bu yıldan sonra, kapitalizmin genel ve ortak yasası işler ve değişmeyen sermaye yatırımları tarım sektöründe artarken, (d=değişen sermaye, s=değişmeyen sermaye) d/s oranı azalır.

Marksizmi (Tarihsel Diyalektik/Materyalizmi), somut olgular doğrular. Çalışanların oranı çok hızlı bir şekilde değişerek, 1980'de %59,9'a, 1990'da %53,6'ya, 2000 de %36,0'a ve 2011'de ise, %25,5'e düşer. Son rakama, kırda tarım dışı çalışanlar da dahil edilerek (istatistik hilesiyle), ancak ulaşılır.

Bu olgular, Türkiye'nin tarım sektöründe tutturduğu, Prusya Tipi Kapitalizmin Gelişimini, netçe ortaya koyar. 1950'ye kadar süren statüko değişir. 1950-1980 arasında, tarım sektörüne de akan değişmeyen sermaye yatırımlarının, 1980 yılı sonrası, daha çokca dünya kapitalist/emperyalizmine bileşik kaplar ve fakat eşitsiz gelişim içerisindeki entegrasyonu sonucu, Türkiye kırları kapitalizme çözülür. 1927'de toplam nüfusa oranı, %76,8 olan kır nüfusu, %331 düşüşle 2011'de %23,2'ye; toplam istihdama oranı, %81,1 olan tarımda çalışanların oranı ise, %318 düşüşle %25,5'e geriler.

Kentlerin toplam nüfusa %24,2 olan oranı, 3 kattan daha fazla artışla %76,8'e çıkar. Toplam kır nüfusu ise, 1927'den 1980'e, 53 yılda, %76,8'den %20,6 düşüşle %56,2'ye inerken,

1980'den 2011'e, 31 yılda, %33 düşüşle %23,2'ye iner. 1980 sonrası yıllık düşüş, öncesi dönemin 2,5 katından fazladır. 1980 sonrası istihdamdaki düşüş ise, yine nüfus hareketine paralel olarak, öncesi dönemin 2,5 katından fazla olur.

Diğer sonuçlarına ayrıca değinmek üzere, kırlardan kentlere bu göç; büyük kitleler halinde kısa zaman içerisindeki nüfus akını, nüfusun kentlerde yoğunlaşması, kentlerdeki işgücü fazlasını daha da artırarak, işgücünün fiyatını (ücretleri), sınıfın örgütsüzlüğüyle birleşerek, en iyimser deyimiyle "stabilize" etmiş ve arsaya dönüşmüş kent topraklarının rantını da yüzlerce katına yükseltmiştir. Tersinden, kapitalizmin kırsal bölgelerde yarattığı nüfus azalması, merkezden uzak, parçalı, 50 dekardan küçük toprakların fiyatını ise, yok pahasına düşürmüştür.

Ancak yukarıda değindiğimiz tarımda çalışanların oranına, tarım dışı istihdam, tarım sektöründeki gizli işsizlik ve mevsimlik işçi sorunu ihtiyat payını koyarak yaklaşmak, bizi gerçekliğe daha çok yaklaştırır.

Bunları birer tablo üzerinden açıklayalım:

TABLO 6: KIRDA İSTİHDAM EDİLENLERİN TARIM ve TARIM DIŞI İSTİHDAMA DAĞILIMI, (Bin Kişi, 15+ Yaş)

Yıllar	Toplam	Tarım	Tarım Dışı	Tarım Dışı Pay %
1990	10.680	8.256	2.424	22.7
2000	10.471	7.338	3.139	30,0
2005	6.940	4.457	2.438	36,0
2011	8.603	5.360	3.243	38,0

Kaynak: TÜİK, Hane Halkı İşgücü Anketi,
Aktaran: Murat Öztürk, Keza, s. 19
Not: Tablo özetlenerek alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, kırda toplam çalışanların sayısı düşerken, tarım dışı çalışanların sayısı, tersine, hızla yükselmektedir. Yükseliş, son 21 yılda %15,3'tür. Kırda tarım dışı çalışanların bu %15,3'lük yükselişi, kapitalist üretim tarzının kırda gelişmesinin, tarımda çalışanların yerlerini sanayi ve "hizmet" sektöründe çalışanların aldığını ve daha önemlisi, tarım sektörü ile sanayi (ve hizmet) sektörü arasındaki makasın, tarımın aleyhine açıldığını gösterir.

Başka bir istatistiki manipülasyon da tarımdaki gizli işsizliğin gösterilmemesidir. Bu olgu değerlendirildiğinde, 1980 yılında tarım sektöründeki toplam nüfusun, nerede ise, yarısına yakın bir kısmının (%46,4'ü) işsiz olduğu anlaşılır. Aşağıdaki tabloya (tablo 7) göre, tarımda çalışan işçilerin %98'inin mevsimlik (gizli işsizlik), geri kalan %2'sinin daimi statüde olduğu düşünülürse, tarım sektöründeki çalışma verilerinin ne kadar manipülatif olduğu daha kolay anlaşılır.

Yine tablo 7'den çıkan başka bir sonuç da, çalışılan gün ortalaması ve çalışılan gün sayısı açısından büyük ve küçük işletmeler arasındaki farktır.

Tabloda, işletme başına düşen mevsimlik işçi dağılımı ve çalışılan ortalama gün sayısı açısından birinci sırayı, 5.000 dekar ve üstü toprağı işleyen işletmelerin aldığı görülür. Çalışılan ortalama gün sayısı açısından işletme başına düşen en az mevsimlik işçi çalıştıran işletmeler ise, 50 dekardan az toprağı işleyen küçük işletmelerdir. Bu işletmelerin, aile bireylerinin emeğini mutlak yoğunlukta ve yaygınlıkta kullanma olgusu, bu tablo ile de bir kez daha doğrulanmaktadır. Orta büyüklükteki işletmelerin ise, yarısından daha azının (%45,7- %46'sının) mevsimlik işçi çalıştırdığı görülmektedir. Bu işletmeler, 50 dekardan küçük işletmeler kadar olmasa da, aynı zamanda hane halkı bireylerinin emeğini de kullanan işletmelerdir. 200-500 ve 500-1.000 dekar arası büyüklüğünde arazi işleyen orta büyüklükteki

işletmelerde, mevsimlik işçi, çalışılan gün ortalamaları birbirine ters orantılı olarak eşleşmektedir. 500-1.000 dekar arası arazi işleyen işletmelerin daha çok işçi çalıştırarak işlerini daha az zamanda bitirdikleri anlaşılmaktadır. Bu arada ifade etmemiz gerekli olan bir başka özellik ise, 200 dekardan az arazi işleyen küçük işletmelerin de, çoğunlukla hane halkı bireylerinin emeğini kullanmasıdır. 1.000-5.000 dekar arası arazi işleyen işletmeler çok az (%3,2) hane halkı bireyi emeği kullanırken, 5.000 dekardan büyük arazi işleyen işletmeler ise, ücretsiz hane halkı bireyi emeğini hiç kullanmamaktadırlar.

TABLO 7: MEVSİMLİK İŞÇİ DAĞILIMI

İşletme Büy. (Dekar)	Mevsimlik İşçi Çalıştıran İşletmeler	Mev. İşçi Çalış. İşl. % *	Mevsimlik İşçi Dağılımı	Mev. İşçi %	Çalışılan Gün Sayısı	İşl. Düşen Mev. İşçi Dağ.	Ç. G. O.
Küçük İşl.							
20'den Az	201.064	18,2	1.065.573	7,7	5.229.967	5	5
20-49	350.928	30,1	2.880.731	20,9	15.467.110	8	5
50-199	452.567	39,0	7.024.282	50,9	42.129.540	15	6
200-499	88.148	45,7	1.940.212	14,1	16.323.678	22	8
500-999	11.406	46,0	495.736	3,6	1.912.085	43	4
Büyük İşl.							
250-999	2.312	90,6	178.827	---	2.920.391	77	16
1000-4999	2.724	94,8	177.543	2,8	2.620.163	65	15
5000 ve Üstü	156	98,1	30.343	---	595.838	194	20
Toplam	1.109.305		13.793.247	100	87.207.772		

Kaynak: DİE, 1980 Tarım Sayımı

Ç.G.O.: Çalışılan Gün Ortalaması

*Her dilimin kendi içindeki toplam işletmelere yüzdesidir.

İstihdam istatistiklerinin manipülasyonu, sadece mevsimlik işçi rakamlarının istatistiklere yansıdığı kadarıyla kalmaz. Altını çizmek için bir kez daha tekrar edelim, kırda istihdam edilenlerden, tarım dışı istihdam edilenler de, tarım istihdamı içinde gösterilir. Dolayısıyla, tarım sektöründe çalışanların toplam faal nüfus içindeki payı, yüzde olarak gerçekliğinden daha büyük görünür. Böylece, işsizlik rakamları da, istatistik göstergelerde olduğundan daha küçük gösterilmiş olunur.

Bununla kalınmaz, "ücretsiz aile işçisi" diye bir sınıflandırma daha yapılarak, yine, işsizlerin sayısı istatistiki olarak küçültülmüş olunur. Aslında bu "ücretsiz aile işçileri", kapitalist modernitenin söylemeye dilinin el vermediği, kölelerdir. "Kendi hesabına çalışanlar"da, karın tokluğuna -açlığına demek daha doğru- çalışan fakir çiftçilerdir.

TABLO 8: KIRDA İSTİHDAM EDİLENLERİN YILLARA GÖRE İŞTEKİ DURUMU, (Bin Kişi, 15+ Yaş), (%)

Yıllar	Ücretli/Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına Çalışan	Ücretsiz Aile İşçisi
1990	18,2	1,2	31,8	48,8
2000	23,7	1,9	34,5	39,9
2005	27,7	2,5	36,7	33,1
2007	30,7	2,6	35,6	31,1
2011	33,3	2,5	32,1	32,1

Kaynak: TÜİK, Hane Halkı İşgücü Anketi,
Aktaran: Murat Öztürk, Keza, s. 91
Not: Tablo özetlenerek alınmıştır.

Tablo 8'in verilerine göre, 1990'dan 2011 yılına kadar, 21 yılda ücretli/yevmiyeli çalışanlar, %15,1 oranında artmış, ücretsiz aile işçileri (tarım köleleri)de, %16,7 oranında azalmıştır.

Ama biz, AKP'nin iktidarda olduğu "kalkınma yıllarının" proleterleşmeye ve yoksullaşmaya etkilerini yorumlayalım ki, içinde bulunduğumuz sürecin anlaşılması kolaylaşsın. Son 11 yılda, yani 2000 yılından 2011 yılına gelindiğinde, ücretli/yevmiyeli çalışanlar %9,6 artarken, ücretsiz aile işçileri, %7,8 azalmıştır. Ücretli/yevmiyeli çalışanlardaki bu artışın, %7,8'i, görüldüğü gibi, aile içi kölelerden (ücretsiz aile işçisi) oluşurken, geri kalan %1,8 ücretli/yevmiyeli çalışanlara (ücretli kölelere) katılım ise, kendi hesabına çalışan ve geçimini artık tarımdan sağlayamaz (karnını doyuramaz) duruma düşmüş olanlardandır. Tabi ki, kendi hesabına çalışanların %0,6'sı da işveren sınıfına yükselmiştir. İşverenleşenlerle (%0,6) proleterleşenlerin (%9,6) karşılıklı zıtlaşmaları, 11 yılda 16 kattır! Yılda 1,5 kat artış! İşte AKP'nin ve kapitalist gelişmenin, kırlara yansıması, tarımda kapitalizmin gelişmesi!

Sonuç olarak şunu söyleyelim: 1990-2011 yılları arası, tarım istihdamındaki azalış, %35,1'dir. "Kalkınma dönemlerinde" -buraya dikkat!- hızı artan işsizleşme, kapitalizmin genel kriz dönemlerinde hızını -buraya da dikkat- yavaşlatmaktadır. Bu yıllarda, şehirlerden kırlara -özellikle güvencesiz çalışanlardankarın doyurmak için, bir dönüş olmaktadır. Bu etki ayıklandığında, işsizleşme hızının daha fazla olduğu görülebilir Örneğin: 2000-2007 yılları arasında bu oranı, %41,8'dir.

İlerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi, mevsimlik işçilerin, yıllık ortalama çalışma gün sayıları görüldüğünde, tarım sektöründeki işsizliğin büyüklüğü daha anlaşılır olacaktır.

Bölgelerimize göre iktisaden faal nüfus ve tarım sektöründe çalışan işçi sayısı da, aşağıdaki tabloda görülebilir.

Tabloda, Çalışan İşçi Sayısı: Mevsimlik + daimi işçi
Yalnız hayvan yetiştiren işletmelerde çalışanlar bu rakamlara dahil değildir.

TABLO 9: İKTİSADEN FAAL NÜFUS ve TARIM İŞÇİSİ SAYISI

Bölgeler	İktisaden Faal Nüfus (12 Yaş ve Üstü)	Çalışan İşçi Sayısı
Ege ve Marmara	3.610.665	3.004.759
Akdeniz	1.436.520	3.042.757
İç Anadolu	3.194.520	2.059.463
Doğu Anadolu	3.640.306	1.714.454
Karadeniz	2.569.486	1.092.683
Toplam	14.451.768	13.914.116

Kaynak: DİE, 1980 Tarım Sayımı

Tablo 9 incelendiğinde Akdeniz Bölgesi, diğer bölgelerden mevsimlik işçi alırken, Ege ve Marmara faal nüfusunun %16,5'u işsiz durumdadır. Ve Karadeniz Bölgesi faal nüfusu, çalışanlardan 1,5 kat, Doğu Anadolu 1 kat, fazla görülmektedir. İç Anadolu'da ise, faal nüfusun çalışanlara oranı 2/3'tür, yani %33'ü işsiz durumdadır.

Karadeniz, Doğu Anadolu ve İç Anadolu'da faal nüfus, çalışanlara göre çok büyük artı nüfusa sahiptir. Bu 3 bölgede de, başka bölgelere yönelebilecek işgücü fazlası vardır. Ancak Karadeniz Bölgesi, ama daha çok orta ve doğusu olmak üzere, 1980'den günümüze, yurt dışına ve başta İstanbul olmak üzere, sanayice gelişmiş büyük kentlere verdiği dış göçle, bu fazla işgücünü eritmiş, hatta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden işgücü emmeye başlamıştır. Akdeniz Bölgesi ise, yine kendisine en yakın bölge Güneydoğu Anadolu olmak üzere, işgücü fazlasını emmeye devam etmekte, Ege ve Marmara bölgeleri ise, işsiz faal nüfusu, kendi içlerinde tutmayı sürdürmektedir.

Burada dikkati çeken husus, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin işsizlikten dolayı, bölge dışına verdiği göçle sürekli

bir nüfus kaybına uğramasıdır.

D) TARIMDA BÖLGESEL GELİŞİM FARKLARI

1- BÖLGELER ARASI GELİŞİM FARKLARI

TABLO 10: BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERLERİNE GÖRE BÖLGELERİN PAYI

İç Anadolu	%19,9
Marmara	%17,7
Ege	%17,1
Akdeniz	%16,6
Karadeniz	%15,4
Güneydoğu Anadolu	%8,5
Doğu Anadolu	%4,4

Kaynak: T.C. Ziraat Bankası, İllere Göre 1980 Tarımsal Üretim Değerleri,
Aktaran: Esin Budak, Keza, s. 19

Bitkisel üretim değerlerine göre, ilk beş bölgenin oranları, birbirine yakın durumdadır. Ancak, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu ile bu 5 bölge arasında belirgin bir farklılık mevcuttur. Tarımsal üretimde bitkisel üretimin en önemli kalemi oluşturduğu düşünülürse, bu iki bölgenin daha çok hayvancılığa yöneldiğini söyleyebiliriz.

Ürün gruplarına (tablo 11) göre, bölgelerin paylarını karşılaştırdığımızda da hemen hemen aynı sonuçlarla karşılaşırız. Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi hububatta %14,5, sebzede %12,6, meyvede %13,7'lik bir paya sahiptir. Bu pay, sanayi bitkilerinde ise, %8,7'ye kadar düşmektedir. Böylece, "GAP PROJESİ"nin tarımsal bir işlevinin olmadığı da ortaya çıkmış olur.

Kapitalizmin eşitsiz gelişimi, Türkiye içindeki bölgeler arasında ve daha aşağıda (tablo: 12'de) göreceğimiz gibi, iller arasında da bariz bir şekilde kendini göstermektedir.

TABLO 11: ÜRÜN GRUPLARINA GÖRE BÖLGELERİN TARIMSAL PAYLARI

Böl.	Hub %	Böl.	Bak. %	Böl.	Seb. %	Böl.	Mey %	Böl.	San. Bit. %
İ. A.	34,3	İ.A.	22	İ.A.	25,2	Ege	20,1	Ege	22,2
Mar.	16,0	G.D.	16,5	G.D.	21,8	Mar.	18,9	Kar.	19,0
Kar.	14,1	Ak.	15,4	AK.	16,8	Kar.	18,1	İ.A.	18,1
Ege.	10,6	Ege	13,4	Ege	14,1	Ak.	17,7	Mar.	16,4
Ak.	10,2	Kar.	13,3	Kar.	9,9	İ.A.	13,0	Ak.	16,1
G.D.	9,3	Mar.	12,3	Mar.	9,1	G.D.	10,2	D.A.	4,8
D.A.	5,2	D.A.	6,6	D.A.	3,5	D.A.	3,5	G.D.	3,9

Kaynak: Keza, s. 21

2- İLLER ARASI GELİŞİM FARKLARI

Kentleşmenin daha hızlı olduğu bölgelerde, merkez konumundaki il ve ilçelerde tarımsal -özellikle sanayi bitkilerinin- üretimin yoğunlaştığı görülmektedir.

Örneğin, Marmara Bölgesi'nde tarımsal üretim değerlerindeki 1/4'lük payı, Bursa; Ege'de 1/2'lik payı, Manisa, İzmir; Akdeniz'de 3/4'lük payı, Antalya, İçel, Adana; İç Anadolu'da 1/2'lik payı, Ankara, Konya; Karadeniz'de 1/7'lik payı, Samsun; Güneydoğu Anadolu'da ise, 1/2'lik payı, sadece Gaziantep ve Diyarbakır üretmektedir.

Türkiye'de yeni kurulan illeri de 67 ilin içindeki eski haliyle değerlendirdiğimizde, 15 il (toplam illerin %22,4'ü), toplam bitkisel üretim değerinin %49,9'unu; geri kalan 52 il (%77,6'sı) ise, %50,1'ini gerçekleştirmektedir. Bu 15 ilin 8 tanesi (Konya, İçel, Bursa, İzmir, Manisa, Ankara, Antalya, Adana) ise, üretim

değerinin %33,9'unu gerçekleştirmektedir. Bu durumda, 8 il (%11,93'ü), bitkisel üretimin 1/3'ünü, geri kalan 59 il (88,1'i) ise, 2/3'ünü gerçekleştirmektedir.

Üretim değerlerindeki bu yoğunlaşma, kapitalist tarım ve ücretli tarım işgücü kullanımını; yani artı-değer sömürüsünü de belirler. Marmara, Ege, Akdeniz Bölgesi (özellikle Çukurova) ve İç Anadolu'da Konya, sınıfsal zıtlığın keskinleştiği bölgeler ve iller olarak da karşımıza çıkar.

TABLO 12: BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERLERİNE ve ÜRÜN GRUPLARINA GÖRE İLLERİN PAYLARI

Bitkisel Mad.	%	Hububat	%	Bakliyat	%
Konya	5,5	Konya	11,9	G.Antep	4,9
İçel	4,8	Ankara	8,5	Konya	4,3
Bursa	4,3	Adana	3,0	Ankara	4,3
İzmir	4,2	Balıkesir	2,7	Balıkesir	4,2
Manisa	4,2	Diyarbakır	2,4	Bursa	3,0
Ankara	4,0	Samsun	2,4	Samsun	2,5
Antalya	3,7	Manisa	2,2	Niğde	2,1
Adana	3,2	G.Antep	1,8	İçel	2,0
Balıkesir	2,8	Bursa	1,8	Diyarbakır	1,9
Aydın	2,4	İçel	1,7	Manisa	1,7
Niğde	2,4	Antalya	1,7	Antalya	1,6
Samsun	2,2	Niğde	1,6	Adana	1,3
Gaziantep	2,1	İzmir	1,1	İzmir	0,6
Hatay	2,1	Hatay	1,1	Hatay	0,6
Diyarbakır	2,0	Aydın	0,5	Aydın	0,2
TOPLAM	49,9		44,4		35,2

Tablonun devamı

Sebze	%	Sanayi Bitkileri	%	Meyve	%
İçel	9,9	İzmir	6,0	İçel	6,7
Antalya	6,9	Manisa	5,8	Bursa	6,1
Bursa	5,6	Adana	5,1	İzmir	6,0
İzmir	4,7	Niğde	4,8	Manisa	5,2
Ankara	4,5	Bursa	4,0	Antalya	4,7
Adana	4,4	Hatay	3,4	Aydın	4,1
Manisa	4,1	Konya	3,0	Balıkesir	3,5
Diyarbakır	3,3	Aydın	3,0	Gaziantep	3,5
Konya	2,6	Samsun	2,7	Konya	3,2
Samsun	2,6	Antalya	2,6	Hatay	1,9
Aydın	2,5	İçel	2,6	Niğde	1,7
Balıkesir	2,5	Balıkesir	2,2	Diyarbakır	1,4
Hatay	2,3	Diyarbakır	2,2	Ankara	1,3
Niğde	2,2	Ankara	1,5	Adana	1,3
Gaziantep	1,6	Gaziantep	0,7	Samsun	1,3
TOPLAM	59,7		49,6		51,9

Kaynak: Keza, sayfa 22

İllere göre bu üretim yoğunlaşması, kapitalist gelişmenin tarımsal üretime etkilerini, bu illerin yaptığı sanayi üretimi açısından ortaya koyarken, yine, yıllık hane halkı gelirinin, yerleşim yerlerine göre dağılımını da doğrudan etkilemekte, illerin hızlı demografik değişimi, bu durumu doğrulamaktadır.

15 il, Türkiye bitkisel üretim değerlerinin, üretimde, nicelik ve niteliğini belirlerken, bunların içinden de 8 il, lokomotif görevini yerine getirmektedir.

Demografik değişimdeki bu yoğunlaşma, -illerin idari bölünmüşlüğünün dışında- aynı zamanda, egemen sosyal sınıf ve tabakaların ve tarımdaki proleterleşmenin de merkezileşmesi

anlamına gelmektedir. Çünkü bu 8 il, tarımsal üretim değerlerinin, neredeyse 1/3'ünü elinde tutar. Bu 8 ilden sadece Konya (%11,9) ve Ankara'nın (%8,5) toplam hububat üretimindeki payı, %20,4'tür. Yani toplam Türkiye üretiminin, 1/5'i.

Pamuk ve narenciye üretiminde de, benzer merkezileşme ve yoğunlaşma görülür. Akdeniz Bölgesi'ndeki üç şehrin; Antalya, Adana ve İçel'in pamuk üretimindeki payı, %40,9, Adana'nın tek başına %24,6'dır. Ve bu ürünler, doğrudan pazar (piyasa) için üretilen ürünlerdir.

TABLO 13: YERLEŞİM YERLERİNE GÖRE YILLIK EV HALKI GELİRİ, (1968)

Yerleşim Yerleri	Ortalama Yıllık Ev Halkı Geliri (Milyon TL)
Üç Büyük Kent (İstanbul, Ankara, İzmir)	26.470
50.000'den fazla il ve ilçeler	10.700
15.000-50.000 arası il ve ilçeler	11.482
2.000-15.000 arası yerleşim yerleri	9.979
2.000'den az nüfuslu yerleşim yerleri	8.181

Kaynak: Bulutay; Timur; Ersel; Türkiye'de Gelir Dağılımı, s. 67-69

Bu merkezileşme ve yoğunlaşma, bir yandan işgücünü çekerek, demografik değişimi belirlerken, diğer yandan, kent yerleşimlerinin yoğunluğunu artırarak, kent toprağının (arsalarının) mutlak rantını yükseltip, emekçilerin barınma haklarını ve yaşama koşullarını (doğa üretici gücünün mahvına, üçüncü kısımda ayrıca değinilecektir) zorlaştırmaktadır. Yine, kapitalist merkezileşme ve yoğunlaşma, çevreye ("periferi'ye"); yani kırlara doğru gidildikçe olumsuz etkilerini -kırla kent arasındaki farklılaşma makasını açarak da- ortaya koymaktadır.

E) SEKTÖRLER ARASI KARŞILAŞTIRMA

Yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz gibi, tarımın gelişimi, sanayi sektörü ile doğrudan bir ilişki içinde bulunmakta, bu ilişki, hem tarım gelirinin sanayi ürün talebine (piyasaya) yönelmesi, hem de tarım-sanayi girdi ilişkilerinin karşılıklı etkileri dolayısıyla da olmaktadır.

TOBLO 14: KESİMLER ARASI AKIM TOBLOSU, (1963), (Milyon TL)

Satan Kesim	Alan Kesimler					
	Ara Talep Kesimleri			Ara Satış Toplamı	Nihai Talep	Toplam Çıktı
	I	II	III			
Tarım	13.164	6.547	489	20.000	20.184	40.384
San.	1.002	8.149	5.636	14.787	22.821	37.608
Hizmet	1.417	2.633	2.972	7.022	31.271	38.293
Ara Girdi Toplamı	15.583	17.329	9.097	42.009	-----	42.009
Katma Değer	24.801	20.279	29.196	-----	298	74.574
Toplam Girdi	40.384	37.608	38.293	42.009	75.574	116.583

Kaynak: Gülten Kazgan, Tarım ve Gelişme, s. 422

Türkiye'nin toplam gayrı safi üretimi (çıktısı), tarım, sanayi ve hizmetler olmak üzere, bu tabloda 3'e indirgenmiştir. Nihai talep kesimleri de tek başlık altında toplanmıştır. Buna göre, 1963'de, tarımın toplam gayrisafi üretimi (çıktısı) 40,2 milyar TL'dir; bunun, 13,2 milyarı tarımda olmak üzere, 20 milyarı ara girdi kullanımı, 20,2 milyarı da nihai kullanımla ilgilidir. Ara girdi kullanımının: *"... %70,1'i imalat sanayinde, %0,1'i madencilikte, %1,2'si ise, hizmet sektöründe girdi olarak kullanılmaktadır." (Süreyya Hiç, Türkiye Ekonomisi, s. 266)*

1950-1963 yıllarına ait istatistiklere göre, imalat sanayinde

artan hasılatın ve katma değerin yarısından fazlası, tarım ürünlerini ham madde olarak kullanan sanayi kollarında sağlanmış, 1963'de satış hasılatının %62,8'i ve katma değerin %55,5'i tarım ürünlerini ham madde olarak kullanan sanayi kollarından elde edilmiştir.

1960'lı yıllardan itibaren, tarım ürünlerinin %50'si, sanayi üretiminde ara girdi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumda, ürünün, doğal halinin değil, sanayide ham madde olarak kullanılıp, işlemden geçtikten (fiziki ve ekonomik niteliği temelden değiştikten) sonraki halinin; metaya dönüşmüş (sanayi niteliğinin) halinin, "nihai piyasaya" sürülmesi sözkonusudur. Böyle olması, tarımdaki üretim ilişkilerinin, kapitalist üretim ilişkilerine dönüşmesinin ve tarım sektörünün, sanayi sektörü tarafından belirlenmesinin en önemli göstergelerinden birinin gerçekleşmesi anlamına gelir.

Ve dolayısıyla, sektörler arası GSYİH'daki paylar, 1990'da şu şekilde değişir:

TABLO 15: SEKTÖRLERİN GSYİH'DAKİ PAYLARI, Sabit Faktör Fiyatlarıyla, (%)

Sektörler	I. Plan Yıllık Ort.	II. Plan Yıllık Ort.	III. Plan Yıllık Ort.	IV. Plan Yıllık Ort.	1984	1987	1990
Tarım	35,0	29,8	24,1	23,4	22,2	21,0	19,5
Sanayi	17,5	20,9	22,7	22,6	24,3	25,9	26,7
Hizmetler	47,5	49,6	53,2	54,0	53,5	53,1	53,8

Kaynak: T.C. DİE, Gayrısafi Milli Hasıla, 1990,
TOBB, İktisadi Rapor, 1987, s. 14

Tarım sektörünün payı, I. Plan Yıllık Ortalamasında, sanayi sektörünün 2 katı iken, bu oran, sanayi sektörü lehine büyüye-

rek, 1984 yılına kadar neredeyse eşitlenir. Ancak 1984'den sonra, sanayi sektörü payı, tarıma oranla hızla artar. I. Plan Yıllık Ortalamasından 1990 yılına kadar geçen sürede, tarım sektöründeki toplamda %15,5'lik bir gerileme olur. Bu gerilemenin, %9,2'si sanayi lehine, %6,3'ü ise, hizmet sektörü lehine vuku bulur.

Birey başına düşen gelir açısından ise, (tablo: 16) tarım sek törü, diğer sektörler karşısında en az 4 kat geride bulunmaktadır. Bu durumda, tarım sektörünün kendi içindeki gelir dağılımı farklılığı dışarıda tutulmak koşuluyla, kırla kent arasındaki gelir uçurumu da netçe görülebilmektedir.

TABLO 16: SEKTÖRLER ARASI BİREY BAŞINA DÜŞEN GELİR, TL, (1965)

Kesimler	Milli Gelir	Çalışan Nüfus	Birey Başına Düşen Gelir
Tarım	20.978,7	9.750.269	2.152
Sanayi	10.536,0	1.107.389	9.647
Hizmet	31.334,7	2.733.652	11.462

Kaynak: T.C. DİE Yay. No 536-568,
Aktaran: İbrahim Yasa, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, s. 76

Tablo 17'ye göre ise, 2002 yılından 2009'a; toplam 8 yılda, Türkiye genelinde yoksulluk, gıda ve gıda dışı harcamalara göre, %26,96'dan, %18,08'e düşmüş gözükürken, kırda aynı yıllar arasında, aynı harcamalar için, ifade edilen yoksulluk oranı, %34,48'den, %38,69'a çıkmıştır. Kırların aleyhine, %4,21'lik, yani her yıl için, %0,5 bir gerileme olurken, bu oran, aynı yıllar arası ve yine aynı harcamalar için, kentlerin lehine %13,09'luk bir artışa dönüşmüştür. Bu her yıl için, kentlerin/kentlilerin lehine %1,5'luk bir artış demektir. GSYİH'lanın büyümesi kent-

lere (sınıflar arası dağılım eşitsizliği dışarıda tutularak) pozitif olarak yansırken, kıra/kırda yaşayanlara negatif olarak yansımıştır ve aradaki fark, yıllık %2'den fazladır.

TABLO 17: HANE HALKI FERTLERİNİN İŞTEKİ DURUMUNA ve ÇALIŞTIĞI SEKTÖRE GÖRE YOKSULLUK ORANLARI, (%)

Yöntemler/ Mekanlar	Fert Yoksul Oranı					
	2002	2004	2005	2006	2008	2009
Türkiye						
Yoksulluk (Gıda+Gıda Dışı)	26,96	25,60	20,50	17,81	17,11	18,08
Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk[1]	14,74	14,18	16,16	14,50	15,06	15,12
Kent						
Yoksulluk (Gıda+Gıda Dışı)	21,95	16,57	12,83	9,31	9,38	8,86
Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk[1]	11,33	8,34	9,89	6,97	8,01	6,59
Kır						
Yoksulluk (Gıda+Gıda Dışı)	34,48	39,97	32,95	31,98	34,62	38,69
Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk[1]	19,86	23,48	26,35	27,06	31,00	34,20

Kaynak: TÜİK, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları,
Aktaran: Murat Öztürk, Keza, s. 87

(1) Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.

Not: Tablo özetlenerek alınmıştır.

Bu sonuçlardan, kırda kapitalist üretim ilişkileri geliştikçe, köylü nüfusunun ne denli çetin yaşam ve geçim sıkıntıları çelişkisiyle karşı-karşıya kaldığı ortaya çıkar.

İKİNCİ KISIM:

BÖLÜM I:
TÜRKİYE TOPRAKLARININ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ ve KULLANIMI

A) COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Türkiye kara kütleleri ortasında yer alan, üç tarafı denizlerle çevrili bir ülkedir. Kuzey Yarımküresinde ve Ekvator ile Kuzey Kutbu arasında ortalama bir yeri vardır. Bu durum, tarım açısından bir avantaj sayılabilir. Çünkü: Kutuplardan Ekvatora doğru yaklaşıldıkça, doğal koşulların tarım için elverişliliğinden dolayı verim artar. Ve *"...tarımda da doğa insanla birlikte* ***çalışır;*** *ve* ***doğanın emeği hiçbir gidere malolmaz,*** *ama ürünü,* ***en pahalı işçinin ürünü kadar değer taşır.*** *Tarımda en önemli işlemler bile, ürünü artırmakla birlikte, doğanın verimliliğini, insan için en karlı bitkilerin üretimine yöneltmek kadar artıramaz. Fundalık ve çalılıklarla kaplı bir tarla, çoğu kez, en iyi işlenmiş bağ ya da mısır tarlası kadar çok miktarda sebze üretebilir. Toprağı ekmek ve sürmek, doğanın etken verimliliğini canlandırmaktan çok bunu düzenler; ve yapılan bütün bu emeklerden sonra, işin büyük bir kısmı daima gene doğa tarafından yapılmak üzere kalmıştır." (Adam Smith'ten aktaran: K. Marx, Kapital, İkinci Cilt, s. 323)*

1-YÜZÖLÇÜMÜ

a) Türkiye'nin Boyutları

Türkiye Asya ve Avrupa kıtaları üzerinde yer alan, boyu 1.600, eni 600 km'lik bir dikdörtgen oluşturur.

Türkiye'nin yüzölçümü %3'ü Avrupa Kıtası'nda (23.721 km^2), %97'si Asya Kıtası'nda (756.855 km^2) olmak üzere 780.576 km^2'dir. Bu sayı içinde, 9.465 km^2 yer tutan göller ve durgun sular alanı da yer almaktadır.

b) Türkiye'nin Sınırları

Türkiye'nin kara sınırları 2.753 km'yi bulur. Deniz sınırları (ada kıyıları dahil) ise, 6.831 km'dir. Bu sınır, Boğazlar ve Marmara Denizi ve bu denizdeki adaların katılmasıyla 8.272 km'yi ulaşır.

c) Türkiye'nin Rölyefi

Türkiye rölyef bakımından yüksek bir ülkedir. Ortalama yükseltisi 1.130 metre kadardır. Toplam topraklar 100 birim olarak alındığında:

0 m ile 500 m arasındaki alanlar, %17,5,
500 m ile 1.000 m arasındaki alanlar, %27,
1.000 m ile 1.500 m arasındaki alanlar %30,
1.500 m ile 2.000 m arasındaki alanlar %15,5 ve
2.000'den yüksek alanlar ise, %10'dur.

500 metreye kadar olan alanlar, toplam Türkiye topraklarının %20'sini dahi oluşturmaz. 1.000 metrenin üzerindeki topraklar ise, %55,5'dir. Eğimi %12'den fazla olan arazilerde (Türkiye yüzölçümünün %64,3'ü) işlemeli tarım yapmak oldukça zordur.

Düz araziler, toplam Türkiye yüzölçümünün sadece %6,9'unu (5.358.952 hektar) kaplar. Türkiye'nin çeşitli ekim alanları, 500 metre yüksekliğin üstünde olduğundan, toprakların tarım ekonomisi açısından olumsuzluk -çünkü: toprak kalınlığı, yük-

seltiyle ters orantılı olarak azalır, bu özellik, verimi düşürür ve toprakları erozyona açık hale getirir- içerdiğini söylemek doğru olur. Yükseklik, kışların uzun ve şiddetli geçmesi açısından da birçok ürün ve bitki türünün yetişmesine olanak vermez.

2- İKLİM ŞARTLARI

Türkiye, bulunduğu coğrafi konum itibariyle denizden yükseltisi, kıyıya paralel dağ sıralarının varlığı, denize yakınlık ve uzaklık bakımından, iklimi çeşitlilik gösteren bir ülkedir. İklim şartlarını, iki ana başlık altında inceleyelim.

a) Akdeniz İklim Tipi

Yazların sıcak ve hemen hemen kurak, buna karşılık kışların ılık ve yağışlı geçmesi ile kendini tanıtır. Akdeniz kıyı şeridinde en soğuk ayın (Ocak) ortalama sıcaklığı, 8-12 derece arasında değişir. Kışlar kısa geçer, yaz erken gelir ve çok uzun sürer, en sıcak ayın ortalaması (Temmuz), 27-29 derece arasıdır.

i- Ege Denizi kıyılarında ve bu kayalar gerisindeki bir alanda da Akdeniz iklimine benzer bir iklim hüküm sürer. Yazları, bu bölgede de çok sıcak ve kuraktır. En sıcak ayın ortalaması, 25-28 derecedir. Yalnız kışlar kuzeyden esen rüzgardan dolayı serin geçer ve en serin ayın (Ocak) ortalaması, 7-9 derece arasıdır.

ii- Marmara Bölgesi'ndeki iklim de büyük fark göstermez. Yalnız yazlar biraz daha serin geçer (en sıcak ayın ortalaması (22,5-25,0) derecedir. Kışlar da kendini daha fazla belli eder. En soğuk ayın ortalaması, 4-5 derecedir. Yaz, bu bölgemizde de en az yağışlı mevsimdir. Yağış maksimumu yine kış etrafında toplanır. Marmara Bölgesi iklimi, Akdeniz ikliminin Karadeniz iklim tipine geçiş şeklidir.

iii- Karadeniz Bölgesi'nde mevsimlerin gidişinde bir gecikme görülür. Marmara Bölgesi'nden Karadeniz Bölgesi'ne geçi-

lince yaz kuraklıkları biter. Her mevsim yağışlı geçer. Yazlar pek sıcak olmadığı gibi, kışlar da çok soğuk olmaz. En sıcak ayın ortalaması 22-23 derece, en soğuk ayın ortalama sıcaklığı ise, 6-7 derecedir.

b) Step İklim Tipi

Türkiye'nin bütün iç kısımlarında egemen olan iklim tipidir. Mevsimler arası sıcaklık farklarının artması ve yağışların az oluşuyla kendini gösterir. Yazlar kurak geçer. Ancak, dağlık olan Doğu Anadolu; İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'ya göre daha çok yağış alır. İç Anadolu ile Doğu Anadolu'nun büyük kısmında yağış maksimumu ilkbahara, Güneydoğu Anadolu'da ise kışa rastlar. İç bölgelerde yazlar genel olarak sıcak, kışlar ise, çok soğuk geçer.

i- Doğu Anadolu'nun büyük kısmında bu iklim yükselti, rölyef ve mevki şartlarına uyarak biraz değişir. Kışlar daha soğuk ve sürekli, yağışlar daha fazladır. Bu bölgede hep soğuk olan kışlar, kuzey doğu yönünde büsbütün şiddetlenir. En soğuk ayın ortalama sıcaklığı, bölgenin güneybatısında eksi 1,5-2,0 derece, kuzeydoğuda ise, eksi 9-13 derecedir. En sıcak ayın ortalaması ise, güneybatıda 26-27 derece, kuzey doğuda 20 dereceden azdır.

ii- Güneydoğu Anadolu: Doğu Anadolu'ya göre, hem daha güneyde, hem de daha alçak olduğu için, kışlar biraz daha az soğuk geçer. En soğuk ayın ortalaması 2-5 derece arasıdır. Yağışlara gelince, rölyefin silik olduğu orta kısımlarda 50 cm'yi bulmaz, Suriye çölüne doğru daha da eksilir ve yazlar çok kurak geçer. Yağış maksimumu ise, kışa rastlar. İlkbahar sonbahara göre çok daha yağışlıdır.

3- İKLİMİN TÜRKİYE TARIMINA ETKİSİ

İklim, Türkiye tarımına pozitif ve negatif olmak üzere, iki

türlü etki yapar.

a) Pozitif Etki

Türkiye tarımını olumlu yönde etkiler ve çeşitli toprak ürünlerinin yetiştirilmesi olanağını sağlar. Bazı tropikal (ekvatoral) bitkiler dışında, Türkiye'de hemen hemen her şey yetiştirilebilir. Yetişme sürelerini yaz ayları içinde tamamlayan bitkiler arasında çok sıcak isteyenlerin hemen hepsi, Türkiye'de yetişir: Pamuk, Yerfıstığı, Susam. Yetişme süresi yılı aşan bitkilere (ağaç) gelince, bunlardan soğuğa dayanamayan ve fazla sıcak isteyenler, kışı çok ılık geçen Akdeniz kıyılarında, hatta Doğu Karadeniz kıyılarında yetişebilirler. Hurma ağacı: Hatay, Silifke; muz: Hatay'dan Alanya'ya kadar yetişir. Turunçgiller yazın sulanmak şartıyla Akdeniz Bölgesi'nde, Doğu Karadeniz de ise, sulanmadan yetişirler. Zeytin ağacı Akdeniz Bölgesi'nin ve Batı Anadolu'nun kurak yazlarına iyi uyduğu gibi, Doğu Karadeniz kıyılarında da tekrar görünür. Bu kıyılarda yazların yeter derecede sıcak ve yağışlı geçmesi, tropikal bir bitki olan çay fidanlarının da yetişmesini sağlar. Türkiye'nin bütün kıyı bölgeleri -başta Marmara olmak üzere- orta iklim kuşağının bütün meyve ağaçlarının yetiştirilmesine uygundur. Bu meyve ağaçlarından bir kısmı, üzüm bağları ile beraber, kışların şiddetine dayanabildikleri oranda ve gerektiğinde sulanmak şartı ile içerilerde de yetiştirilebilir.

Endüstri bitkilerinin çeşitli tipleri, örneğin pancar ekimi Türkiye'nin büyük bir kısmında, şeker kamışı ise, Akdeniz Bölgesi'nin bazı yerlerinde yetişebilir. Yağ bitkilerinin birçoğu da Türkiye'de yetişebilir: Yerfıstığı, soya, susam, ayçiçeği gibi. Dokuma bitkilerinden pamuk, keten ve kenevir ekimi de rahatça yapılabilir.

b) Negatif Etki

İklimin negatif özelliği, bitkilerin suya en fazla ihtiyaçları olduğu sıcak mevsimin, geniş alanlar üzerinde kurak geçmesi-

dir. Bu yüzden, yetişmesinde bol su isteyen bitkilerin ekimi sınırlı olmaktadır. Onların yerine ancak, buğday, nohut, mercimek gibi fazla su istemeyen bitkilerin ekimi yapılmaktadır. Hatta büsbütün kurak yerlerde bitki ekimi yapılamamakta, yalnız küçükbaş hayvanlar beslenebilmektedir.

4- SULARI

Yeryüzünün %70'den fazlası su ile kaplıdır ve yeryüzünün bütün sularının %98'i tuzlu sulardan oluşur. Geriye kalan toplam %2'lik su varlığının, neredeyse hemen hepsi buzlardan ibarettir. İnsanların kullanımı için, ancak 350.000km^3 tatlı satıh suyu, 150.000km^3 yeraltı suyu ve 13.000km^3 atmosfer suyu kalır.

Canlıların yaşaması ve sağlığı doğrudan suyun varlığına dayanır. Susuz yaşam mümkün değildir. Su, yalnızca bir hidrojen ve oksijen bileşimi değil, canlı bir ortamdır. Milyarlarca canlı mikroskopik varlık, suların içinde süspansiyon halinde yaşar. Ve bunlar, suyun kimyasal bileşimine etki eder, ölümlerinden sonra da, önemli depolar oluştururlar. Ayrıca, suda bitkilerin varlığı çok önemlidir. Sudaki canlı hayatın devamlılığı buna bağlıdır. Çünkü yeşil bitkilerin ihtiva ettiği klorofil, güneş ışınları sayesinde karbonlu organik maddelere dönüşür. Yaşam ancak bu çevrimle mümkündür.

Ayrıca su, kullanıldıktan sonra, yeniden kendi kendini vareden doğanın tek maddesidir. Aynı su, zaman -doğal çevrim- içinde topraktan sulara, oradan atmosfere ve tekrar toprağa dönerek bir Hidrolojik Devri Daime tabidir.

Su, içme, sanayi ve sportif amaçlı kullanmanın yanı sıra tarımda da kullanılır. Tatlı su varlıklarının neredeyse %70'i, tarımsal amaçlar için kullanılır.

Tarım işleri, yağışların getirdiği, ya da insanların yapay olarak sağladıkları su ile yürütülür. Ayrıca, suyun akış ve düşme

kuvvetinden enerji elde edilir. Irmak ve göllerin elverişli bulundukları yerlerde ulaşım olanaklarından da yararlanılır.

a) Akarsuları

Akarsular, bir taraftan içme ve kullanma, sulama, enerji üretimi, sportif ve ulaşım olanakları açısından olumlu etkileri, diğer taraftan da sel ve taşkınlarla yaptıkları zararlardan dolayı olumsuz etkileri açısından bizi ilgilendirir. Akarsuların faydası, akış rejimlerinin düzenliliği ile artar, zararları ise, rejimlerinin düzensizliği ile orantılıdır. Akarsuların rejimi onun çığırından geçen su kütlesinin mevsimler içinde gösterdiği değişiklikle ilgilidir. Bu da her şeyden önce, iklime (yağışlar ve sıcaklığa), sonra yer şartlarına (rölyef ve yerin suyu geçirip geçirmemesine) bağlıdır.

Türkiye'de çok geniş alanlar üzerinde yılın bir kısmının kurak geçmesi ve hele yağmursuz mevsimin, buharlaşmanın fazla olduğu yaz mevsimine rastlaması, arazinin çok yerde dağlık oluşu, akarsuların rejimini düzensizleştirir, sel rejimi karakterini alır. Kurak devrede yataklar içinde kaybolan, bazen büsbütün tükenen akarsular, şiddetli yağmurlardan sonra zemin doymuş bir hale gelince kabarır, taşar, tarım alanlarını kum ve çakıl ile örter.

Türkiye'de hemen her bölgede ve her iklimde görülen seller, ilkbaharda daha sürekli ve yaygın bir hal alır. Ormanların çayır ve meraların yok edilmesi, sel felaketlerinin önünün alınmasını güçleştirir. Yaşamın içinde var olduğu doğal çevre ve tarım için büyük tehlikeler doğurur.

Ancak, doğal yaşamı gözeten bir master planı ile akarsuların, erozyon, çoraklaşma gibi zararlı etkileri önlenebilir ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bu suların tarım için kullanılması, doğayla uyumlu küçük bentler oluşturmak suretiyle mümkün olabilir. Yine gerekli planlama ve düzenlemelerin yapılmasıyla birçok akarsu üzerinde, balıkçılık, değirmen, kereste-hızar işlet-

meleri oluşturmak, ulaşım ve spor yapmak mümkündür.

b) Gölleri

Türkiye'de çeşitli boyutlarda değişik birçok göl vardır. Bunların yüzölçümü 9.000 kilometrekare civarındadır. Bunlardan Van 3.738km², Tuz 1.642km², Beyşehir 650km², Eğridir 486 km², ve Keban Barajı da 680km²'dir.

Bir gölün sürekliliği, yani kurak ve buharlaşmanın fazla olduğu mevsimlerde ortadan kalkıp kalkmaması ile gölün derinliği arasında sıkı bağlılık vardır. Derin ve çanaklı göller yazın kurumaya daha çok dayanırlar. Sapanca, Eğirdir, Burdur, İznik, Van, Çıldır gölleri böyledir. Oysa Tuz Gölü, Akşehir Gölü derin olmadığından yazın kurumaya yüz tutarlar.

Türkiye'deki göllerin dışarıya akıntılarının olup olmaması tarımı doğrudan ilgilendirir. Dışarıya akıntısı olan göllerde tuz birikmez, akıntısı olmayan göllerde ise, tuz birikir, bu, belli bir oranı aşınca, sulama işlerindeki faydalanmayı önler.

Göllerin gelir-gider sularının bilançosu ise, göl yataklarının rölyefine, yağmura, buharlaşmaya kendilerine gelen çay, akarsu ve yeraltı sularının miktarına bağlıdır. Türkiye'de dışarıya akıntısı olmayan göller: Doğu Anadolu'da Van, Erçek, İç Anadolu'da Tuz ve Akdeniz'de Burdur gölleridir.

Göllerden yararlanmanın yanında, tarım açısından zararları da mevcuttur. Kenarları düz olan göller, suları yükseldikçe buraları kaplayarak ekim alanlarını daraltır ve bataklık haline getirirler. Bu zararlar, çok küçük maddi olanaklarla yatırım ve emek harcanarak giderilebilir. Dolayısıyla göllerden, doğal yaşama uygun ve genel bir planlama ile su kullanımı, ulaşım, balıkçılık, spor vb. gibi yararlanım mümkündür. Göllerde aynı zamanda tuz üretimi de yapılabilmektedir. Ve eğer piyasa (kar) ile değil de, doğa üretici gücü ile uyumlulaşma ve toplum için planlama zarureti gerçekleşirse, gelecekte de göllerden bu türden yararlanım olanakları mümkün olabilir.

c) Yeraltı Suları

Türkiye geniş alanlar üzerinde yazları kurak geçen bir ülkedir, bu yüzden, yeryüzü suları ihtiyacını karşılayamaz. Yeraltı sularından, yine bir gelecek planlaması dahilinde yararlanılması mümkündür.

Alüvyonlu geniş ovalarda yahut tortul tabakaları fazla kırıklı ve kıvrımlı olmayan alanlarda yeraltı su tabakası büyük bir su kütlesi oluşturur. Bu sulara kuyular açılarak veya sondaj borusu indirilerek ulaşılabilinir. Motorlu tulumbalar ile çekilerek, içme suyu ve tarım arazilerinin sulanmasında kullanılabilinir. Antalya yakınındaki Düden Suyu, Elmalı Ovası'ndaki akarsular bu tür sulardandır. Ayrıca, Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde (Van civarı), dağların eteğindeki ovaların altında, bu tür su tabakaları mevcuttur.

5- DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ve ÜRETİME ETKİLERİ

Bir ülkenin doğal bitki örtüsünün orman, çayır veya step gibi görünüşler alması, ana çizgileri ile iklim şartlarına bağlıdır. Bitki örtüsünün gösterdiği değişiklikler ise, eğim (rölyef) ve zemin (toprak karakteri) şartlarına bağlıdır. Karadeniz kıyılarının her mevsimi yağışlı orta iklimi içinde bir orman örtüsünün yer alması, egemen karakterin nemcil olmasından kaynaklanır. Akdeniz ve Ege boylarında orman kurakçıl karakter alır. 800 metre yüksekliğe kadar makiler görülür. Gerçek ormanlara ise, daha yükseklerde rastlanır. Yağışların az, mevsimler arasındaki sıcaklık farklarının fazla olduğu içerilerde ise, daha çok otsu bitki görülür. Dağların orman düzeyi üstünde yer alan yüksek kısımlarında (yazları serin ve yağışlı geçen) yaz ortasında dahi yeşil çayırlar görülür.

İklimle ilgili bu ana çizgiler içinde yer şartlarına uyan yerel değişiklikler göze çarpar. Örneğin: Karadeniz'in yağışları az

olan yerlerinde ve geçirimli arazi üzerinde orman daha kurakçıl bir hal alır. Akdeniz'in makileri içinde yeraltı suyundan faydalanan kesimlerde gerçek ormanlara rastlanır. Fazla geçirimli kireçli topraklarda ise, çalıların seyrekleşip bodurlaştığı görülür. Step alanlarında da toprağın karakterine göre otsu bitkiler gürleşip, seyrekleşebilir.

Bu kriterlere göre:

- Kıyı bölgeleri ormanların toplanma alanlarıdır. Bu bölgelerde bir orman kuşağı söz konusudur.
- Kıyı bölgeleri ormanlık bölgeler olmakla kalmayıp, bitki örtüsünün de çeşitlilik gösterdiği bölgelerdir. Buraların iklimi daha çeşitli ve verimli bir tarıma olanak hazırlar. Ancak arazinin dağlık olması tarım alanlarının küçülmesi sonucunu doğurur.
- İç kısımlarda kışların soğuk ve yağışların kıt olması yüzünden, doğal bitki örtüsü step karakterini alırken, tarım da çeşitliliğini kaybederek, geniş alanlar üzerinde tek tip ürün ekimi ancak mümkün olur.

6- DOĞAL HAYVAN VARLIĞI

İklim şartları, toprağın eğimi ve karakteri, bitki örtüsünü belirlediği gibi, hayvan varlığını da etkiler. Örneğin: Step bölgeleri küçükbaş (koyun-keçi) hayvanların yetiştirilme alanlarıdır. Step alanların düzlüklerinde daha ziyade koyun, dağlık kısımlarında ise, kıl keçisi, İç Anadolu'nun en kuru kısımlarında ise Ankara keçisi yetiştirilir. Çayır ve meralarla kaplı alanlar ise, her tür hayvan yetiştiriciliğine elverişli olduğu gibi, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği için idealdir. Sulak alanlar ise, manda yetiştiriciliği için, olmazsa olmaz koşuldur. Hayvanlar ve bitkiler de, üzerinde yaşadıkları toprakları belirler ve ekosistemleri oluştururlar.

B) TOPRAKLARININ KULLANIMI

1- ZAMAN İÇİNDE DEĞİŞİM

Türkiye'nin bu konudaki sağlıklı istatistik verileri 1950 yılından sonrayı kapsamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda bu yılı baz olarak alacağız.

1950 yılında, Türkiye topraklarının çayır-mera, tarla arazisi, orman, bağ-bahçe ve ürün vermeyen arazi grupları halinde bölünüşü şöyledir: Çayır ve meralar, ülke topraklarının yaklaşık yarısını (%48,6) oluşturmaktadır. Ekilen araziler ise, %18,7'dir. Bu oran, ürün vermeyen topraklara (%17,4) yakın gözükmektedir. Dikkati çeken önemli bir özellik ise, bağ-bahçe oranının %2'yi (1,9) bile bulmamasıdır. Zeytinlik alanlar çıktığında bu oran sadece, %1,59'dur.

TABLO 18: TOPRAKLARIN FAYDALANMA ŞEKLİNE GÖRE DAĞILIŞI

Arazi Çeşidi	Alan Hektar (Milyon)	Oran %
Çayır-Mera	37,8	48,6
Tarla Arazisi	14,5	18,7
Orman	10,4	13,4
Bağ-Bahçe	1,5	1,9
Ürün Vermeyen	13,5	17,4

Kaynak: Türkiye İstatistik Özeti,
Aktaran: Fahrettin Tosun; Türkiye Hayvancılığında Prodüktivitenin Araştırılması Semineri, MPM Yayınları, s. 17

Bunların içerisinde, bağ-bahçe: meyve, bağ-bahçe, zeytin ve sebze ekilen alan açısından ise, yıllar itibariyle değişim aşağıdaki gibidir.

TABLO 19: TÜRKİYE TOPRAKLARININ BÖLÜNÜŞÜ, 1960-1970, (000 Hektar)

Arazi Çeşidi	1960	%	1970	%
Ekilen	15.305	19,70	15.591	20,07
Nadas	7.959	10,24	8.705	11,20
Toplam Tarım Arazisi	23.264	29,94	24.296	31,27
Çayır ve Meralar	28.658	36,88	27.800	35,78
Bağlar	788	1,01	845	1,09
Sebzelik ve Meyvelikler	730	0,94	1.467	1,89
Zeytinlikler	548	0,71	731	0,94
Toplam Bahçe Arazisi	2.060	2,66	3.043	3,92
Ormanlar	10.584	13,62	18.273	23,51
Ürün Getirmeyen Topraklar (Göller ve Bataklıklar)	13.137	16,90	4.286	5,52
Yüzölçümü	77.698	100,0	77.698	100,0

Kaynak: Kubilay Baysal, Türkiye Ekonomisi, s. 282

Tabloda görüleceği gibi, çayır ve meraların yüzölçümü 1950'de %48,6 iken, 1960'da 36,8'e, 1970'de %35,7'ye inmiştir. Tarım arazisi ise, 1950'de %18,7 iken, 1970'de %31,2'ye yükselmiştir. Dikkat edilirse, çayır ve meralardaki düşüş oranı, ekilen arazide artış oranına denktir. Bu durum 1950'den sonra kırlara giren traktörlerle çayır ve meraların sürülmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu konuya, girişte değinmiştik. Bu süreç, kamu (toplum) malı çayır ve meraların özel mülkiyete geçiriliş sürecidir. Ormanlar ise, 1960 ile 1970 arasında %10 civarında artmış gözükmektedir, bu artışın ürün vermeyen topraklardan kazanılmış olması; bu arazilerin ormanla donatılması, -istatistiki verilerin nicelik güvenirliği ve yorumlanmasını aşan- önemli bir gelişmedir.

TABLO 20: TÜRKİYE TOPRAKLARININ BÖLÜNÜŞÜ, 1980-1990, (000 Hektar)

Arazi Çeşidi	1980	%	1990	%
Ekilen	16.372	21,07	18.811	24,22
Nadas	8.188	10,53	4.822	6,20
Toplam Tarım Arazisi	24.560	31,60	23.633	30,42
Çayır ve Meralar	21.745	27,98	14.521	18,69
Bağlar	820	1,05	580	0,75
Sebzecilik	596	0,81	635	0,82
Zeytinlikler	813	1,04	866	1,11
Ormanlar	20.199	25,99	22.571	29,05
Meyvelikler	1.386	1,78	1.583	2,03
Ürün Getirmeyen Topraklar (Göller ve Bataklıklar)	7.579	9,75	13.309	17,13
Yüzölçümü	77.698	100,0	77.698	100,0

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı, 1991 Genel Tarım Sayımı
Not: 1990 yılı göstergesinde koruluklar orman arazisi içinde gösterilmektedir.

1980 ve 1990 yıllarında toplam tarım arazisinde önemli değişiklikler olmamış, buna rağmen, nadasa bırakılan topraklarda %40 civarında bir gerileme olmuştur. Topraklar her yıl ekilerek (toprağın dinlenme ve nadas imkanı terk edilerek) ve ürün çeşidi değiştirilmeyerek üçlü tarla sistemin verimliliği, yılı kurtarmaya havale idilmiştir. Çayır ve meralar ise, 1980'de %27,98 1990'da %18,69'a kadar düşmüştür. Ürün getirmeyen topraklar işe, çayır ve meraların düşüşüne yakın oranlarda artmıştır. Bir yandan, çayır ve meralar, karşılıksız, büyük toprak rantlarına açılırken, bu toprakların ekime uygunluğu gözetilmediği için,

aynı anda, erozyon etkisiyle tarıma açılan çayır ve mera miktarında toprak ekim dışı kalmıştır. Orman arazisinde ise, %3'lük bir artış gözükmektedir. Korulukların orman arazisi içerisinde gösterildiği düşünülürse, ormanlarımızın kapladığı alanın artmak yerine küçüldüğü anlaşılabilir. Burada, kavramlar ve rakamlar, gerçekliği perdelemek için kullanılmıştır. Yine, sebze ve meyveliklerde de önemli bir değişiklik olmamasına karşın, bağlarda bir azalma söz konusudur. Şarap üretiminin bu yıllarda gelişkin olmadığı düşünülürse, şeker tüketimini (pazar malını) artırmaya, bağların feda edildiği söylenebilir.

Toplam işlenen tarım alanı, 1991'den 2000 yılına %3,3 ve 2000'den 2010'a ise, %10,2 eksilerek gelir. Tarım dışı kalan verimli topraklar, son 20 yılda %13,5'dur. Bu verimli alanların tarım dışı kalmasında, erozyonun büyük etkisi yanında, arazilerin tarım dışı amaçlarla kullanılmasının etkili olduğunu belirtebiliriz. Yine bu 20 yıllık (1991-2010) süreçte, ekime uygun alanlarda da, %13,3'lük bir eksilme olur. Ekime uygun bu tarım arazilerindeki eksilmenin de, küçük parçalı arazilerin piyasa koşullarına göre verim düşüklüğü ile kırdan kentlere ve yurtdışına göçten kaynaklandığını belirtebiliriz.

Aynı süreçte, nadasa bırakılan alanlar %17,1, sebze bahçeleri %20,5 azalırken, -meyve suyu üretiminin sanayileşmesinden dolayı- meyve alanları %14 artar.

2- DEĞİŞİMİN SONUCU

a) Çayır ve Meraların Ekime Açılması

1950 yıllarında çayır ve meraların Türkiye toprakları içerisindeki oranı, %48,6'dır. Bu oran, 1960'da, %36,88'e, 1970'de ise, %35.78'e düşmüştür. Önemli bir değişme söz konusudur. Bu yıllar, Türkiye tarımında da önemli değişiklikleri kapsar. Tarıma büyük oranda traktör ve diğer ekipmanların (araç-gereçle-

rin) girdiği yıllardır. Yine bu yıllarda, geleneksel tarım araç-gereçleriyle ekilip biçilemeyen araziler ekime açılmıştır. 1950 yılında, toplam tarım arazisi %18,7 iken, 1970 yılında bu oran %31.27'ye çıkmıştır. Ancak, 1970'den 1990'lara kadar toplam tarım arazisi aynı kalırken, çayır ve meralarda çok önemli bir oranda azalma olmuş, 1970'de %35,78 olan oran, 1990'larda %18,69'lara kadar gerilemiştir. Bu oran, 1970'den 1990'a neredeyse çayır ve meralarda yarı-yarıya bir azalmayı ifade etmektedir. Ekime açılan çayır ve meralar kadar tarım toprağının, aynı süreçte, sel ve yel erozyonuyla ekim dışı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu duruma gelecek bölümlerde değineceğiz.

b) Ekilebilir Toprakların Üretim Dışı Kalışı

1927 yılında, Türkiye yüzölçümünün %8,5'unu oluşturan 6,6 milyon hektar arazi ekilip-dikilmektedir. Mera çayır ve otlakların yüzölçümü ise, 46,3 milyon hektardır. Toplam ekilen alan, çayır, mera ve otlaklar, Türkiye topraklarının %68,08'ini oluşturmaktadır. Bu oranda, 1950 yılına kadar önemli bir değişiklik görülmez, çünkü 1950 yılında %67,3'tür. Aynı yıl ürün vermeyen arazi, 13,5 milyon hektar olup, Türkiye topraklarının %17,4'ünü oluşturmaktadır. 1960 yılında ise, toplam tarım arazisi, 23,2 (milyon) hektara çıkmış, yani 1927 yılına oranla yaklaşık 4 kat artmış gözükmektedir. Bu, Menderes-Bayar döneminin, kırları kapitalizme açışının çok önemli bir göstergesidir. 1960'la 1970 arasında ise, toplam tarım arazisinde önemli bir değişiklik olmamasına karşılık, ürün getirmeyen topraklar, 13,1 milyon hektardan, 4,2 milyon hektar düşmüş, 8,8 milyon hektarlık arazi kazanılmış gözükmektedir.

Ancak, 1970'den sonra ekime açılan çayır ve meralar erozyona karşı korunamadığı için, 1990'lı yıllara kadar çok büyük miktarda arazi üretim dışı kalmıştır. 1980'de ürün getirmeyen arazi toplam arazi içerisinde %9.75'e yükselmiş, dolayısıyla %4,23'lük bir toprak kaybı olmuştur. Bu da 3,28 milyon hektar

arazi demektir. 1980 ile 1990 yılları arasındaki arazi kaybı ise, ürkütücü boyutlardadır. 1990 yılında toplam tarım arazisi ile çayır ve meraların yüzölçümü, sadece %49,11'dir. 1980'le 1990 yılları arası ormanların yüzölçümü %3,06 artmış gözükmektedir. Buna göre Türkiye, sadece 1980'den 1990 yılına kadar, %7,41 oranında ekilebilir arazisini kaybetmiştir. Yani 5,75 milyon hektar arazi üretim dışı kalmıştır. Dolayısıyla yalnızca 1970'den 1990'na kadar %11,64 oranında verimli toprak üretim dışı kalmıştır. Sonuç olarak, Türkiye, 9,03 milyon hektar verimli toprağını, bu 20 yıllık süreçte kaybetmiştir.

3- EKİM ALANLARININ DURUMU

a) Ekim Alanlarının Dağınıklığı

Türkiye'de tarım yapılan toprakların genellikle dağınık ve küçük parçalar halinde, -burada ekonomi-politik açısından değil, coğrafi konum-rölyef açısından değerlendirilmektedir- tarıma elverişsiz topraklarla birbirinden ayrıldığı söylenebilir. Ancak, İç Anadolu düzlükleri, Adana, Hatay ve Ege ovaları geniş alanlar üzerinde bir yekparelik gösterir. 1950'den sonra tarımdaki makineleşmenin, toprakların işlenilmesi açısından, durumu olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Ekim alanlarının dağınıklık gösterdiği alanlar ise, dağ sıralarının fazla yer tuttuğu kenar bölgeler ve yüzey şekillerinin dağlık bir görünüş aldığı yerlerdir. Buralarda tarım toprakları birbirinden boş alanlarla ayrılmış irili ufaklı parçalar halinde vadi tabanlarının elverişli yerlerine, yamaçlar üzerindeki basamak şeklinde düzlüklere (taraca, seki), yaylalar üzerine, hatta dağlar arasında rastlanan çanak biçimli çukurlara serpilmiştir.

b) Ekim Alanlarını Genişletme Olanakları

Geçtiğimiz sayfalardaki rakamlar incelendiğinde Türkiye'de ekim alanlarının fiziki olarak genişletilmesi mümkün gözükme-

mektedir. Çünkü fiziki genişleme ancak, çayır ve meraların ekime açılması ile mümkün olmaktadır. Bu da yukarıda değindiğimiz gibi, bir "kazanç" değil erozyondan dolayı toprak kaybına dönüşmektedir. Çayır-meraların ekime açılması, -diğer rant oluşturan koşulların dışarıda tutulmasıyla- ileride değineceğimiz gibi, hayvancılığı da olumsuz yönde etkilemektedir. Amaç dışı kötü kullanım ve erozyon sonucu kaybedilen toprakları yeniden kazanmak mümkün değildir. Çünkü topraklar, yüzlerce yıllık zaman diliminde oluşur. Bu yüzden, doğal çevrimli toprak oluşumu, birkaç yılda kaybedilen insan kaynaklı hızlandırılmış toprak erozyonunun yerini dolduramaz.

BÖLÜM II:
İŞLENEN TOPRAKLARIN DAĞILIMI, TASARRUF ŞEKLİ ve TOPRAK REFORMU

A) DAĞILIMI

1- İŞLENEN TOPRAKLARIN BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DAĞILIMI

TABLO 21: MÜLK TOPRAKLARININ HANELERE GÖRE DAĞILIMI, (1970)

Toprak Dilimleri (Dekar)	Hane Yüzdesi	Toprak Yüzdeleri
1-5	13,0	0,8
6-10	12,4	1,9
11-20	19,2	5,7
21-50	28,3	18,2 (17,9)
51-100	16,7	23,0
101-200	7,0	19,8 (19,5)
201-500	2,6	16,5 (16,2)
501-1000	0,6	8,8
1000 +	0,2	5,3 (6,6)
TOPLAM	2.965.446 (2.965.652)	16.842.810 (17.109.113)

Kaynak: Oktay Varlıer, Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü,

DPT Yayınları, No:1936, s. 28
Not: Parantezler (---) yazarın düzeltmesidir.

Türkiye'de 2.965.446 hane, toplam olarak 16.842.810 dekar tarım arazisine sahip görünmektedir. Hane başına düşen ortalama mülk büyüklüğü ise, 56,8 dekardır.

Tablonun sonuçlarına göre, toprak sahiplerinin %46,8'ini oluşturan 1.322.623 hane, 20 dönümden küçük topraklara sahiptir. Bu hanelerin, sahip oldukları toprakların bütün topraklara oranı ise, sadece %8,4'tür. Toplam toprak sahiplerinin dörtte biri, (753.307 hane) 10 dönümden, %13'ü (387.099 hane) ise, 5 dönümden küçük topraklara sahiptir. Toprak sahiplerinin yüzde 45,0'ının elinde ise, (1.335.527 hane) 20.100 dönümlük çok küçük ve küçük topraklar vardır. Bu topraklar, toplam mülk topraklarının 41,2'sini oluşturur. Toplam mülk toprakların %14,1 ise, 500 dönümden büyük işletmelere sahip 23.473 hanenin (toplam hanelerin sadece binde 8'i) elindedir. 4.414 hane ise 1.000 dönümden büyük topraklara sahiptir. Bunların ortalama toprak büyüklüğü 2.011 dönümdür. Bu tablodan çıkan sonuca göre, ülkemizdeki toprak sahibi hanelerin %90'nı, 100 dönümden küçük topraklara sahiptir. Toplam toprakların ancak, yarısına yakını (%49,6'sı) bunların elindedir. Diğer yandan, toplam toprak sahibi hanelerin %10'u ise, toplam toprakların yarısından fazlasına (%50,4'ü) sahiptir.

Bu tablo göstermektedir ki, Türkiye'de küçük mülk sahipliği son derece yaygındır. Orta büyüklükteki (100-500 dönüm) toprak sahipleri ise, (toplam toprakların %9,6'sına) yani mülk toprakların çok önemli bir bölümüne, %36,3'üne sahiptir. 1.000 dönümden büyük toprak sahiplerinin elindeki topraklar ise, çok büyük gözükmektedir. Bu büyük ölçekli toprakların, mülk topraklarının %12'sinin üstünde olduğu ortaya çıkmaktadır. Hane yüzdeleri ise, toplam hanelerin sadece binde 2'sidir. Küçük ve

büyük ölçekli toprak mülkiyetinin, sınıfsal zıtlıkları zıt kutuplarda yoğunlaştırdığı anlaşılmaktadır.

2- TOPRAKLARIN İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE DAĞILIMI

TABLO 22: İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE TOPRAKLARIN DAĞILIMI

	1980 Genel Tarım Sayımı		1991 Genel Tarım Sayımı	
İşletme Büyüklüğü (Dekar)	İşletme Sayısı	Arazi %	İşletme Sayısı	Arazi %
5 den az	7.230	0,2	6.340	0,28
5-9	6.700	0,69	9.610	1,07
10-19	14.130	2,96	18.960	4,28
20-49	32.560	15,69	32.130	16,49
50-99	21.070	21,42	17.980	19,94
100-199	11.990	23,98	9.660	20,99
200-499	5.460	22,73	4.380	19,82
500-999	0.770	8,0	0.610	6,39
1.000-2.499	0.007	1,59	0.260	5,91
2.500-4.999	0.010	0,55	0.050	2,79
5.000 +	0.001	2,16	0.010	2,04

Kaynak: 1991 Genel Tarım Sayımı, DİE, Yayın No:1691

1980 genel tarım sayımına göre, 5 dekardan az arazi işleyen işletmelerin sayısı 7.230 iken bu sayı, 1991 genel tarım sayımında 6.340'a düşmüştür. Bu işletmelerin işlediği arazinin toplam arazi içerisindeki oranı ise, 1980 genel tarım sayımında %0,20, 1991'de %0,28 olarak belirlenmiştir. İşletmeler yaklaşık

%1 oranında azalırken, elenenlerin arazilerinin bir kısmı, diğerlerine katıldığı için, arazi miktarlarında çok çok küçük bir artış olmuştur. 10-99 dekar arasında arazi işleyen işletmelerin sayısı, 1980'de 67.760 iken, bu sayı, 1991'de 69.070'e yükselmiştir. Bunların işlediği arazinin oranı, 1980'de %40,07, 1991'de ise, %40,71 olarak değişmiştir. Arazi miktarında fazla bir değişiklik olmadan işletme sayısı artmıştır. Başka bir deyişle arazide parçalanma olmuştur. 100-999 dekar arasında toprak işleyen işletmelerin sayısı, 1980'de 18.220 iken, bu sayı, 1991'de 14.650 düşmüştür. Bu aradaki işletmelerin işlediği arazinin oranı da 1980'de %54,75 iken, 1991'de %47,20'ye düşmüş, hem işletme sayısı, hem de işledikleri arazide bir azalma olmuştur. 1.000 dekardan fazla toprak işleyen işletmelerin sayısı ise, 1980'de 18 iken, 1991'de 320'ye çıkmıştır. Bu işletmelerin işlediği arazinin oranı ise, 1980'de %3,3 iken, 1991'de üç kattan fazla bir artışla %10,74'e ulaşmıştır. Dolayısıyla, orta büyüklükte işletmeler hem sayı, hem sahip oldukları toprak bakımından azalırken, büyük işletmeler sayıca ve sahip oldukları toprak miktarı bakımından çok büyük oranda artış göstermiştir. Bu gerçeklik, tarımdaki kapitalist işletmelerden orta büyüklüktekilerin, büyük kapitalist işletmeler lehine tasfiye olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye genelinde işletme başına düşen ortalama arazi miktarı 1980 genel tarım sayımında 64 dekar bulunurken, 1991 genel tarım sayımında 59 dekar bulunmuştur. İşletme başına düşen ortalama arazi miktarında son 11 yıl içinde 5 dekar azalma olmuştur. Bu azalma ise, önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, Türkiye'nin son yıllardaki arazi kaybı ve küçük arazilerin ekim dışı kalmasından kaynaklanmaktadır. Ortalama işletme büyüklüğü 2001 yılında 70 dekara, 2006 yılında ise, 93 dekara yükselmiştir. Yani son 15 yılda %50'den fazla bir toprak temerküzü oluşmuştur.

Bu değişiklik durumu ise, 2006 yılı verilerine göre, aşağıda-

ki tablo üzerinde görüldüğü gibidir.

TABLO 23: İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TOPRAKLARIN DAĞILIMI, (2001-2006)

	2001 GenelTarım Sayımı		2006	
İşletme Büyüklüğü (Dekar)	İşletme Sayısı %	Arazi %	İşletme Sayısı %	Arazi %
1-20	33,4	5,3	24,8	3,3
21-50	31,5	16	32,7	12,9
51-100	18,5	20,7	21,4	18,1
101-200	10,8	23,8	12,7	21,0
201-500	5,1	22,8	6,6	23,6
501+	0,7	11,3	1,8	21,1
TOPLAM	100	100	100	100
İŞLETME SAYISI: 3.021.196				

Kaynak: TÜİK, 2006 Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, Aktaran: Murat Öztürk, Keza, s. 13

No: Tablo özetlenerek alınmıştır.

Yine bu tobloda da, 20 dekardan az arazi işleyen küçük işletmeler, her iki yıl aralığında hem sayıca, hem de işlettikleri arazi miktarı açısından küçülürken, orta büyüklükte (101-200 dekar arası) arazi işyeyen işletmeler, sayıca artarken, işledikleri arazi miktarları düşmüştür. En önemli değişiklik ise, 501 dekar üzeri arazi işleyen işletmelerin durumunda gerçekleşmiştir. Hem işletme sayıları, neredeyse 3 kata yakın, hem de işledikleri arazi miktarı 2 kata yakın artış göstermiştir. İşletme sayıları oranı, %0,7'den, %1,8'e çıkarken, arazi payları da, %11,3'ten, %21,1'e çıkmıştır.

3- COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE TOPRAKLARIN DAĞILIMI

TABLO 24: COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE TOPRAK İŞLEYEN HANELERİN ve İŞLEDİKLERİ TOPRAKLARIN DAĞILIMI

Bölgeler	Hane Sayısı	Hane %	Toplam Toprak (Dekar)	Toplam Toprak %
İç Anadolu Bölgesi	658.807	21,08	6.694.210	32,62
Karadeniz Bölgesi	610.256	19,53	2.429.920	11,84
Ege ve Marmara Bölgesi	852.186	27,27	4.605.357	22,44
Akdeniz Bölgesi	481.214	1 5,40	1.735.466	8,46
Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi	522.248	16,72	5.059.830	24,65
TOPLAM	3.124.711	100,00	20.524.783	100,00

Kaynak: Oktay Varlıer; Keza, s. 18,
Aktaran: Yusuf Tuna, Tarımda Verimlilik Artışının Ekonomik Sonuçları: Türkiye İle İlgili Bir Değerlendirme, s. 88

Hane yüzdelerine oranla sahip olunan toprak bakımından Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birinci sırada olduğu gözükmektedir. Ege Bölgesi'nde 852.186 hanenin sahip olduğu toprak miktarı, 4.605.357 dekar iken, bu miktar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 522.248 haneye karşılık 5.059.830 dekardır. Ancak, Türkiye'nin orta ve özellikle batı bölgelerinde toprak tarıma daha elverişlidir. Orta ve batı bölgelerinde de büyük toprak sahipleri olmasına rağmen, tarım alanları hane sayıları arasında kısmen dengeli bir yüzde ile paylaşılmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise, tarım alanlarının dağılımı belirgin bir eşitsizliği içermektedir. Bu bölgelerde toprak daha

çok kiraya verilmekte ve üretim geleneksel metotlarla yapılmakta, bu durum, teknik-teknoloji ve diğer girdi kullanımlarını zorlaştırarak, tarımda daha verimli üretim yapılmasını da engelleyici bir özellik oluşturmaktadır. Oysa tarımda genel ve ortak bir özellik olarak, kiralanan arazilerin kapitalist işletme içerisinde işletilme özelliklerini göstermesi gerekir. Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu özellik işlemez ve kapitalizm öncesi ürün (ayni)-rant ve para-rant, geçerliliğini, bu bölgelerde korur. Bu toprakları işleyenler ya topraksız, ya da az topraklı çiftçi haneleridir.

Karadeniz Bölgesi'nin diğer bölgelere göre eşitsiz görünümü ise, coğrafi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu bölgenin toplam içerisindeki hane yüzdesi 19,53 iken, toplam toprak yüzdesi ise, 11,84'dür. Nüfusa oranla daha az toprak sahipliği, bu bölgenin belirgin bir özelliği olarak öne çıkar. Akdeniz Bölgesi'nde de toplam hane yüzdesi 15,40 olmasına karşın, toplam toprak yüzdesi 8,46'dır. Ancak bu bölge topraklarının verim yüksekliği ve bu topraklar üzerinde entansif tarım yapılabilme özelliği, toprak dağılımındaki bu dengesizliği, bir görelilik içinde tutabilmektedir.

Yukarıda değindiğimiz Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, rantın karşılığı, ortakçılıkta, ürün (ayni)-ranta, kiracılıkta ise, para-rantına karşılık düşer. Bu kapitalizm öncesi (prekapitalist) üretim, kapitalizmle birlikte kesilip atılamadığından -böyle bir homojenlikte kapitalizme geçiş, hele hele Prusya Tipi'nde olamaz- ve Türkiye kapitalizmin bu seyri içinde atılamayacağından, kapitalizmle birlikte arta kalan arkaik bir üretim ilişkisi olarak devam etmektedir. Ta ki, yeni bir üretim ve mülkiyet ilişkisi ortaya çıkıp, bu kalıntıların tasfiye koşulları oluşuncaya kadar. Bu anlamda saf (pure) bir kapitalizm biçimi yoktur. Bu rant biçimlerinin, kapitalizme geçiş ya da geçemeyiş açısından önemine ise, önceki bölümlerde değinmiştik.

4- ARAZİ PARÇA SAYISINA GÖRE İŞLETMELERİN DAĞILIMI

Türkiye'de küçük mülk sahipliği ve arazi parçalanması çok yaygındır. Osmanlıdan devir alınan üretim ve mülkiyet ilişkileri ve günümüzde büyük ataerkil ailenin çözülerek, küçük çekirdek aileye dönüşmesi, bu durumun en büyük etkenidir. Osmanlıdan devir alınan küçük parçalı toprak mülkiyeti varlığını devam ettirirken, ataerkil ailenin parçalanması sonucu, intikal ve miras yoluyla da topraklar ufalanmaktadır.

TABLO 25: ARAZİ PARÇA SAYISINA GÖRE İŞLETMELERİN DAĞILIMI

	1950	1963		1970		1970	
	%	İşletme Sayısı	%	İşletme Sayısı (1000)	%	Arazi Parça Sayısı (100)	%
1 Parça	5,4	297.639	9,6	447	14,6	447	2,9
2-3 Parça	22,7	644.690	20,8	978	21,2	2.884	12,8
4-5 Parça	23,2	617.453	19,9	649	32,0	2.314	15,0
6-9 Parça	26,1	772.694	24,9	604	19,8	4.341	28,2
10 + Parça	22,1	768.471	24,8	380	12,4	5.396	31,1
	100	3.100.947	100	3.058	100	15.378	100

Kaynak: Mükremin Hiç, Türkiye Ekonomisinin Analizi, sayfa 279, (1950)

Reşat Aktan, Türkiye Ziraatinde Prodüktivite, s. 37, (1963)

Kubilay Baysal, Türkiye Ekonomisi, (İşletmeler Sayısı) sayfa

469, (1970)
Reşat Aktan, Keza, s. 37, (Arazi Parça Sayısı), (1970)
Not: 1950 yılı yüzdelerinde, 1.000 dekardan büyük çiftlikler hariç,
1963 yılı toplamına, topraksız işletmelerin tamamı ve kiraya ve/veya ortakçıya verilen işletmeler dahil değildir.

Tabloda görüleceği gibi, yıllar itibarı ile işletme sayısı azalmaktadır. 1963'de 3.100 milyon iken, 1970 ise 3.058 milyona düşmüştür. 1950 ve 1960 yılında, 6-9 parçalı işletmelerin sayısı en büyük oranı oluştururken, 1970 yılında 4-5 parçalı işletmelerin oranı, %32 ile en büyük oranı oluşturmaktadır. Bu, küçüklerin daha da ufalandığı anlamına gelir. Arazi parça sayısı açısından ise, 10 ve daha yukarı parçalı işletmeler %31,1'le birinci sıradadır. Bu durum aynı zamanda, küçük işletmelerin aleyhine bir merkezileşmeyi de ifade etmektedir 1950-1960 arası tarım sektöründeki kapitalist birikim, 1970'lere, mülkiyet ilişkilerinde, merkezi yoğunlaşma olarak etki etmiş bulunmaktadır.

Bu durumun tarım bölgelerinde karşılığı ise şöyledir. 1980 tarım sayımı sonucuna göre, ortalama arazi parça büyüklüğünün en büyük olduğu bölge 23,99 dekar ile 6. Tarım Bölgesi, en küçük olduğu bölge ise 4,65 dekar ile 7. Tarım Bölgesi'dir. 1991 genel tarım sayımı sonuçlarına göre, arazi parça büyüklüğünün en büyük olduğu bölge 36,82 dekar ile 6. Tarım Bölgesi, en küçük olduğu bölge ise, 5,24 ile 7. Tarım Bölgesi'dir. Rakamlar incelendiğinde bölgeler arası büyüklük oranlarının 6. Bölge dışında önemli değişikliğe uğramadığı görülür. Bu bölgede ise, %12,83'lük bir büyüme görülmektedir. Bu değişimde 6. Bölgeden diğer bölgelere olan göçün etkili olduğu söylenebilir. Göçün sonucu, hızlı bir el değiştirme ve merkezileşme oluşmuş durumdadır.

TABLO 26: TARIM BÖLGELERİNE GÖRE ARAZİ PARÇA BÜYÜKLÜĞÜ

Bölgeler	Ortalama Arazi Parça Büyüklüğü (Dekar)	
	1980	1991
Toplam	9,82	10,85
1. Bölge	9,97	9,98
2. Bölge	8,57	7,83
3. Bölge	7,47	8,17
4. Bölge	13,66	12,06
5. Bölge	11,74	10,80
6. Bölge	23,99	36,82
7. Bölge	4,65	5,24
8. Bölge	8,36	10,36
9. Bölge	12,59	12,13

Kaynak: DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı

5- İŞLENEN ARAZİNİN KULLANIŞ BİÇİMİNE GÖRE DAĞILIMI

1991 yılı genel tarım sayımına göre, Türkiye topraklarının %35,13'ünün tarıma elverişli olduğu ileri sürülmektedir. Bu da 27,3 milyon hektar arazi demektir. Bu arazinin, %17,5'i en son sayımda nadasa ayrılmış, geri kalan ise (%82,5'i) ekilen arazi olarak belirtilmektedir. Ancak, nadasa ayrılan arazi gittikçe azalmaktadır. Bunu karşılık ekilen arazi artmıştır. Örneğin 1970 yılında toplam 27,3 milyon hektar arazinin 8,7 milyon hektarı nadasa ayrılmış gözükmektedir. Bu miktar, toplam ekilen alanın %31,8'ine denk düşmektedir. 1970 ile 1991 yılı arasındaki toplam fark ise, ekilen arazinin %14,3'ü kadardır. Ki bu da, 3,9 milyon hektarlık arazinin daha verimli kullanımı anlamına gel-

mektedir. Ancak 1991-2010 yılı arası, nadasa bırakılan topraklar da, %17,1'lik bir azalma olmuştur. Bu duruma, "Zaman İçinde Değişim" bölümünde değinmiştik.

TABLO 27: TARIMSAL ALANIN KULLANIŞ BİÇİMİ, (Çayır-Mera Hariç)

Yıllar	Toplam Tarımsal Alan	Nadas	%	Ekilen	%	Sebze	%	Meyve Zeytin ve Bağ	%
1970	27.339	8.705	31,8	15.591	57,0	448	1,6	2.598	9,5
1975	27.662	8.177	29,5	İ6.241	58,7	490	1,7	2.754	10,0
1980	26.1 75	6.188	23,6	16.327	62,3	596	2,2	3.019	11,9
1985	27.530	6.025	21,9	17.713	64,4	662	2,5	2.933	11,2
1991	27.647	5.203	18,8	İ8.769	67,9	652	2,4	3.022	10,9

Kaynak: 1970, DİE, 1984 Tarım İstatistikleri Özeti,
Aktaran: Nejat Pirinçioğlı, Tarım Sektöründe Verimlilik, s. 15
Kaynak: (1975-1980-1985-1991), DİE, İstatistik Yıllıkları,
İstatistik Göstergeleri, 1923-1991,
Aktaran: S. Hiç, Keza, s. 269

Tabloda görüleceği gibi, toplam tarımsal alan içerisindeki sebze, meyve, bağ ve zeytinlik alanlarında 20 yıl boyunca önemli bir değişme söz konusu değildir. Türkiye'nin nüfusunun 1970'de 35.605 milyon kişiden 1990'da 56.098 milyona çıktığı düşünülürse, bu konudaki yetersizlik ortaya çıkacaktır. Ayrıca bu, tarımsal ürünlerin, doğal ekonomi içinde tüketildikleri, daha henüz piyasa ekonomisine 1990'a kadar belirleyici oranda girmediği, işlenmiş "dayanıklı" tüketim metası (meyve suyu, zeytinyağı, şarap vb.) olarak da pazara sürülmediği anlamına gelir.

Ancak 1991'den 2010'a sebze ekim alanları %22,7, meyve ve içecek üretilen bitkilerin ekim alanları ise, %14 oranında bir artış gösterir. Bu artış; piyasa tarımının büyümesi ve çeşitlenmesi anlamına gelir ve aynı zamanda, tarımdaki işbölümünün

artışı olarak da kendini gösterir.

a) İşletme Büyüklüğüne Göre Arazinin Kullanış Biçimi

TABLO 28: İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ARAZİNİN KULLANIŞ BİÇİMİ

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	Tarla Arazisi %		Nadas %		Sebze ve Çiçek Bahçeleri %		Meyve ve Diğer Uzun Ömürlü Bitkiler %	
	1991	1980	1991	1980	1991	1980	1991	1980
Toplam	73,59	63,59	14,93	27,92	2,41	1,48	9,04	7,01
5'den az	46,73	49,62	1,36	3,02	18,94	17,73	32,97	29,63
5-9	58,42	60,01	2,99	7,00	8,95	8,24	29,63	24,75
10-19	64,53	64,08	4,02	11,61	5,85	4,94	25,60	19,38
20-49	68,30	65,92	9,29	18,49	3,91	2,66	18,50	12,93
50-99	72,22	64,46	13,49	25,51	2,82	1,70	11,48	8,33
100-199	74,98	64,02	16,96	29,40	1,98	1,11	6,08	5,47
200-499	74,14	62,54	21,11	32,82	1,49	0,68	3,25	3,95
500-999	77,34	59,79	19,19	39,43	1,23	0,23	2,25	0,56
1.000-2.499	82,38	64,63	15,34	33,01	0,36	0,15	1,92	2,21
2.500-4.999	85,27	65,63	12,91	32,28	0,38	0,16	1,44	1,93
5.000+	88,90	57,11	10,59	40,00	0,03	0,09	0,47	2,81

Kaynak: DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı,

Tablodan anlaşılacağı gibi, ekilen arazi yüzdesindeki en çok değişim, büyük işletmelerde olmuştur. 5.000 dekardan fazla araziye sahip olan işletmeler, 1980 yılında, sahip oldukları toplam arazinin %57,11'ini tarla olarak işlerken, 1991 yılında, bu oran %88,90'a çıkmıştır. 10 yılda % 31,79'luk bir artış. Bu artış, işletmelerin nadasa bıraktığı tarla arazilerindeki azalmaya neredeyse denktir. Çünkü bu oran, %40'tan, %29,1'lik bir azalma ile %10,59'a inmiştir. Kapitalist tarımda, genel ve ortak bir

özellik olarak, küçük ve orta işletmeler yoğun emek isteyen sebze -örtü altı değil- ve meyvecilikle uğraşırken, büyük işletmeler, teknik-teknoloji, enerji ve diğer tarımsal girdileri kullanarak, daha büyük alanlarda tarla ekinciliği yapmaktadır. Tablodaki verilerin, küçük ve büyük işletmelerde, ekilen ürün çeşidine göre, tersine artış ve azalışları, -özellikle 20 dekar altı toprak işleyen ve 5.000 dekar üstü toprak işleyen işletmelere bakılmalı- bu durumu somut olgularca doğrulamaktadır.

b) Tarını Bölgeleri İtibariyle Arazinin Kullanış Biçimi

TABLO 29: BÖLGELERE GÖRE ARAZİNİN KULLANIŞ BİÇİMİ

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	Tarla Arazisi %		Nadas %		Sebze ve Çiçek Bahçeleri %		Meyve ve Uzun Ömürlü Bitkiler %	
Bölgeler	1980	1991	1980	1991	1980	1991	1980	1991
1.Bölge	57,56	71,72	38,80	22,66	1,12	2,32	2,53	3,30
2.Bölge	69,52	70,40	11,90	5,00	1,61	3,69	16,97	20,91
3.Bölge	82,41	83,19	7,82	2,65	1,82	3,71	7,96	10,46
4.Bölge	72,54	74,51	11,62	8,18	3,05	4,73	12,79	12,57
5.Bölge	61,61	68,10	36,52	28,36	0,37	0,89	1,49	2,65
6.Bölge	60,55	85,00	35,22	11,32	0,93	0,90	3,30	2,78
7.Bölge	65,04	55,89	18,01	7,57	2,18	3,10	14,78	33,44
8.Bölge	57,68	67,87	36,52	22,16	1,79	2,14	4,00	7,84
9.Bölge	55,21	69,93	40,61	25,69	1,17	1,80	3,02	2,57

Kaynak: DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı, s. 8

İki sayım sonuçları karşılaştırıldığında, 1980 genel tarım sayımında işlenen alan içerisinde tarla alanının en yüksek olduğu

bölge, %82,41 ile 3. Bölgedir. En düşük orana sahip bölge ise, %55,21 ile 9. Bölgedir. 1991 tarım sayımı sonuçlarına göre ise, %85,00 ile 6. Bölge en yüksek, %55,89 ile 7. Bölge en düşük orana sahiptir.

Yine 1980 genel tarım sayımına göre, nadas alanının işlenen alan içerisindeki oranının en yüksek olduğu bölge, %40,61 ile 9. Bölgedir. En düşük olduğu bölge ise, %7,82 ile 3. Tarım Bölgesidir. 1991 yılı sayımına göre ise, en yüksek oran, %23,36 ile 5. Tarım Bölgesinde, en düşük oranın ise, %2,65 ile 3.Tarım Bölgesindedir.

İki tarım sayımında en yüksek nadas alanı bırakılan 9. ve 5. Tarım bölgeleri, step ikliminin hakim olduğu İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Bu bölgeler, tek tip tarım ürününün ekildiği, sulu tarımın yapıl(a)madığı bölgelerdir. Bu bölgelerde, nadasa bırakılmış olarak belirtilen araziler, aslında verimlerini kaybetmiş çorak araziler durumundadır.

İklimin sulu ve entansif tarım üzerindeki olumlu etkisi, sebze ve çiçek bahçeleri ile meyve ve diğer uzun ömürlü bitkilerin kapladığı alan açısından da kendisini göstermektedir. Mevsim sıcaklıklarının çok farklı olmadığı ve yağışların bol olduğu bölgelerde, yukarıda belirttiğimiz ürünlerin daha çok yetiştirildiği tablo 29'dan izlenebilir. Sebze ve çiçek bahçesi alanlarının en yüksek olduğu tarım bölgesi 4. Bölge, hem 1980, hem de 1991'deki yerini korumaktadır. En düşük bölge ise her iki tarım sayımında da 5. Bölgedir. Yine Meyve ve diğer uzun ömürlü bitkiler açısından ise, en yüksek bölge 1980 tarım sayımında 2. Bölge, 1991 tarım sayımında ise 7. Bölgedir. En düşük bölgeler, 1980 tarım sayımında 5. Bölge, 1991 tarım sayımında ise, 9. Bölgedir.

Bahsedilen tarım bölgelerinin hangi illeri kapsadığını aşağıda gösterelim:

1. BÖLGE	2. BÖLGE	3. BÖLGE	4. BÖLGE
Ankara	Aydın	Bursa	Adana
Bilecik	Balıkesir	Edirne	Antalya
Bolu	Burdur	İstanbul	Gaziantep
Çankırı	Çanakkale	Kırklareli	Hatay
Çorum	Denizli	Kocaeli	İçel
Eskişehir	İzmir	Sakarya	Kahramanmaraş
Kırşehir	İsparta	Tekirdağ	
Kütahya	Manisa		
Uşak	Muğla		
Yozgat			
Kırıkkale			

5. BÖLGE	6. BÖLGE	7. BÖLGE	8. BÖLGE	9. BÖLGE
Ağrı	Bingöl	Giresun	Adıyaman	Afyon
Artvin	Bitlis	Gümüşhane	Amasya	Kayseri
Erzincan	Diyarbakır	Kastamonu	Elazığ	Konya
Erzurum	Hakkari	Ordu	Malatya	Nevşehir
Kars	Mardin	Rize	Sivas	Niğde
	Muş	Samsun	Tokat	Aksaray
	Siirt	Sinop	Tunceli	Karaman
	Şanlıurfa	Trabzon		
	Batman	Zonguldak		
	Şırnak	Bayburt		

c) Ekili Alanların Ürün Türlerine Göre Dağılışı

Ekili alanlarının ürün türlerine göre dağılımına baktığımızda, tahıl ekim alanlarının hala önemli bir yer kapladığını söyleyebiliriz. Ancak tahıl ekim alanlarında 1970'den günümüze, bir artış olmadığını söylemek mümkündür. Buna karşın, bir sanayi bitkisi olan ayçiçeği ekim alanında son 10 yılda, %18, fındık ağaç sayısında son 20 yılda, %41, zeytin ağaç sayısında, 1990-2000 arası, %11 ve 2000-2010 arası ise, %61'lik bir artış ol-

muştur.

TABLO 30: SEÇİLMİŞ BAZI ÜRÜNLERİN EKİM ALANLARI (Dekar) ve ÜRETİMLERİ, (Ton)

ÜRÜN		1991	2000	2010	1991 -- 2000	2000 -- 2010
Buğday	Ekili Alan	96.300.000	94.000.000	81.034.000	-2%	-14%
	Üretim	20.400.000	21.000.000	19.674.000	3%	-6%
Arpa	E. A.	34.500.000	36.290.000	30.400.000	5%	-16%
	Üretim	7.800.000	8.000.000	7.250.000	3%	-9%
Ayçiçeği	E.A.	5.675.000	5.420.000	6.414.000	-4%	18%
	Üretim	800.000	8000.000	1.320.000	0%	65%
Baklagil.	E.A.	19.027.080	13.168.070	8.221.554	-31%	-38%
	Üretim	1.800.080	1.182.487	1.235.306	-34%	4%
Pamuk	E.A.	5.986.200	6.541.770	4.806.500	9%	-27%
	Üretim	1.511.961	2.260.921	2.150.000	50%	-5%
Patates	E.A.	2.004.000	2.050.000	1.388.660	2%	-32%
	Üretim	4.600.000	5.370.000	4.513.453	17%	-16%
Fındık	Ağaç Sayısı (Bin)	245.574	282.970	356.762	15%	26%
	Üretim	315.000	470.000	600.000	49%	28%
Zeytin	Ağaç Sayısı (Bin)	87.705	97.770	157.156	11%	61%
	Üretim	640.000	1.800.000	1.415.000	181%	-21%
Çay (Yaş Yaprak)	E.A.	886.390	767.500	758.641	-13%	-1%
	Üretim	682.858	758.038	1.305.566	11%	72%

Kaynak: TÜİK,

Aktaran: Murat Öztürk, Keza, s. 65

Not: Tablo özetlenerek alınmıştır.

Yine aynı tablonun ortaya koyduğu gibi, diğer tarım ürünleri ekim alanlarında önemli oranda gerilemeler olmuştur. Bu tablo, sayıları birkaçı geçmeyen bazı ürünler dışında, -bunlar: meyve ürünleri olan fındık, incir, kiraz, vişne ve kayısıdır- Türkiye' nin tarım politikasının çöktüğünün kanıtıdır. Tarıma ilk girdiği yıllarda verimi artıran bu araç-gereçlerin, her zaman ve yerde, genel bir tarım politikası olmadan işe yaramayacağı böylece ortaya çıkmış bulunmaktadır. Ayrıca diğer tarım girdileri, kimyasal gübre ve ilaçların da, kendi paradokslarını kaçınılmaz olarak yarattığı ve daha kötü bir geleceğe yol açacağı muhakkaktır.

Bu tarım seyri içerisinde, 2000 yılından sonra başlayan ve piyasayı şu anda çok büyük oranda belirleyen örtü altı sebze ve meyve ekim alanları (%31) ve üretiminde (%54), 10 yılda önemli artışlar olmuştur. Üretimlerinde mevsimsel çevrime (tarihsel evrime) uymayan bu ürünlerin, doğal olması mümkün değildir ve tüketici tarafından sorgulanması sağlık açısından zarurettir.

Örtü altı tarım alanları, başta Akdeniz Bölgesi illeri, sonra Ege ve Marmara Bölgesi illeri olmak üzere sıralanır. Bu illerden payları belirleyici olanlar, sırasıyla: Adana %50,74, Antalya %21,47, İçel %17,66 ve %4,17 ile Muğla'dır. Akdeniz illerini, Ege (Muğla-İzmir-Aydın) ve Marmara Bölgesi illeri izler. Ayrıca, Ege Bölgesi'nin kuzey kısımlarında ve Marmara Bölgesi'nde sanayi sebzeciliği de yapılmaktadır. Pazara (piyasaya) yakınlık bu ekim alanını da belirlemektedir. Örtü altı ürünlerin ekiminde, tarla ürünlerine göre, birim alandan sağlanan net gelir belirleyici olmaktadır. Bu ürünlerin nispeten istikrarlı ve sürekli piyasalarda -dış piyasa da dahil- satılması da bir avantaj olarak öne çıkmaktadır. Daha önemlisi, bu ürünlerin üretiminde, zamanın kısaltılması, -sermayenin devri açısından- mekanizasyon ve otomasyonunun, büyük işletmelerce geniş plantasyonlarda ve seralarda (örtü altı alanlarda) yapılabilmesi üretim ve dolaşım

maliyetlerinde büyük avantajlar sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu ürünlerin üretimindeki son 10 yıllık artışın nedenlerini, bu avantajlar yeterince açıklamaktadır.

Birden fazla (entansif) ekim yapılan toplam alan ise, 1991 yılında, 1.961.832 dekardır. Belirleyici illerin oranı ise sırasıyla şöyledir: Adana %42,51, İçel %11,0, Antalya %5,89. Birden fazla ekimi yapılan (entansif) ürünler, genellikle tarla ürünlerinden oluşmaktadır. Kesintisiz su, yoğun kimyasal gübre ve ilaç kullanılan ve çoğu zaman aynı ürünlerin arka arkaya ekilmesiyle bu alanlar, zaman içinde çoraklaşıp, verimden -hatta ekimden- düşmektedirler.

Çünkü bu sulama süreci, su birikmesi ve tuzlanma nedeniyle toprağa büyük zarar verir, önce verim düşer ve sonra bu alanda tarım yapmak olanaksızlaşır.

Yine örtü altı tarım yapılan alanlarda kullanılan kimyasallar ve bitkilere püskürtülen böcek öldürücü zehirler, kısa zaman aralığında üretilen bu bitkilerin üzerinde, açık alanlarda ve mevsimsel döngü çevriminde üretilen bitkilerin üzerindeki kalıntıdan çok daha fazla kalmakta ve bu, tüketici kitle üzerinde önemli sağlık sonunlarına yol açmaktadır. Kullanıldıkça "amaç" edilen etkileri azalan bu zehirler, son 25 yıl içinde 15 kat fazlalaşmıştır.

B) İŞLENEN TOPRAKLARIN TASARRUF ŞEKLİ

Türkiye'de tarımın yapısını belirleyen en önemli unsur, mülkiyet ve mülk topraklarının dağılımıdır. Mülkiyet ve tasarruf durumu, Türkiye tarımının önemli bir yapısal sorununu oluşturur. Gerçekte, tarım arazilerinin tasarruf durumunu bilmek güçtür, çünkü konu hakkında sağlıklı istatistikler yoktur. Bununla birlikte bazı verilerden yararlanılarak, toprakların dağılımı ana çizgileri ile ortaya konabilir.

TABLO 31: KÖYLERDE TOPRAK TASARRUF DURUMUNA GÖRE İŞLETMELER

Toprak Tasarruf Tipleri	İşletmeler Sayısı	1950 Yılı %
Mal Sahibi	1.686.143	72,60
Yarı Mal Sahibi	498.838	21,48
Kiracı	14.815	0,64
Yarıcı	57.161	2,46
Marabacı	9.734	0,42
Başka Şekillerde	4.759	0,20
Belli Olmayan	3.225	0,14
Yalnız Hayvan Yetiştirenler	47.716	2,06
TOPLAM	2.322.391	100,00

Kaynak: DİE, 1950 Ziraat Sayımı Sonuçları, Yayın No: 371

Toprağın dağılımı ve tasarruf şekli, tarımdaki üretim ilişkilerini, üretim faaliyetinde bulunmanın ilk şartı olarak belirler.

Tablo 31, Türkiye'deki tarımsal işletmelerin esas olarak özel mülkiyet üzerine kurulmuş olduğunu 1950 yılı itibariyle ortaya koyar. Bu tablodan anlaşılabileceği gibi, işletmelerin neredeyse dörte üçü (%72,60'ı) kendi arazisine sahiptir. Ayrıca işletmelerin %21,48'i, işlettikleri toprağın bir kısmına sahip olduğundan, toprağı olan işletmeler oranının büyüklüğü ortaya çıkar. Çiftçi ailelerinin %0.64'ü ise, işledikleri toprağı kira (para-rant) ile tutmakta, %2,46'sı (yarıcı) kiraladıkları toprağa karşılık mal sahibine üründen hisse (ürün-rant) vermekte ve yine %0,42'si (marabacı) ise, hiçbir iş hayvanına ve aletine sahip olmadan başkalarının toprağında kira (para-rant) ile ziraat yapmaktadır.

"1950 ziraat sayımına göre; mal sahibi olan işletmelerin toplam işletmelere oranı %72,6'dır. Ancak oran olarak bu değerler, Karadeniz Bölgesi'nde yüzde 83,1'e kadar yükselmesine rağmen, Akdeniz Bölgesi'nde yüzde 62,0'ya kadar düşmektedir. Bu oran Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise yüzde 63,5'dir." (Mustafa Keten, Tarım İşletmelerinin Yapısı, T.C. Başbakanlık, DPT Yay. No: 1306, s. 68)

Hiç topraksız ailelerin çiftçi ailelerine oranı ise, %5,9'dur. *"Hiç topraksız ailelerin en yüksek oranda olduğu iller: Urfa'da yüzde 36,7, Diyarbakır'da yüzde 26,5, Tunceli'nde yüzde 22,7, Van'da yüzde 20,0, Hatay'da yüzde 19,9, Siirt'te yüzde 19,3, Bingöl'de yüzde 17,9 dur. Bu oranın en düşük olduğu iller ise Giresun'da yüzde 0,2, Zonguldak'ta yüzde 0,3, Trabzon ve Bilecik'te yüzde 0,5, Sinop'ta yüzde 0,8, Kastamonu'da yüzde 0,9'dur" (Mustafa Keten, Keza, s. 68)*

1970'e gelindiğinde ise, aşağıda belirteceğimiz şekilde bir değişiklik olur.

TABLO 32: KİRACI, ORTAKÇI, YARICI, TOPRAKSIZ ve MAL SAHİBİ ÇİFTÇİ AİLELERİ, (1970)

Toprak Tasarruf Tipleri	Çiftçi Aile Sayısı	Oran %
Mal Sahibi	2.571.910	83,5
Yarı Mal Sahibi %50'den Fazla	250.916	8,1
Yarı Mal Sahibi %50'den Az	116.643	3,8
Kiracı	47.100	1,5
Yarıcı	77.543	2,5
Başka Şekillerde	10.116	0,40
Belli Olmayan	4.772	0,15
Arazilerinin Tamamını Kiraya ve Ortakçıya vs. Verenler	1.666	0,05
TOPLAM	3.080.666	100,00

Kaynak: DİE, 1970 Tarım Sayımı Örnekleme Sonuçları,

Aktaran: Mükerrem Hiç, Türkiye Ekonomisinin Analizi, sayfa 280-281

Tablodan anlaşılacağı üzere, 20 yıl içerisinde toprak tasarrufunda önemli değişiklikler olmuştur. 1950'de mal sahibi oranı %72,60 iken, 1970'de bu oran %83,5'e çıkmıştır. Ancak, yarı mal sahipleri %9,58 oranında topraklarını kaybetmiş gözükmektedir. Yarıcı oranında önemli bir değişiklik olmamasına karşın, kiracıların oranında da %1'e yakın bir artış olmuştur. Değişiklik yarı mal sahibi olan küçük mülk sahiplerinin aleyhinedir. Topraklarını kaybedenlerin bir kısmı da kiracı konumuna gerilemiştir.

1991 genel tarım sayımında ise, yalnız kendi arazisini işleyen işletmelerin, toplam işletme sayısı içindeki oranı %9 artışla %92,57'ye, işledikleri arazinin oranı %89,30'a çıkmıştır. 1980 yılından sonra, tarımdaki kapitalist merkezileşme ve yoğunlaşmanın hızı ivmelenmiştir.

Başkasından arazi tutup, başkasına arazi vermeyen işletmelerin toplam işletmeler içindeki oranı %5,78, işlenen arazinin toplam arazi içindeki oranı ise, %9,75'dir. Bu oran, yine, tarımdaki kapitalist yoğunlaşmanın bir yansımasıdır.

Yalnız kira ile arazi işleyen işletmelerin toplam işletmeler içindeki oranı %1,18 iken, işledikleri arazinin toplam arazi içindeki oranı ise, ancak %0,58'dir. Bu oran da, küçük çiftçilerin daha da yoksullaşması anlamına gelmektedir.

Türkiye'de yalnız ortakçılık ile arazi işleyen işletmeler, toplam işletmelerin %0,31'dir. Ortakçılık ile işlenen arazinin toplam araziye oranı ise, 1991 genel tarımı sayımı sonuçlarına göre %0,26'dır. Böylece ortakçılık, sıfır noktasına (tasfiyeye) yaklaşmış durumdadır.

"Kiracılık faaliyetlerinin en fazla uygulama alanı bulduğu iller; İzmir, Manisa, Ağrı, Hatay, Erzurum, Bingöl'dür. En az

olduğu iller ise; Sinop, Tekirdağ, Tokat ve Yozgat'tır." (Mustafa Keten, Keza, s. 69)

"Yarıcılık (Ortakçılık) işleminin en fazla olduğu iller; Samsun, Erzincan, Tunceli, Siirt, Malatya, Maraş, Diyarbakır, Elazığ, Hatay, Adana, Mardin, Urfa, Muğla, Gaziantep'tir. En az olduğu iller ise; Kırklareli, Bolu, Zonguldak, Artvin, Sinop, Çankırı, Giresun, Eskişehir'dir." (Keza, s. 69)

"Marabacılık işlemi İzmir, Malatya, Adana, Şanlıurfa, Muğla ve İçel illerinde yaygındır." (Keza, s. 69)

Sonuç olarak: 1950'den 1990'lara gelindiğinde, mal sahibi oranı, %70'lerden %90'ların üstüne çıkmıştır. Bu süreç, topraksız ailelerin (kiracı, yarıcı, marabacı) tarımdan kopuşu anlamına gelmektedir. Yukarıdaki bölümlerde verdiğimiz kır nüfus oranındaki azalış ve diğer sektörlerde çalışan nüfus oranındaki artış da bu sonucu göstermektedir.

AET ülkelerinde bu oranlar ise, tablo 33'deki gibidir.

TABLO 33: AET ÜLKELERİNDE ARAZİ DEĞERLENDİRME ŞEKLİ, (1970)

Ülkeler	Mal Sahibi	Kiracılık	Ortakçı	Diğer Şekillerde
Almanya	%77,7	%22,1	-	%0,2
Fransa	%51,8	%45,9	%2,3	-
İtalya	%70,0	%17,8	%8,9	%3,3
Hollanda	%51,9	%48,1	-	-
Belçika	%28,6	%71,4	-	-
Lüksemburg	%64,5	%29,1	%0,9	%%5,5
İngiltere	%61	%34	%3,5	%1,5
İrlanda	%92,0	%8	-	-
Danimarka	%90,0	%10	-	-
Dokuzlar*	%63	%34	%2,7	%0,3

*Kuzey İrlanda ve İskoçya hariç
Kaynak: Yusuf Mergen, Tarım Sektöründe Verimlilik, MPM, Yayın No: 149, s. 62
Not: Tablo özetlenerek alınmıştır.

C) CUMHURİYET DÖNEMİNDE TOPRAK DAĞITIMI ve REFORMU

1- TOPRAK DAĞITIMI

Devlet, 1923-1934 yılları arasında, 1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile 7.113.315 dekar toprağın dağıtımını yapmıştır.

TABLO 34: 1923-1934 YILLARI ARASINDA DAĞITILAN TOPRAKLAR, (Dönüm/Dekar)

	ARAZİ	BAG	BAHÇE
A-Şark Mültecileri	122.937	--	--
B-Mübadiller	4.482.567	98.606	160.300
C-Muhacir ve Mülteciler	1.450.280	58.814	8.359
D-Toprağa Muhtaç Çiftçiler	731.450	--	--
TOPLAM	6.787.234	157.422	168.659

Kaynak: Ömer Lütfi Barkan, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 6, Yıl: 1944-1945, sayı: 1-2, sayfa 61

Kanunun adı: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur" Oysa en büyük arazi mübadillere dağıtılır, arkasından muhacir ve mülteciler gelir. Burada dikkati çeken, toprağa muhtaç yerli çiftçilere dağıtılan arazinin yaklaşık 10 katının, Lozan Antlaşması'na göre, İstanbul dışında oturan Rumlarla değiştirilmek üzere Batı Trakya dışındaki Yunanistan'dan getirilenlere dağı-

tılmasıdır. Bu arazi, aynı dönemde, Şark (Doğu) mültecilerine (sığınmacılarına) dağıtılan (122.937) arazinin ise, tam 51 katıdır!

2510 sayılı 2. Kanunla 2.999.825 dekar (dönüm) toprağın dağıtımı ise, 1934-1938 yılları arasında yapılmıştır.

TABLO 35: 1934-1938 YILLARI ARASINDA DAĞITILAN TOPRAKLAR, (Dönüm/Dekar)

	AİLE	ALAN (Dekar=Dönüm)
A-Muhacir ve Mülteci	28.536	1.151.690
B-Nakil Olunan Şahıslar	2.426	149.021
C- Topraklı ve Az Topraklı Yerli Çiftçiler	48.411	1.517.235
D-Göçebeler	7.886	129.388
E-Su Taşması ve Yer Kaybına Uğrayan Kişiler	1.436	52.491
TOPLAM	88.695	2.999.825

Kaynak: Barkan, Keza, s. 61-72

Tablo 35'de ise, "Nakil Olunan Şahıslar" ibaresiyle 2.426 aileye 61'er dönüm/dekar civarında arazi dağıtımı dikkat çekmektedir. Bu aileler, Dersim operasyonu ile Dersim'den Batı illerine sürgün edilen ailelerdir. Diğer bir dağıtımda, göçebeleri yerleşik düzene zorlamak için yapılır ve aile başına düşen arazi ise, sadece 16,4 dönümdür!

3. Kanunla 1940-1945 yılları arasında Maliye Bakanlığı Arazi Tevzi (Dağıtım) Komisyonlarınca yapılan dağıtımlar ise, 973.689 dönüm (dekar) toprak, 12.901.035.75 TL karşılığında 57.214 aileye dağıtılmıştır. Böylece, uygulama yapılan 622 köyde, ya yeni demografik yapı oluşturulmuş ya da demografik yapı değiştirilmiştir.

TABLO 36: 1940-1945 YILLARI ARASINDA DAĞITILAN TOPRAKLAR, (Dönüm/Dekar)

Uygulama Yapılan Köy Sayısı	622
Topraklandırılan Aile Sayısı	57.214
Dağıtılan Arazi Miktarı	973.689 (Dönüm)
Borçlandırma Bedeli	12.901.035.76 (TL)

Kaynak: Kemal Fikret Arık, Mukayeseli Toprak Reformu, Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Cilt 2, s. 173

Bu 3 kanunla toplam 11 milyon dekardan (dönüm) fazla arazi (toplum meraları) dağıtılmıştır. Ancak, bu toprak dağıtımları, yurt ölçüsünde olmamış, daha çok dönemin acele gereksinimlerini karşılamak ve özellikle kütle halinde gelen göçmen ve mübadillerin iskan ve topraklandırılmalarını sağlamak amacına yönelik olarak kalmıştır.

Bu yüzden, yapılan bu toprak dağıtımlarına toprak reformu demek doğru değildir. Çalışmamızın geçen bölümlerinde aktardığımız gibi, kamu arazileri çayır ve meraların dağıtımından ibarettir. Nitekim 1927 yılında çayır ve meralar, ülke topraklarının %46,3'ü iken, 1950 yılında %37,8'ine düşmüştür. Ve ekime açılan bu topraklar, yel ve sel erozyonu ile üretim dışı kalıp heder olmuştur.

2- TOPRAK REFORMU

Türkiye'de toprak reformu niteliğindeki kanunların ortaya çıkışı, 1945'den (2. Dünya Savaşı) sonraki yıllara rastlar. Toprak reformu amacıyla girişilen ilk kanun, 11.06.1945 tarih ve 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur." Bu kanunla getirilen en önemli husus Osmanlı toprak düzenindeki miri arazi rejimini andıran hükümlerdir. Örneğin toprak borçlanma tarihinden itibaren 25 yıl geçmedikçe satılamayacak, aynı haklara

konu olmayacak, haciz edilemiyecek, mirasçılar arasında paylaşılamayacak, kira ve ortakçılıkla işletilemeyecek, terkedilince ve işlenmeyince geri alınabilecektir. Ancak, bu sözü edilen kanun, *"22.03.1950 tarih ve 5618 sayılı ve 20.05.1955 tarih ve 6603 sayılı kanunlarla pek çok önemli değişikliklere uğrayarak, uygulanması kısıtlanmış ve devletin bir bölüm topraklarının, özellikle mera topraklarının dağıtılmasından ileri gidememiştir" (Kubilay Baysal, Türkiye Ekonomisi, s. 460)*

1950-1960 yılları arasında toprak reformuna ilişkin bir çalışma yapılmamış, toprak reformu ile ilgili çalışmalar, 1961 Anayasa'sının yürürlüğe girmesiyle yeniden başlamıştır. Anayasa'nın 36. Maddesi'nde, mülkiyet kullanılmasının toplum yararına aykırı olamayacağı ve genel mülkiyet hakkının ve özel olarak toprak mülkiyetinin kamu yararı, amacı ile sınırlandırılabileceği kabul edilmiştir. Ancak, iktidara gelen hükümetler Anayasa'ya uygun bu kanunu çıkart(a)mamışlardır.

"1968 yılı sonuna dek 59 ilin 6.100 köyünde 391.782 çiftçi ailesine 19.882.046 dönüm (dekar) arazi dağıtılmış, bu arada 24.348.431 dönüm de mera arazisi tahsis edilmiştir. Dağıtılan bu toprakların çoğu kıraç, işletilmesi ekonomik olmayan mera topraklardır. Topraklandırılan köylülere aile başına ortalama 50 dönüm düşmekte, bu miktar kıraç araziyle geçinmek olanağı bulunmamaktadır" (K. Baysal, Keza, s. 460)

1960'dan sonra İmar ve İskan Bakanlığı, çeşitli kuruluş ve partilerce hazırlanan kanun tasarıları ya meclise getirilememiş ya da mecliste reddedilmiştir.

1971'den günümüze dek geçen dönemde en olumlu girişim, 1972'de yürürlüğe giren 1617 sayılı "Toprak ve Tarım Reformu Öntedbirler Kanunu" ile bundan yaklaşık bir yıl sonra yürürlüğe giren 1757 sayılı ve 26.06.1973 tarihli "Toprak ve Tarım Reformu Kanunu"dur. Ve bu kanunlara dayanılarak Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Toprak ve Tarım Müsteşarlığı'dır. Ancak

10 Mayıs 1977'de, Toprak ve Tarım Reformu Kanunu Anayasa Mahkemesi'nce (bir oy farkla) şekil yönünden iptal edilmiştir. Bu tarihden sonra ise, Toprak ve Tarım Reformu konusunda herhangi bir çalışma olmamıştır.

Bilindiği gibi, toprağın, hava-su gibi, bütün ihtiyacı olan toplumdaşlara bedava dağıtılarak, geçimini sağlayabileceği bir orta malı (toplum malı) haline gelmesi, sosyalizmin bir prensibi değil, kapitalizmin idealidir. Çünkü kapitalizm, böylece, her türlü toprak rantından kurtulmuş olur. Kapitalist ekonomi, diyelim ki serbest rekabet koşulları içinde, pürüzsüz bir kapitalizme varır. Ama, çok sözünü ettiği kapitalizm yerine, TC Devleti, ekonomi dışı zor alım yolunu tercih ettiğinden, bu yolu hiçbir zaman kullanmamış, halkı, güdülecek reaya halinde toprakbeylerinin elinde oy deposu olarak bırakmak için, toprak reformunu yapmamış, seçimden seçime gündeme getirmiş ve topraksız köylüyü bir zaman da böyle oyalamıştır.

BÖLÜM III:
TÜRKİYE TARIMINDA VERİM ve TARIM ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN GENEL YAPISI

A) TARIMDA VERİM

1- ARAZİNİN VERİMİ

Türkiye'nin arazi varlığı, Toprak Su Genel Müdürlüğü'nce 8 sınıfta toplanmış bulunmaktadır.

TABLO 37: TÜRKİYE'NİN SINIFLAR İTİBARİYLE ARAZİ VARLIĞI

Sınıfı	Hektar	%
I-IV	26.599.940	34,62
V	166.054	0,21
VI	10.552.517	13,76
VII	35.960.719	46,88
VIII	3.474.256	4,53
TOPLAM	76.713.486	100,00

Kaynak: TZOB, Zirai ve İktisadi Durum Raporu, 1972/73, No: 90

Bu 8 sınıf araziden ilk 4 sınıfı tarım arazilerini oluşturmaktadır. Bu arazilerin oranları ise aşağıdaki gibidir.

TABLO 38: TARIM ARAZİLERİ

Sınıfı	Hektar
I	5.004.802
II	6.756.491
III	7.579.398
IV	7.219.249
TOPLAM	26.559.940

Kaynak: Yusuf Mergen, Tarım Sektöründe Verimlilik, s. 21

Tablolardan anlaşılacağı gibi Türkiye topraklarının 2/3'ü verimli değildir. Ancak, V. sınıf arazilerin ıslah edildikleri zaman, ilk 4 sınıftan birine dahil olmaları teknik olarak mümkündür. VI. ve VII. sınıfı teşkil eden araziler ise, genellikle eğim, toprak derinliği, erozyon şiddeti ve iklim şartları açısından tarıma elverişli değildir.

Türkiye rölyef açısından, dik ve sarp bir eğime (meyile) sahiptir. Bunun yanında, toprakların sadece %14,2'sini oluşturan 11.108.114 hektarlık bölümü, 90 santimetreden derindir. Geriye kalan %85,8'lik kısmın: 9.299.614 hektarlık bölümü (%11,9'u), 50-90 santimetre arasında olup orta derinlikte, 23.699.973 hektarlık bölümü (%30,5'i), 20-50 santimetre arasında olup sığ ve 28.908.455 hektarlık bölümü (37,2'si)de, 20 santimetrenin altında olup çok sığ topraklar sınıfına girmektedir. Derinliğin sığ olması, toprağın su tutma kapasitesini azaltarak, yüzey akışlarının daha çok olmasına ve erozyonun hızlanmasına yol açmaktadır.

VIII. sınıf araziler ise, hiçbir şekilde tarımda istifade edilemeyecek arazilerdir. Kayalık, çıplak, çorak ve benzeri arazilerden oluşmaktadır.

Uzun yıllar, Türkiye toprakları, planlı-toplumsal bilinçli tarım uygulamalarından yoksun olarak işlenmiş ve bu doğrultudaki gerekliliklere uzak kalmıştır. Topraktaki tuzluluk, alkalilik,

drenaj bozukluğu, taşlılık ve erozyon durumu gibi verimi etkileyen unsurlar göz önünde bulundurulmamıştır.

Toprakların veriminin düşmesinde, miras yolu ile arazilerin çok küçük parçalara bölünmesi ve bu yol ile dağıtılan arazilerin bilgisizce parsellenmiş oluşu da önemli rol oynamıştır. Son yıllarda verimli topraklar üzerinde yapılmış olan otoyolların da arazileri parçaladığı görülmektedir. Otoyollar uzunluğuna ekim yapılması gereken toprakları bölerek, enine ekime zorlamakta, bu da ekilen ürünün verimini düşürmekte, toprakları zaman içerisinde erozyona uğratmakta ve çölleşmeye götürmektedir.

Kuru tarım (hububat) ekiminde kullanılan arazilerin de uzun yıllar tek tip ürün ekiminde kullanılması, toprakların veriminin düşmesine, çölleşmesine yol açmaktadır.

Topraklar üzerinde yoğun ve sürekli olarak, tek tip bitkinin ekilmesi ve bu alanlarda verim alınabilmesi için yapılan suni (kimyevi) gübreleme, bu toprakların sağlığını bozarak ekim dışı kalmasına sebep olmakta, ekim yapılmayıp terk edilen -bitki örtüsüz kalan- alanlar ise, yel ve yağmurla daha kolay aşınmaktadır.

Bu durumu önlemede en etkili yol, üç tarla sistemini kullanmaktır. Sistem, kış mevsiminde, tarlalardan birine, uygun tahıl, diğerine, ilkbahar mevsiminde, azotu katılaştırabilen ve dolayısıyla topraktaki verimi artıran baklagiller -çünkü baklagiller: azot birikimlerinin hemen hemen tümünü topraktan değil, havadan alırlar ve bu yüzden, toprağın azotunu almak yerine onu zenginleştirirler ve böylelikle bu topraklar, tahıllar için belli bir ölçüde gübrelenmiş de olur- ya da hayvanlar için yem bitkileri ekiminin yapılmasını ve üçüncü tarlanın da nadasa (dinlenmeye) bırakılmasını öngörür.

Ancak topraktaki özel mülkiyet ilişkileri bu sisteme izin vermez. Büyük kapitalist işletmeler, daha fazla ve süresiz karları için toprağı dinlenmeye (nadasa) bırakmaz ve andaki en karlı

ürünün ekimine yönelir. Buna, geçen bölümlerde -nadasa bırakılan arazilerin azalmasına somut örnekler vererek- değinmiştik. Küçük toprak sahipliğinde ise, farklı mevsimlerde farklı ürünler ekilecek ve nadasa bırakılacak arazi bir yana, geçim için ekilecek arazinin kendisi meseledir zaten.

2- SULAMA

Tarımda üretim ve verimliliğe olumlu yönde etkide bulunan diğer bir faktörde sulamadır. Sulama direkt olarak verimliliği artırdığı gibi gübre ve diğer girdilerinde etkinliğini artırmaktadır. Yukarıda, iklim şartlarının tarıma olumsuz (negatif) etkileri bölümünde değindiğimiz, Türkiye'nin iklim şartlan düşünüldüğünde, sulamanın önemi daha da artmaktadır.

Ancak tatlı su kaynaklarının %70'inin sulamada kullanıldığı ve büyük kapitalist tarım işletmelerinin doğa üretici gücünü ve insanı düşünmediği, daha doğrusu, sermaye birikimini bunlara yeğ tuttuğu bir üretim sisteminde, tarımda -ve tabi ki sanayide de- su kullanımına ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Bu hususu göz önünde bulundurarak, Türkiye'nin işlenebilir 27 milyon hektar civarında olan tarım arazisinin, *"...16,7 milyon hektarı*(nın) *sulamaya elverişli"* olduğunu, bu arazinin de *"%74'ünü oluşturan 12,5 milyon hektar topra*(ğın), *özellikleri bakımından sulanabilecek durumda"* olduğunu belirtelim. *"Ancak, 8,5 milyon hektar... arazi sulanabilmektedir." (Yusuf Tuna, Tarımda Verimlilik Artışının Ekonomik Sonuçları, s. 96)* Görüldüğü gibi sulamaya elverişli arazinin ancak yarısı sulanabilmektedir. Yine, günümüzde AKP'nin bütün dereleri özel sektörün çıkarına bentlediğini bilerek, ihtiyatla belirtelim ki, Türkiye su potansiyelinin ancak %33'ü kullanılmaktadır. *"Oysa gelişmiş Avrupa ülkelerinde su potansiyelini kullanma oranı, %70'tir." (Nejat Pirinçioğlu, Tarım Sektöründe Verimlilik, s. 28)*

Yıllar itibariyle sulanan arazi miktarı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO 39: YILLAR İTİBARİYLE TOPRAK ve SU KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİ, (Hektar)

	1978	1981	1984	1987	1989
Sulama	60.820	100.000	156.909	141.600	84.502
Sulama Geliştirme	17.266	28.000	38.653	57.700	13.110
Münferit Taşkın Koruma	39.500	37.000	11.331	15.400	15.000
Toprak Muhafaza	9.410	9.700	20.527	18.100	8.610

Kaynak: 1980, 1981, 1985, 1987, 1990 Yıllık Programları

Günümüz dünyasında, taşkınları önlemek ve bu taşkınların doğa ve toplum-insan üzerindeki olası zarar-ziyanlarının önüne geçmek için, taşan suları belli bir süreliğine, tarımsal amaçlı kullanmak üzere düzenlenmiş havuzlarda tutmak yerine, tersine, düzenli olarak akan ve ekosistemler için olmazsa-olmaz olan su varlıkları gasp edilerek, "sulamalı tarım" adına, akan sulardan kısa ve kolay yoldan mutlak-rant elde edilmektedir. Zira zamanımızda mutlak-rant, sadece topraktan değil, bu yolla "havadan-sudan"da elde edilebilmektedir. Oysa "çekilme tarımı" yöntemiyle su kullanmak, sulama ve taşkın koruma yanında, toprak muhafazası (erozyonu önleme), ürün kaybının önüne geçilmesi toprakların çoraklaşması gibi konularda da bir zarurettir.

Yine sulama teknikleri açısından da, diğer bütün sulama tekniklerinin terk edilerek, damlama yöntemi tekniğine geçilmesi, en önemli yaşam kaynağı su varlığının, çevrimsel muhafazası için, bir zarurettir.

3- GÜBRE KULLANIMI

a) Doğal (Tabi) Gübre Kullanımı

Tarımda kısa sürede üretim ve verimi artıran önemli girdilerden birisi de gübredir. Doğal gübre, evcil hayvanlardan elde edilmektedir. Türkiye'de yılda 140 milyon tona yakın doğal gübre üretilmektedir. Bunun yarıya yakını yakacak (tezek) olarak kullanılmaktadır. Geriye kalan gübrenin de ancak %25'i tarımda kullanılmaktadır. Verimliliğin artırılmasında doğal gübre önemli bir paya sahiptir. 10 milyon ton doğal gübrenin 2,5 milyon ton eşdeğer suni (kimyevi) gübreye eşit olduğu düşünüldüğünde, doğal gübrenin önemi ortaya çıkacaktır.

Evcil hayvanlardan elde edilen doğal gübrenin dahi ancak %25'inin tarımsal amaçlı kullanıldığı bir ülkede, kent süprüntülerinin dönüşümüyle gübre elde edilmesi ise, çok fütirist görünüyor. Bu kent atıklarının geri dönüşümü, aslında, kent ile kır arasındaki karşıtlığın kısmen giderilmesi anlamını da taşır. Çünkü bu yolla, atıklarının denizlere, göllere, ırmaklara ve daha da önemlisi kırlara atılmasının ve dolayısıyla, insan kaynaklı kirlenmenin de büyük oranda önüne geçilmiş olunur.

b) Suni (Kimyevi) Gübre Kullanımı

Tarımda kimyevi gübre, 1950'lerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu yıllar, tarımda kapitalizimin gelişim yıllarıdır. Ancak bu yıllarda ekilen arazinin çok azında gübre kullanılırken, bugün oran %70'in üzerine çıkmıştır. Türkiye'de suni gübre kullanımındaki artış, tarımda kapitalist gelişmeye paraleldir. Suni gübre ihtiyacının büyük bir kısmı ise, ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

1950'den önceki doğal (kapalı) tarım ekonomilerinden, toprağın, bitkinin ve mikroorganizmaların karşılıklı karmaşık etkilerinin, radikal biçimde basitleştirildiği, gübreler ve diğer kimyasalların giderek artan oranlarda kullanıldığı "sürekli akış"

sistemlerine geçilmiştir. Bu sistemde, bitkilerden daha kısa zamanda -bu aynı zamanda bitkinin evrimine bir müdaheledir- ve daha çok verim elde etmek için, toprak, sadece kimyasalların "akıp geçmesini" emen bir aracı konumundadır. Bu fasit, içinden çıkıl(a)maz dairede, topraklar verimsizleşmekte, verimsizleştikçe sürekli artan oranda kimyasal kullanımına gidilmektedir.

Kimyasal gübre kullanımında, -aslında boşaltımı demek, çok daha uygun olur- toprak canlı bir organizma olarak değil, üzerindeki bitkileri piyasa için en karlı şekle sokucu-dönüştürücü bir araç olarak görülmekte, tarının toprakla ilişkisi değil, pazara ne derece aracılık edeceği hesabı yapılmaktadır.

Türkiye'de gübre kullanımının işletme büyüklüğü, ürün türü ve bölgelere göre düzensizlik arzetmesi bu olguyu doğrular. Bu yüzden, kimyevi gübre kullanımı, sahil ve batı bölgelerinde yoğun, doğu bölgelerinde çok azdır. Çünkü gübre, yoğun sermaye gerektiren bir girdidir ve dolayısıyla, daha çok büyük kapitalist işletmeler bu kimyasaldan yararlanır.

Oysa Türkiye'de tarım toprakları, azot ve fosfor yönünden fakir, potas yönünden ise, oldukça zengindir. Bu nedenle "ARAZİNİN VERİMİ" bölümünde değindiğimiz üç tarla sisteminde, baklagillerin, buğday-arpa-çavdar gibi bitkilerle dönüşümlü ekimi ve doğal gübreden daha fazla yararlanım, kimyasal gübre kullanımını minumum seviyesine indirecektir.

Bu yoğun kimyasal kullanımı, toprağın organik bileşimini dejenere ederek, tarımda verimi artırmak yerine, uzun zaman diliminde düşürmekte, topraklarla birlikte, su kaynaklarını ve havayı da kirletmekte, kirlenen doğada, bütün canlı -arı ölümlerindeki artışa dikkat!- yaşamı, öldürücü etkilerle karşı karşıya kalmaktadır.

Türkiye'de yıllar itibariyle kimyevi gübre kullanımı ise, aşağıdaki tabloda görülebilir.

TABLO 40: TÜRKİYE'DE KİMYEVİ GÜBRE KULLANIMI

Yıllar	Kullanılan Gübre Bin Ton	İthalat Bin Ton	Pay %
1981	3.481	830	23,8
1983	4.391	994	22,6
1985	3.998	886	22,2
1987	4.862	2.392	49,2
1989	4.798	1.618	33,7
1991	4.540	1.310	28,9
1993	5.503	1.710	31,1
1995	4.386	1.350	30,8
1997	4.642	1.281	27,6
1999	5.581	1.988	35,6
2001	4.262	1.776	41,7
2003	5.094	2.126	41,7
2005	5.199	2.478	47,7
2007	5.148	2.377	46,2
2009	5.276	3.007	57,0
2011	4.766	2.242	47,0

Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

Tablo 40'da görüleceği üzere, 30 yılda ithal gübrenin payı, %23,8'den, 2 kat artışla %47,0'ye çıkmış, ancak son 12 yıllık zaman diliminde, kullanılan gübre miktarı aynı seviyeleri korumuştur. Bu durum, Türkiye'nin kimyevi gübre kullanımında bir doygunluğa ulaştığını, kimyevi gübre girdisinin, -çıktısının demek daha doğru- getirisiyle karşılaştırıldığını da göstermektedir. Yine, başka bir gösterge de bu olguyu doğrulamaktadır, çünkü 1973'de, gübrelenen arazinin kültür arazisine oranı %13 iken, 1990'larda bu oran, %75 seviyesinde sabitlenmiş gözükmektedir.

4- TOHUM ISLAHI

Tarımda yüksek verimlilik sağlamanın şartlarından biri de, iyi ve nitelikli tohum kullanmaktır. İyi bir tohum, verimliliğin artması yanında, üretim maliyetlerini de düşürmektedir. *"Kullanılan nitelikli tohum tahıllarda %20 serada %400 oranında bir üretim artışı sağlayabilmektedir:" (Osman Tekinel, Tarımda Üretim ve Verimliliğin Artırılması, 2. Türkiye İhtisas Kongresine Sunulan Tebliğ, s. 132)*

Ayrıca, aşırı sıcak, soğuk ve don olaylarına karşı, iyi tohum kullanılması, olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Ancak iyi tohumun verimi, ekildiği toprağın özelliğine, bitkinin toprağa uyumuna ve iklimsel koşullar gibi, diğer şartlara da bağlı olarak değişmektedir.

Türkiye'de tohumluk giderleri, 1970 yılında 2,2 milyon TL iken, 1975 yılında 6,4 milyon TL'ye, 1980'de 32 milyon TL'ye, 1985 yılında ise, 183,8 milyon TL'ye yükselmiştir. 1970'den 1980'e yaklaşık 15 kat, 1980'den 1985'e ise, yaklaşık 6 katlık bir tohumluk gider artışı olmuştur. 1970'den 1985'e 15 yılda, yaklaşık 90 kat, yılda ortalama 6 katlık bir artış !

Özellikle 1980'lerden sonra, hibrit tohum ekimine yönelinmesi ve hibrit tohumun, dünya piyasasını elinde tutan tekelci kapitalist firmalardan ithalat yoluyla satın alınması, bu girdinin artışında etkili olmuştur.

Doğal popülasyondan, hibrit tohuma yönelinmesi, kısa -birkaç ekimlik- dönemde, üretimde elde edilen verim artışlarından kaynaklanmaktadır. Ancak, orta ve büyük işletmelerce geniş alanlarda yapılan tek tip hibrit tohum ekimi, doğal seleksiyon şartlarına uy(a)madığından ve kapalı alanda çiçeklenme ile verimden düşmüş, hastalıklara açık hale gelmiş, ayrıca çevresindeki açık alanlarda çiçeklenen ürün ekimlerine de zarar vermiştir.

Böylece tohum çeşitliliği ve hastalıklara karşı, gelecek rezervleri azalmış ve bu piyasa şartlarında -tekelci şirketlerin ilk birkaç yılda piyasayı ele geçirmek için uyguladıkları fiyat politikaları ile- küçük çiftçilerin ve hatta hibrit tohumu elinde bulunduran tekelci birkaç şirketin dışındaki üreticilerin kendi ürünlerinden, yeniden-üretim için, ekimlik tohum ayırabilmeleri zorlaşmıştır.

Yapılacak haklı ve doğru olan praksis, bitkilerin materyalist evrimine (genetiğinin değiştirilmesine) müdahele etmeden, doğal çeşitlilik korunarak, ıslah çalışmalarının, toplum yararına yürütülmesidir.

Yıllar itibariyle tohumluk artış hızı ise, aşağıdaki gibidir.

TABLO 41: TOHUMLUK YILLIK ARTIŞ HIZI, (% Olarak)

Yıllar	Artış Hızı (%)
1970	-
1971	Eksi 3
1972	Eksi 8
1973	6,9
1974	21,2
1975	2,3
1976	8
1977	Eksi 8,8
1978	Eksi 18,4
1979	Eksi 1,9
1980	Eksi 8,8
1981	11,7
1982	Eksi 3
1983	Eksi 1,1
1984	10,6
1985	1,5

Kaynak: N. Pirinçioğlu, Keza, s. 49

Yıllar itibariyle kullanılan tohumluk gideri, yukarıda değindiğimiz gibi, sürekli bir artış gösterirken, tohumluk yıllık artış hızının, tersine, dengesiz bir seyir izlemesi, bu durumun (tek tip hibrit tohum tekelinin) başka bir açıdan daha doğrulanmasıdır.

5- ZİRAİ MÜCADELE (İLAÇLAMA)

Verimliliğin arttırılması; ürünün azalmasına neden olan çeşitli hastalıkların önlenmesi, "yabancı otlarla" ve "haşere" ile mücadele için, tarımda yoğun ilaçlama ve hormon kullanımına başvurulmaktadır. Hatta yukarıda suni gübre kullanımı başlığında değindiğimiz gibi, ürünün büyüme ve olgunlaşma zamanını kısaltmak için de yoğun bir şekilde hormon kullanımı ve ilaçlama yapılmaktadır. Aslında bu yöntemler de, bir "sürekli akış" yöntemidir. Ve bu sürekli akış yöntemi ile elde edilen tarımsal "ürünler", biyolojik değil kimyasaldır.

1945'den, yani 2. Dünya Savaşı'dan sonra, böcek zehri üretimi büyük bir sanayi haline gelerek, zehir kullanımı 33 kat artış göstermiştir ve hala günümüzdeki artış hızı, yılda %12,5'dur. Bu zehirlerin çoğunun bileşiminde kansere yol açan maddeler bulunur. Kullanıldıkça etkileri azalır ve birçok "haşere" zamanla bu ilaçlara karşı bağışıklık kazanır, "haşereler" bu zehirlere bağışıklık kazandıkça, kullanılan miktar daha da artırılır, bu döngü içinden çıkılamaz hal alır. 1950'lerden 1980'lere bu zehirlerin 30 yıllık kullanımında, bu ilaçlara dirençli böcek türünün sayısı 25'den 18 kat artışla 450'nin üzerine çıkmıştır. Örneğin: pamuğa zarar veren 36 böcek türünden 25'i artık bu zehirlere karşı direnç göstermektedir ve 24 tür sivrisinek de DDT'den etkilenmemektedir.

Ayrıca, böcek zehri kullanımının artması, uygulamada ürün

kaybını azaltmamış, çünkü böcek zehirleri, hem "zararlı" böcekleri hem de "zararsız" canlıları öldürerek, doğal uyumu bozmuş ve %5 gibi "zararlı" canlıyı öldüren bu zehirler, birçok bitki türünde %60 ile %80 arası bir ölüme neden olmuştur.

Özellikle tek tür ve hibrit ekinler, hastalıklara ve zararlılara karşı daha dayanıksız ve açık olduğu için, bu tür ekim yapılan alanlarda kullanılan kimyasal bitki ve böcek zehirleri, artmış ve artmaya da devam etmektedir.

Bu zehirlerin gittikçe artan oranlarda ve sıklıkta bitkilerin üzerine püskürtülmesi, toprakta, suda ve tükettiğimiz bu maddeler (artık besin değil çünkü) üzerinde büyük miktarda zehir tortusu (kalıntısı) birikmesine yol açmakta ve artık bütün insanlığı şu ya da bu şekilde ve oranda zehirlemektedir.

Yıllar itibariyle Türkiye'de kimyasal ilaç kulanımını rakamsal değerlerle görmek durumu daha da anlaşılır kılacaktır.

"Türkiye'de 1952'de kimyasal ilaç kullanımı 2,6 bin tondan ibaretti. Bu rakam sonraki yıllarda süratle artarak 1960'da 23,4 bin ton olmuştur. İlaç kullanımı 1971'de 50,8 tona yükselmiştir. 1987 yılı mücadele ilaç kullanımı (toz kükürt hariç) 31 bin tondur. 1991'de 29 bin ton ilaçlama gerçekleşmiştir." (Süreyya Hiç, Keza, s. 282)

1952'den 1960'a 8 yılda 9 kat artış! 1960 ile 1971 arası ise, 2 kattan fazla bir artış olmuştur.

İlaç kullanımı 1993'de 32,3 bin tona, 1996'da 36,5 bin tona çıkmış, 10 yıl bu seviyeleri koruduktan sonra, 2005'de tekrar yükselerek 44,3 bin tona, bir yıl sonra neredeyse 10 bin ton artışla 53,8 bin tona çıkmış ve kullanımı 50 bin ton seviyelerinde devam atmektedir.

6- TARIMDA MAKİNELEŞME

Tarımda geleneksel aletlerin, yerlerini modern alet ve maki-

nelere bırakma süreci, kapalı tarımdan kapitalist tarıma geçiş sürecidir. Bu süreç, önsözde ve geçen bölümlerde değindiğimiz gibi, Truman "Doktrin"i çerçevesinde 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Marshall "Yardımı" adı altında 1950'lerde başlar. Yine bu süreç, içerde sanayi kapitalizminin itmesi ve tarımdaki ilişkilerin çekmesiyle değil, kapitalist/emperyalist merkezlerin, Türkiye'yi, dünya kapitalist işbölümü içinde tarımsal ürün yetiştiren bir ham madde ülkesi (deposu) konumuna getirmek istemiyle başlar. Ve dolayısıyla, 1950 yılına kadar geleneksel üretim ve aletlerin hakim olduğu Türkiye tarımında, 1950'den sonra önemli değişmeler olur.

Toprak, diğer şartların yanı sıra uygun alet ve makinelerle işlendiğinde verimli olmaktadır. Tarımsal üretimde zamanın büyük önemi olduğundan, faaliyetleri hızlandıran alet ve makinelerin geniş ölçüde kullanılmasının zorunluluğu ortaya çıkar. Geçen bölümlerde yıllar itibariyle çeşitli alet ve makinelerin karşılaştırmasını yapmıştık. Bu bölümde, yıllar itibariyle başlıca tarım alet ve makinelerinin değişimlerini belirteceğiz.

Türkiye'de tarım sektöründe mekanizasyonun kullanılması önce traktör sayısının artması şeklinde gelişmiş, daha sonra, gelişen zirai yapının bir gereği olarak, diğer araçlarında kullanımı yaygınlaşmıştır.

Tablo 42'ye baktığımızda, traktör sayısındaki artışa paralel olarak, diğer araçların sayısında da bir artış olduğunu görmekteyiz. Özellikle 1950'den sonra, tarımdaki kapitalist süreçle birlikte, tarıma teknik girdilerin payının arttığını söyleyebiliriz.

En fazla traktörü bulunan iller de, kapitalizmin bölgesel gelişimine uygundur. Bu illerin toplam traktör sayısı içindeki yüzdeleri, 1991 genel tarım sayımına göre ise şöyledir: Konya ili %5,52 ile başta olmak üzere, Manisa %4,60, Bursa %3,91, Balıkesir %3,72, İzmir %3,19, Adana %3,17, Ankara %3,14, Antalya %2,93'dür.

TABLO 42: BAŞLICA TARIM ALET ve MAKİNELERİ

Yıllar	Traktör	Harman Makinesi	Biçer-Döver	Kombine Mibzer/ Ekim Mak.	Atomizer	Moto-pomp
1970	105.865	14.044	8.568	–	–	78.912
1975	243.066	41.220	13.147	--	50.467	125.683
1980	436.369	92.840	13.667	–	68.508	203.435
1985	583.974	117.986	13.474	74.495	89.133	264.586
1987	637.449	133.064	11.794	85. 146	89.854	289.711
1989	449.326	133.550	11.551	90.098	94.506	290.085
1991	704.376	132.214	10.946	96.098	100.487	307.592
1993	746.283	134.613	11.463	111.161	103.879	325.433
2001	948.416	--	12.053	153.613	100.879	347.782
2010	1.096.683	187.978	13.799	187.459	112.303	367.326

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim, 1980-1985,
TOBB, İktisadi Rapor, 1990, s. 120
DİE, İstatistik Yıllıkları, 1991,
DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994,
Murat Öztürk, Keza, 2001 ve 2010, s. 71,
Not: Traktör ve Biçer-Döver Hariç,
TÜİK, Türk Tarım Alet ve Makineleri İmalatçıları Birliği (Tarmakbir), 2001 ve 2010 Traktör ve Biçer-Döver

Ve bu tarım alet ve makinelerinin büyük bir kısmı, artık Türkiye'de üretilmektedir. Tarımdaki kapitalist gelişmeye paralel olarak kullanılan ve geliştirilen teknik (sanayi), ana sektörlerden biri olan tarım sektörüne de yansımaktadır.

Tarımdaki bütün bu kapitalist gelişmeyle birlikte parçalı küçük ekincilikte devam etmekte ve geleneksel tarım aleti olan karasaban kullanılmaya devam etmektedir. Bu geleneksel tarım aletinin kullanımında, küçük ve parçalı üretmenliğin sermaye ve toprak yetersizliğinin yanında, traktörün giremeyeceği eğimdeki arazinin de belirleyici olduğunu söylemek doğru olur. Ancak 1963'lerde 1.963.632 adet olan karasaban sayısının, 38 kat düşüşle 2011'de 51.889 adede gerilediğini belirterek.

7- İŞGÜCÜ KULLANIMI

Tarımda üretim ve verimliliğin artmasında bir diğer etken, insan emeğinin verimli kullanılmasıdır.

TABLO 43: 1950-1970 YILLARINDA TARIMDA FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ENDEKSİ

Yıllar	Emek Verimliliği Endeks Sayıları	Arazi Verimliliği Endeks Sayıları	Sermaye Verimliliği Endeks Sayıları
1950	100,0	100,0	100,0
1955	147,4	107,9	121,9
1960	167,1	117,6	98,6
1965	182,6	128,0	88,0
1970	213,8	143,7	70,6

Kaynak: E. Budak, Keza, s. 47

20 senede emeğin verimliliği 2 katından fazla artarken, arazi verimliliği ancak %43,7 oranında artış göstermiştir. Sermayenin verimliliği, ise neredeyse 1/3 oranında azalmıştır.

TABLO 44: TÜM TARIM KESİMİNDE TARIMSAL İŞGÜCÜ BİRİMİNE DÜŞEN TARIMSAL GİRDİLER, (1966-1970 Ortalaması)

Arazi* (Dk/Ergin Erkek Birimi)	Modern Tarımsal Araç-Gereç (TL/Ergin Erkek Birimi)	Geleneksel Tarımsal Araç-Gereç (Ergin Erkek Birimi)	Toplam Tarımsal Araç-Gereç (TL/Ergin Erkek Birimi)	**Ara Girdiler (TL/Ergin Erkek Birimi)
60	1.018	792	1.810	1.166

*Ekili tarla alanları (nadas hariç)+bağ-bahçe alanları+çayır+mera alanları

**Gübre+ilaç+tohum+kireç+yem

Kaynak: Turgut Türkel, Tarım Kesiminde, Bölgeler ve İller Düzeyinde Kaynak Kullanımı ve Verimlilik, s. 80

Aynı dönemde tarım sektöründe yetişkin erkek birimi başına düşen arazi 60 dekar, modern tarımsal araç-gereç ve çeki gücü (stok değeri) 1.018 TL, geleneksel tarımsal araç-gereç 792 TL ve ara girdiler 1.166 TL'dir. Bu değerler bölgelere ve illere göre farklılıklar göstermektedir. *"Tarımsal bölgeler içinde, tarımsal işgücü birimine en fazla arazi 108 dekar ile Güneydoğu ve Kuzeydoğu bölgelerinde düşmektedir. Tarımsal işgücü birimine düşen toplam tarımsal araç-gereç ve çeki gücü (modern+ geleneksel) Marmara Bölgesi'nden fazladır. (2.333 TL)" (T. Türkel, Keza, s. 81)* Bahsi geçen bölgelerde, tarımsal işgücüne düşen arazi miktarı, Türkiye ortalamasının neredeyse 2 katıdır. Buna paralel olarak bu bölgelerde, tarımsal işgücü birimine düşen araç-gereç sayısı da artmaktadır. Ve yine bu bölgelerdeki tarımsal araç-gereçler, gelenekseldir. Nicel (göreli) fazlalık, bu nedenlerin sonucudur.

1991 genel tarım sayımına göre, Türkiye'deki tarımsal işlet-

melerde esas işi tarımsal faaliyet olan fertlerin sayısı 9,2 milyon kişidir. Bu sayının, %50,31'i erkek, %44,82'si kadın, %4,87'si 9-12 yaş arasındaki çocuklardan oluşmaktadır. Tarımda kadın ve çocuk işgücü kulanımı, erkek işgücü kullanımıyla eşit gözükmektedir.

Esas işi tarımsal faaliyet olanların %3,99'u 1-31 gün, %6,01'i 32-60 gün, %15,87'si 61-120 gün, %14,70'i 121-180 gün, %59,43'ü ise, 180 günden fazla çalışıyor durumdadır.

Esas işi tarımsal faaliyet olanların %40'ından fazlasının, çalışma gün sayısı, yarım yıldan azdır. Yarım yıldan fazla çalışan geri kalan %59,43'ünde, çalışma süresinin kısıtlı olduğunu düşünürsek, geçen bölümlerde de belirttiğimiz gibi, tarım sektöründeki işşizlik ve gizli işsizlik konuyla ilgili her veride karşımıza çıkar.

8- TARIMDA KULLANILAN DİĞER GİRDİLER

Tarımda enerji kullanımı, üretimin yoğunlaştırılmasında, ürünlerin işlenmesinde, depolama ve soğutulmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Tarım sektörünün yapısını yansıtan ve önemli girdi olarak kullanılan zirai krediler ve destekleme alımları da önemli bir yere sahiptir. Tarımda üretim ve verimliliği arttırmak, üretim maliyeti ve tüketici açısından, fiyat dengesini sağlamak üzere tarım sektörüne müdahale şeklindeki bu uygulamalar, demokratik bir hak olarak da çok önemli bir özelliktir.

Ancak kapitalist üretim biçiminde, tüketicinin bu demokratik hakları düşünülerek, ihtiyaçlar ve doğayla uyum planlanarak üretim yapılmaz. Kapitalizmin üretim ve tüketim fetişizmi, sermayenin birikimi (artık-değer sömürüsü) üzerine kuruludur. Sermayenin birikimi, onun devir hızına; yani üretim ve metaların dolaşım zamanının kısalığına da bağlıdır. Kapitalizm, bi-

rim meta başına azalan karını, toplamda, mutlak olarak büyütmek için, zamanı fethetmek ister. Bunun için, -diğer girdiler dışarda tutulmak koşuluyla- yoğun enerji kullanma ihtiyacı duyar.

2000 ile 2007 yılları arasındaki, tarımda enerji kullanım artışını verirsek, durum daha iyi anlaşılır. Petrol tüketimi, 2000 yılından 2007'ye, 2.735 (bin tondan) 3.516 (bin tona); elektrik 338 (bin ton petrol eşdeğerinden), 428 (bin ton petrol eşdeğerine) yükselmiştir. Tarımda kullanılan kredi ise, faizlerin yüksekliği ve küçük üreticilerin ödeme güçlüğü yüzünden, 1994 yılından 2011'e 5 kat gerileyerek, %18,8'den -toplam krediler içindeki payı- %3,7'ye düşmüştür. *(Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği)*

B) TARIM ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN GENEL YAPISI

1970 yılı tüm tarım kesiminde, bitkisel üretim değerlerinin toplamı %67,80, hayvansal üretim değerleri de %32,20'dir. Üretimin yaklaşık 2/3'ü bitkisel üretim değerlerinden oluşmaktadır. Diğer "kapitalist anavatanlarda" bu oran tersidir. Türkiye tarımındaki kapitalist gelişmenin "kapitalist anavatanlara" izafiliğini, bu oran açıkça gösterir, çünkü hayvansal üretimin katma değeri, bitkisel üretime oranla oldukça yüksektir. Böylece kendisine "tarım ülkesi" rolü biçilen ülkelerin, tarımsal gerilliklerinin de, sanayileriyle doğru orantılı olduğu ortaya çıkar.

Bitkisel üretimin bileşimi içinde ise, hububat grubu %40,87 oranıyla en büyük paya sahiptir. Bunu sırasıyla endüstri bitkileri (%28,60), meyveler (%20,95), sebzeler (%7,02) ve bakliyat (%2,56) izlemektedir.

Ancak, 1970 yılında %67,80 olan bitkisel üretim değerleri toplamı, *"1989 yılında, %56,3'e gerilemiştir." (İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1992, s. 30)* Bu rakam, 1980'den sonra tarım-

daki kapitalist gelişmenin yoğunlaştığını gösterir.

1- SEÇİLMİŞ BAZI TARIMSAL ÜRÜNLERİN VERİMLİLİKLERİNDEKİ GELİŞMELER

TABLO 45: TARIMSAL ÜRÜNLERİN VERİMLİLİKLERİNDEKİ GELİŞMELER, (Kg/Ha)

Yıllar	Buğday	Pamuk (Saf)	Mercimek	Ayçiçeği	Patates	Soya
1980	1.829	744	1.020	1.304	16.393	767
1981	1.838	747	1.098	1.150	16.666	882
1982	1.944	822	884	1.132	16.666	1.476
1983	1.777	863	1.000	1.300	16.486	1.897
1984	1.911	763	919	1.257	16.842	2.143
1985	1.818	785	1.035	1.244	19.806	2.074
1986	2.032	856	1.133	1.364	20.408	2.222
1987	2.035	916	1.009	1.419	22.164	2.233
1988	2.173	878	1.057	1.533	22.193	2.273
1989	1.723	851	521	1.623	21.711	2.147
1990	2.116	1.020	93	1.201	22.395	2.189
1991	2.118	934	810	1.410	23.000	2.244
1992	2.010	899	805	1.549	23.539	2.065

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler, 1980-1992

1980 yılında buğday ürününde hektara verim 1.829 kg iken, 1992 yılında 2.010 kg olmuştur. Pamukta bu oran 744 kg'dan 899 kg'a çıkmıştır. Mercimekte 1980 yılında hektara verim 1.020 kg iken, 1992 yılında 805 kg'a düşmüştür. Ayçiçeğinde ise 1.304 kg'dan, 1.949 kg yükselmiştir. En önemli artış soya ürününde gerçekleşmiş, 767 kg'dan, 2.065 kg'a yani 3 katına çıkmış bulunmaktadır. Patates ürününde de verimlilik artmış olma-

sına rağmen (16.393 kg'dan 23.589'a), örnek olarak alınmış bütün ürünler gibi, yeterli gözükmemektedir. Burada dikkati çeken verim artışının ise, bir sanayi ürünü olarak değerlendirilen soya ürününde gerçekleşmiş olmasıdır. Yine bir diğer artış, %50 oranında başka bir sanayi ürünü olan ayçiçeğinde gerçekleşmiş, ayçiçeğiyağı, kendi alanındaki diğer doğal ürünlerin yerini almaya başlamıştır.

2- BAZI TARIM ÜRÜNLERİNİN EKİLİŞ PAYLARI

TABLO 46: TARIM ÜRÜNLERİNİN EKİLİŞ PAYLARI, (1925-1992), (%)

Yıllar	Tahıllar			Baklagiller		
	Buğday	Arpa	Mısır	Kuru Fasulye	Mercimek	Nohut
1925	64,6	17,8	9,8	17,2	7,9	16,3
1935	53,5	26,9	6,4	16,2	8,3	17,6
1945	54,3	23,6	7,4	22,0	11,5	21,7
1955	58,4	21,9	5,8	20,2	17,2	15,6
1965	61,0	21,4	5,0	19,9	18,1	15,4
1975	68,0	19,4	4,4	16,6	21,9	24,7
1980	67,9	21,1	4,4	15,6	26,1	32,8
1985	67,5	24,2	4,1	10,5	41,6	27,8
1986	67,9	24,3	4,1	8,9	43,5	31,0
1987	68,0	23,9	4,1	8,7	44,5	32,3
1988	68,3	24,9	3,6	7,8	43,7	34,6
1989	68,1	25,0	3,7	7,7	43,2	35,4
1990	68,9	24,4	3,8	7,5	39,6	38,5
1991	68,9	25,0	3,7	8,2	36,6	40,6
1992	68,9	24,7	3,8	8,1	35,7	41,1

Tablonun devamı

Yıllar	Endüstriyel Bitkiler			Yumru Bitkiler			Yağlı Tohumlar	
	Pamuk	Şeker Pancarı	Tütün	Patates	Kuru Soğan	Kuru Sarımsak	Ayçiçeği	Soya
1925	71,3	1,5	27,2	44,2	46,4	9,3	-	-
1935	62,5	7,6	16,0	68,2	26,6	5,2	-	-
1945	43,1	10,3	18,3	53,1	38,2	9,7	-	
1955	54,4	8,5	15,0	65,4	28,6	6,0	16,1	0,5
1965	60,6	14,0	19,7	70,4	24,3	4,9	16,2	0,6
1975	56,5	18,1	20,4	71,3	23,9	4,5	34,9	0,5
1980	54,8	22,0	18,2	68,4	26,1	4,9	42,2	0,2
1985	52,5	25,6	14,1	68,1	27,8	3,6	43,2	4,0
1986	49,7	29,7	14,4	69,9	26,0	3,6	45,9	6,0
1987	45,7	30,6	16,1	69,8	26,2	3,4	47,6	6,9
1988	51,5	22,1	16,5	69,4	26,6	3,4	44,1	3,9
1989	50,4	24,6	19,8	67,7	28,5	3,3	45,1	4,4
1990	46,1	27,3	23,0	67,1	29,0	3,3	46,0	4,8
1991	44,4	29,6	20,9	66,6	29,8	3,1	41,5	3,6
1992	45,7	28,7	22,9	65,6	30,7	3,1	42,9	3,2

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1992)

Not: Ürün payları, ilgili grup içindeki yüzde paylarını göstermektedir.

Tablo 46 incelendiğinde tahıl grubu içerisinde mısır üretimi yıllar itibariyle yüzde olarak gerilerken, arpa üretim oranı artmış gözükmektedir. Bu ürün grubu içerisinde buğday ekiliş payında da %4'lük bir artış olmuştur. Arpanın ekilişindeki artış, bira üretiminde ham madde olmasıyla ilgilidir.

Baklagiller grubunda; kuru fasulye ekiliş payı, 1925'den 1992'ye yarı-yarıya gerilerken, mercimek ekiliş payı, %450 civarında artış kaydetmiştir. Nohut ekiliş payı da %250 civarında artmış durumdadır. Kuru fasulye ekiliş payındaki gerileme, nü-

fus artışıyla birleştiğinde daha iyi anlaşılabilir. Bu ürünün ekim payındaki gerileme, üretim maliyetinin, ithal fiyatlarla rekabet edememesinden kaynaklanır. Ve ayrıca, Türkiye'nin iklimsel koşulları ve rölyefi de bu etkenlerle birleşerek, steplerde sulamasız tahıl ekimine (kuru tarıma) doğru bir yönelişi kaçınılmaz kılar. Ancak kuru tahıl ekiminde de, topraklarının %80'inden fazlası ağır erozyon (çölleşme) ile karşı karşıya bulunan Türkiye'nin işinin "Allah'a" kaldığını söylemek abartı olmaz.

Endüstriyel bitkilerde, 70 yılda tütün ekiliş payı, kendi grubunda %4,3 gerilerken, bu oran pamuk'da %25,6'dır. Bu grupta yalnızca şeker pancarı ekiliş payı artmış gözükmektedir. Bu ürünün artış payı, 19 kata ulaşmış durumdadır. Şeker pancarı ile şeker üretimi, yükte ağır paha da hafiftir. Besin sanayisinin birçok alanında girdi olarak kullanılan şeker ham maddesi pancarın, kısa dönemdeki getirisi için yapılan sulama -diğer sulamalı tarım ürünleri ekiminden uzaklaşma nedenlerinden biridir de- Türkiye topraklarını harap etmiş; çoraklaştırmış ve su varlıklarını berhava etmiştir. Diğer temel besin -ve pamuk gibi kullanım- maddeleri üretiminde gerekli olan bitkiler için, su bulmak ve kullanmak büyük sorunken, diabet, kalp-damar ve obezite hastalıklarının önemli nedenlerinden olan ve ayrıca zihinsel bozukluğa/gerilemeye sebep olduğu da ortaya çıkan şeker üretim ham maddesi pancar ekiminde, su kullanma sorun olmamaktadır. Zira, kapitalizmin tarım ekonomi-politikası böyle işler.

Yumru bitkilerinde, bütün halk için temel besin ürünleri olan soğan ve sarımsak ekiliş payı gerilerken, patates ekiliş payı artmıştır. Yağlı tohumlar ekiliş payları da bu yıllarda büyük artışlar kaydetmiştir. Yağlı tohumlar ve patates ekiliş payındaki artış, yine bu ürünlerin sanayi ham maddesi olarak işlenip, paketlenmiş (rantı artırılmış) tüketim metası olarak piyasaya sürülmelerinden kaynaklanmaktadır.

3- SEÇİLMİŞ BAZI ÜRÜNLERİN ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER

a) Tahıl Ürünleri Üretimindeki Gelişmeler

Tahıl ürünleri üretiminde bazı yıllar artış gözükmesine rağmen, bir istikrar unsurundan söz edilemez. Türkiye nüfusunun artışı gözönüne alınırsa, bu durumun önemi daha da belirginleşir. Tahıl ürünlerinin temel gıda maddesi olması, fiyatların artırılmasına karşı kitlesel bir basınç olasılığına ve bu yüzden, fiyatlarının göreli düşüklüğü, tarım kapitalistleştikçe ekiminde bir gerilemeye yol açmaktadır. 2005'den sonra mısır üretimindeki artış, sanayi girdisi olarak kullanılmasına bağlıdır, pirinç üretimindeki artış ise, Türkiye nüfusuna göre çok gerilerdedir. Ancak pirincin bir temel gıda maddesi olması ve geleneksel ürün bulgurdan, kentleşmeye paralel olarak pirinç tüketimine yönelinmesi, üretimdeki bu artışın belli-başlı etkeni olarak belirtilebilinir.

TABLO 47: TAHIL ÜRETİMİNDEKİ GELİŞME, (Bin Ton)

Yıllar	Buğday	Arpa	Mısır	Pirinç
1980	16.500	5.300	1.240	143
1985	17.000	6.500	1.900	162
1990	20.000	7.300	2.100	138
1995	18.000	7.500	1.900	150
2000	21.000	8.000	2.300	210
2005	21.500	9.500	4.200	360
2010	19.660	7.240	4.310	516
2012	20.100	7.100	4.600	528

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri Özeti

b) Baklagiller Üretimindeki Gelişmeler

Baklagiller üretiminde tahıllara oranla daha büyük oranda

üretim artışları olduğu görülmektedir. Özellikle mercimek üretiminde büyük artışlar meydana gelmiştir. Nohut üretimi de önemli bir oranda artış kaydetmiş, kuru fasulye ise hububat ürünlerinin gösterdiği artış performansına paralel bir seyir izlemiştir. Mercimek ve nohut, sulama vb. bakım masrafı istemeyen yukarıda değindiğimiz gibi, daha çok karasal iklim tipinde ekime uygun bitkiler olduğundan ekimleri artmıştır. Bu bitkiler, ayrıca parçalı-küçük ve eğimi fazla arazide ekime uygun, küçük ekincilikte hasat için yoğun aile emeği kullanılan başlıca türlerdir.

TABLO 48: BAKLAGİLLER ÜRETİMİNDEKİ GELİŞME, (Bin Ton)

Yıllar	Kuru Fasulye	Nohut	Mercimek (Kırmızı+Yeşil)
1980	165	275	195
1985	170	400	618
1990	210	860	846
1995	225	730	665
2000	230	548	353
2005	210	600	570
2008	155	518	131
2011	201	487	406
2012	200	518	1.040

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri Özeti

c) Endüstri Bitkileri ve Yağlı Tohumlar Üretimindeki Gelişmeler

Endüstri bitkilerinde yıllar itibariyle düzenli olarak bir artış görülmektedir. Ancak yağlı tohum üretimindeki en fazla artış, soya bitkisi üretiminde gerçekleşmiştir. (Konu hakkında TÜİK, Tarım İstatistiklerine bakılabilir.) Bu bitkilerin ekim artışında, sanayide ham madde olarak kullanılmaları ve ihracat yoluyla ö-

nemli bir kar getirisine sahip olmaları etken olmuştur. İç piyasada talebi artan şeker üretiminin ham maddesi pancar bitkisi ekiminde de, son 30 yılda 2,2 katlık bir artış olmuştur.

Doğal olarak tüketilen ve doğal (piyasa ekonomisi dışında kalan) ekonomi ürünleri olan, üzüm ve meyve ürünlerinin artışı ise, ancak kapitalist piyasanın bu alana da girmesiyle 2000'li yıllardan sonra olmuştur. Meyve bitkileri ekiminde ve üretiminde paketlenmiş meyve suyu üretimine yönelinmesi önemli oranda artışlar getirmiştir.

Örneğin: Nar üretimi, 1980'de 36 bin ton iken, 2000 yılında 59 bin tona, 2012'de ise 5,3 katlık bir artışla 315 bin tona yükselmiştir. Kayısıdaki son 30 yıllık üretim artışı, 7 kattan (100 bin tondan 760 bin tona), portakalda 2,4 kattan (679 bin tondan 1.661 bin tona), kirazda 4,9 kattan (96 bin tondan 471 bin tona) fazladır. Bu artışlar, limon, vişne, greyfurt (17 bin tondan 227 bin tona) vb. gibi ürünlerde de çok büyük oranlarda gerçekleşmiştir.

TABLO 49: ENDÜSTRİ ÜRÜNLERİ ve YAĞLI TOHUM ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER, (Bin Ton)

Yıllar	Tütün (Ton)	Şeker Pancarı	Pamuk (Lif)	Ayçiçeği	Patates
1980	228	6.766	500	750	3.000
1985	170	9.830	518	800	4.100
1990	296	13.986	655	860	4.300
1995	204	11.171	851	900	4.750
2000	200	18.821	880	800	5.370
2005	135	15.181	864	975	4.090
2008	93	15.488	673	992	4.197
2011	45	16.126	955	1.335	4.613
2012	--	15.000	860	1.370	4.795

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri Özeti

Not: tütün (ton) olarak verilmiştir.

d) Antep Fıstığı, Fındık, Zeytin ve Çay Üretimindeki Gelişmeler

TABLO 50: ANTEP FISTIĞI, FINDIK, ZEYTİN ve ÇAY ÜRETİMİNDEKİ GELİŞMELER, (Bin Ton)

Yıllar	Antep Fıstığı	Fındık	Zeytin (Yemeklik, Yağlık)	Çay (Yaş Çay Yaprağı)
1980	8	250	1.350	476
1985	35	180	600	624
1990	14	375	1.100	608
1995	36	455	515	523
2000	75	470	1.800	758
2005	60	530	1.200	1.192
2008	120	801	1.464	1.100
2011	112	430	1.750	1.231
2012	150	660	--	--

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri Özeti

Çay üretiminde son 10 yılda, çok önemli artışlar görülmektedir. Fındık üretiminde de son 30 yılda 2,5 kattan fazla üretim artışları olmuştur. Zeytin üretiminde ise, yıllar itibarıyla önemli dalgalanmalar olmasına rağmen, artış devam etmektedir, zeytin üretimindeki bu dalgalanma, ürünün iklim şartlarından fazla etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Zeytin ve fındık aynı zamanda önemli ihracat ürünleridir. Dünya fındık talebinin yaklaşık 2/3'ünü Türkiye karşılamaktadır. Yine sanayide ham madde girdisi olarak kullanılan ve paketlenmiş ürün olarak da tüketilen Antep fıstığı üretiminde de, çok büyük oranlarda artışlar olmuş, Antep fıstığı üretimi, son 30 yılda, yaklaşık 19 kat artışla 8 bin tondan 150 bin tona yükselmiştir.

BÖLÜM IV:
HAYVANCILIK

A) ÖNEMİ ve ZAMAN İÇİNDE DEĞİŞİMİ

Tarım sektöründe hayvancılık, önemli bir yer tutar. Hayvancılık, özellikle toplumun dengeli ve sağlıklı beslenmesinde, tarımsal sanayiye ham madde sağlanmasında ve istihdam alanı yaratılmasında büyük öneme sahiptir.

Türkiye tarım sektörünün %32'lik potansiyelini (1966-1970 arası) hayvancılık oluşturmaktadır. Toplam hayvansal ürünlerin üretim gelişmelerindeki yıllık (%) artışlara göre; *"I. beş yıllık plan döneminde hedef %5,6 alınmış, gerçekleşme %2,6 olmuştur. II. beş yıllık plan döneminde hedef %4,8 alınmış, gerçekleşme %4,0 olmuştur. Türkiye'de hayvansal üretimde hedef ve gerçekleşmeler III, IV. ve V. beş yıllık kalkınma planı dönemlerinde sırasıyla %50 iken 4,7, %5,5 iken %4,0, %4,7 iken %4,3 oranlarındadır." (Şener Bingöl, Kırmızı Et ve Mamulleri Sanayinde Girdi Sorunları ve Verimlilik, s. 16)*

Planlı kalkınma dönemlerinde hayvancılık sektöründe hedeflere ulaşılamamasının başlıca nedenleri: meraların ekime açılarak sürülmesi, yerli hayvanların melezleme çalışmalarıyla yüksek verimli ırklara dönüştürülmemesi, ihtisaslaşmış teknik hayvancılık işletmelerinin kurulamaması, hastalıklarla savaşın yeterli ölçüler içerisinde gerçekleştirilememesi olarak belirtilebilinir.

TABLO 51: TARIM KATMA DEĞERİ İÇİNDEKİ HAYVANCILIĞIN PAYI

1938-1991	
Yıllar	Pay %
1938	41,6
1948	33,7
1949	38,0
1950	35,4
1951	32,4
1962	31,0
1972	30,0
1979	38,6
1989	33,1
1990	32,0

Kaynak: DİE, İstatistik Yıllıkları,
TOBB, 1980 İktisadi Rapor, s. 69
DPT, 1991 Yılı Programı, s. 132 ve 1993 Yılı Programı, s. 114

Yıllar itibariyle, hayvansal üretim değerinin toplam tarım katma değeri içendeki payı ise, giderek azalmaktadır.

Tablodan anlaşılacağı üzere, hayvancılığın toplam tarım sektörü içindeki payı, 1938'de %41,6 iken, 10 yıllık süreçte, %30'lar seviyesine inmiş ve bu gerilemesini, daha sonraki yıllarda da sürdürmüştür.

Tarım sektörü genel olarak, diğer sektörler karşısında gerilerken, tarım sektörü içinde de hayvancılık, bitkisel üretime göre gerilemiştir. Oysa kapitalist merkezlerde, tarımdaki gelişme bunun tersi bir seyir izler. Katma değeri bitkisel ürünlere göre yüksek olan hayvancılık, tarıma sanayinin girmesiyle birlikte büyür. Türkiye'nin gelişmiş sanayi ülkelerinden -İngiltere, Hollanda vb.- yaptığı et ithalatı, durumu somutça doğrular.

B) TÜRKİYE'NİN HAYVAN VARLIĞI

Türkiye hayvan varlığı, nicelik yönünden 1980'lere kadar kendine yeterli iken, bu yıldan sonra -özellikle hayvancılıkla uğraşan Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan- kendi yurttaşlarına karşı uyguladığı beyaz terör ve vahşi kapitalist tarım politikası yüzünden, kendine yeterlilik konumunu kaybetmiştir.

"Dünya hayvan varlığının genelde %3,5'ine, sığır sayısının %0,9'una koyun ve keçi sayısının ise, %2,6'sına sahip bulunmaktadır Dünyada 1990 yılı itibariyle yaklaşık olarak 1,4 milyar büyükbaş ve 1,8 milyar küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Bu hayvanlardan sığır sayısının %7,0'si ABD'de, %8,4'ü Bağımsız Devletler Topluluğunda, %5,7'si Avrupa ülkelerinde bulunurken, koyun ve keçiden oluşan küçükbaş hayvanların sayıca %8,2'sine Bağımsız Devletler Topluluğu, %0,7'sine ABD ve %6,5'ine ise, Avrupa Topluluğu ülkeleri sahip bulunmaktadır." *(Şener Bingöl, Keza, s. 18)*

Türkiye'de, DİE'nin 1991 yılı genel tarım sayımı geçici sonuçlarına göre, köylerde ve 5 binin altında nüfusa sahip olan ilçelerde tarımsal faaliyette bulunan 4.066.243 işletmenin 147.653'ü yalnız hayvancılık yapan işletmelerdir. 1980 genel tarım sayımı sonuçlarına göre ise, mevcut 3.650.910 tarım işletmesinin %86,0'sında bitkisel ve hayvansal üretim birlikte, %11,5'inde sadece bitkisel üretim, %2,5'inde ise yalnız hayvansal üretim yapılmaktadır. Oysa 1991 yılında, mevcut tarım işletmelerinin %96,4'ü hem bitkisel, hem de hayvansal üretime birlikte yer verirken, sadece hayvancılıkla uğraşan işletmelerin oranı %3,6 olmuştur. Öte yandan 1980 yılı genel tarım sayımına göre toplam tarım işletmelerinin %77,0'sinde büyükbaş, %53,5'inde ise küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Bu dönemde tarım işletmesi başına ortalama olarak 3,2 baş sığır, 12 baş koyun ve 36 baş keçi düşmektedir. Ve tarım işletmelerinin

%22,8'inde hiç büyükbaş hayvan bulunmazken, 1-4 arasında büyükbaş hayvan ise, işletmelerin %46'sında bulunmaktadır. Küçükbaş hayvan sayısı 1-19 olan işletmelerin oranı %18 iken, işletmelerin %53,5'inde hiç küçükbaş hayvan bulunmamaktadır.

TABLO 52: 1980 YILI İTİBARİYLE TARIM İŞLETMELERİNİN, YETİŞTİRDİKLERİ BÜYÜKBAŞ ve KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYILARINA GÖRE DAĞILIMI

Büyükbaş Hayvan Sayısı	İşletmelerin Sayıca %	Küçükbaş Hayvan Sayısı	İşletmelerin Sayıca %
0	22,80	0	53,47
1-4	46,00	1-19	18,15
5-9	21,85	20-49	15,17
10-19	7,76	50-99	8,29
20-49	1,50	100-249	4,59
50-99	0,08	250-499	0,32
100+	0,01	500+	0,01

Kaynak: DİE, 1980 Genel Tarım Sayımından derlenmiştir.

Bu verilere göre, işletme başına ortalama olarak 4 büyükbaş ve 11 de küçükbaş hayvan düşmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, küçük işletmelerde, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ise, çok küçük bir oran ile orta olmak üzere, büyük oranda küçük işletmelerce yapılmaktadır.

Çünkü işletme yüzdeleri içinde en büyük olanlar, hem küçükbaş, hem de büyükbaş hayvan yetiştiriciliği açısından küçük işletmelerdir. Demek ki hayvancılık, henüz %90'ın üzerinde -bu oran, küçükbaş hayvancılıkta %95'in üzerindedir- küçük işletmelerce yapılmaktadır.

1- TÜRKİYE'DE BÜYÜK ve KÜÇÜKBAŞ HAYVANLARIN TOPLAMI

Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, Türkiye'deki kişi başına düşen belli başlı hayvan sayısı da giderek azalmaktadır. 1950 yılında kişi başına 2,65 hayvan isabet ederken, bu sayı, 1960'da 2,75'e çıkmıştır. Bu yıldan sonra sürekli gerileyerek 1970 yılında 2,05'e, 1980'de 1,89'a, 1990'da ise, 1,15'e kadar düşmüştür.

TABLO 53: YILLAR İTİBARİYLE HAYVAN VARLIĞI

Yıllar		Sığır	Koyun	Ankara Keçisi	Kıl Keçisi	Manda
1928		6.934	13.632	3.170	8.936	795
1940		9.759	26.272	5.501	11.395	947
1950		10.123	23.083	3.966	14.498	948
1960		12.435	34.463	5.995	18.636	1.140
1970		12.756	36.471	4.443	15.040	1.117
1980		15.894	48.638	3.658	15.385	1.031
1984		12.410	40.391	1.973	11.127	544
1990		11.377	40.553	1.279	9.698	371
1995		11.789	33.791	714	8.397	255
2000		10.761	28.492	373	6.828	146
2005		10.526	25.304	233	6.285	105
2009		10.724	21.750	147	4.981	87
2010		11.370	23.000	153	6.141	85
2011		12.386	25.032	151	7.126	98
Endeks	1995/1984	95,0	83,7	36,2	75,5	46,9
	2009/1995	91,0	64,4	20,6	59,3	34,2
	2011/1995	105,1	74,1	21,1	84,9	38,4
	2011/1984	99,8	62,0	7,7	64,0	18,0

Kaynak: TÜİK ve DİE'nin Geçmiş Yıllara Ait İstatistikleri, Aktaran: Numan Akman, Türkiye'de Tarım Ekonomi-Politiği, sayfa 221

Not: Sayılar (1.000 Baş) olarak verilmiştir.

Bu gerileme ile kişi başına düşen hayvan sayısı, 2000 yılında, 0,68'e ve 2011'de ise, 0,60'a inmiş; yani son 60 yılda 4,4 katlık bir düşüş gerçekleşmiştir.

Gerileme, bölüm başında değindiğimiz nedenlerle birlikte, çayır, mera ve otlakların ekime açılması -İngiltere'nin tersi- ve Türkiye'de kapalı alanda hayvan yetiştiriciliğinin de -özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliği açısından- bu yıllara kadar gelişmemiş olmasına bağlıdır.

2- BAŞLICA HAYVAN CİNSLERİNİN SAYISI ve DEĞİŞİM ORANLARI

TABLO 54: 1991-2000-2010 YILLARI BAŞLICA HAYVAN CİNSLERİNİN SAYISI ve DEĞİŞİM ORANLARI, (%)

Cins		1991	2000	2010	1991-2000	2000-2010
Koyun	Sayı	40.432.340	28.492.000	23.089.691	-30%	-19%
Keçi	Sayı	10.764.198	7.201.000	6.293.233	-33%	-13%
Sığır	Toplam	11.972.923	10.761.000	11.369.800	-10%	6%
	Kültür	1.253.865	1.806.000	4.197.890	44%	132%
	Kültür Melezi	4.033.375	4.738.000	4.707.188	17%	-1%
	Yerli	6.685.683	4.217.000	2.464.722	-37%	-42%
Arı	Kovan Sayısı	3.428.442	4.267.123	5.602.669	24%	31%
Tavuk	Sayı (Bin)	139.206	258.168	234.918	85%	-9%
Yaş İpek Kozası	(Ton)	1.353	60	126	Eksi 2255 %	%103

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri Özeti, 2010

Nüfus artışına karşılık, küçükbaş hayvan sayısı giderek azalırken, büyükbaş hayvan sayısı aşağı-yukarı aynı kalmaktadır. Ancak arıcılıkta kısmen, kümes hayvancılığında ise, büyük bir artış görülmektedir. 1991 yılında, 139,2 milyon olan tavuk sayısı, 10 yılda %85 artarak 258,1 milyona çıkmıştır. 2000 ile 2010 arasındaki gerileme, tavuk vebasına; "kuş gribine" bağlanabilir.

Yükselişte olan kümes hayvancılığı, kapitalistleşmiş tarımın en çarpıcı örneğidir. Bir tavuk "fabrikası", en kolay ve kısa zamanda kurulabilen; hem sabit, hem de sabit olmayan sermaye yatırımı açısından yoğunluğu diğer sanayi yatırımlarına göre düşük olan; üretim ve dolaşım zamanı kısa, yani sermayenin devrinin kısa olduğu; kapalı ve kontrollü iç çevresiyle de istenildiği zaman istenildiği yere taşınabilir olan bir niteliktedir. Belli bir coğrafyaya, mevsim şartlarına, -yem vs. açısından- yetişmiş, örgütlü ve entegre işgücüne bağlı olmayan; riski az olan özellikleriyle bu karlı standartlaşmış "fabrika", gerçekten de kapitalist; "sanayileşmiş" tarımın en çarpıcı örneğidir.

Bu hayvanlar, en dar alanlara kapatılmış, aslında olduğu yerde büyüyen kimyasal "bitkilerdir". Tavuk "fabrikalarında" uygulanan yöntem de, geçen bölümlerde değindiğimiz "sürekli akış" yöntemidir. Hayvanın gövdesi, tıpkı bitkilerde olduğu gibi, yoğunlaştırılmış yemleri, büyüme hormonlarını ve içinde bulundukları şartlardan dolayı hastalık risklerine karşı yüksek dozda verilen antibiyotikleri, emecek bir araç durumundadır.

Bu hormonlar ve antibiyotikler, hayvanın gövdesinden atılmadan, kapitalizmin azalan karlar yasasına karşı, "sürümden kazanmak"; ekonomi-politik diliyle üretim ve dolaşım zamanını kısaltmak için, tüketiciye pazarlanmakta, tüketici bu kimyasalları artan oranda ve sürekli̇likte tüketmektedir.

Sonuçlarını biliyoruz. Aslında adı tavuk vebası olan "kuş gribi", doğal ortamda yetişen hayvanları etkilemezken, bağışıklık sistemi bozulan kümes hayvanlarını kitleler halinde telef et-

mekte, insana geçtiğinde ölümcül sonuçlara yol açmakta, insandan insana geçmesinin ise, düşüncesi bile çaresizliğimizi açığa çıkarmaktadır.

3- HAYVAN SAYILARININ TARIMSAL BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI

1991 yılı tarım sayımına göre, Türkiye'de büyükbaş hayvanların sayıca %18,2'si Karadeniz, %13,9'u Kuzeydoğu, %13,8'i Ortakuzey, %10,8'i ile 10,9'u sırasıyla Güneydoğu ve Ortadoğu bölgelerinde bulunmaktadır. Küçükbaş hayvanların %25,7'si Güneydoğu, %12,2'si Ortagüney, %11,4'ü Ortakuzey, %11,8'i Ege ve %11,9'u ise Kuzeydoğu bölgelerinde bulunmaktadır.

TABLO 55: TARIMSAL BÖLGELERDE HAYVAN VARLIĞININ SAYISAL DEĞİŞİMİ,
(1991 Yılı Hayvan Varlığı=100)

TARIMSAL	Sığır		Koyun		Kıl Keçisi		Ankara Keçisi	
BÖLGELER	2000	2011	2000	2011	2000	2011	2000	2011
1. Ortakuzey	83,1	92,7	56,6	54,3	84,3	105,9	30,7	14,9
2. Ege	86,4	163,1	79,1	74,5	69,7	65,6		
3. Marmara	87,7	105,5	68,4	71,9	73,1	83,3		
4. Akdeniz	83,2	103,8	75,0	68,0	78,5	77,5		
5. Kuzeydoğu	102,8	116,2	82,6	56,3	70,2	62,9		
6. Güneydoğu	88,6	102,7	80,2	74,8	65,2	81,9	54,6	20,0
7. Karadeniz	82,0	60,3	65,6	35,2	72,6	63,7	32,7	9,8
8. Ortadoğu	92,3	78,3	58,8	52,1	56,2	50,4		
9. Ortagüney	98,5	138,5	66,7	61,1	82,2	71,8	31,4	7,5
TÜRKİYE	89,1	103,5	72,3	63,5	71,3	74,4	32,5	13,7

Kaynak: DİE ve TÜİK'in Genel Tarım Sayımı Sonuçları'ndan derlenmiştir.
Aktaran: Numan Akman, Keza, s. 224

Not: Tablo özetlenerek alınmıştır ve bölgelerin kendi içlerindeki sayısal değişimi göstermektedir.

Tablodan anlaşılacağı üzere, küçükbaş hayvan sayısı, neredeyse her tarım bölgesinde düşerken, büyükbaş hayvan sayısı, -Karadeniz hariç- ise, her tarımsal bölgede artmıştır. Ancak bu artışlar, en çok kapitalist tarımın geliştiği bölgelerde görülmektedir. Bu konuda yukarıda belirttiklerimizi, bu tablo da genel olarak doğrulamaktadır.

C) HAYVANLARIN VERİMLİLİĞİ

TABLO 56: BAZI ÜLKELERLE TÜRKİYE'DE HAYVANCILIK VERİMİ KARŞILAŞTIRMASI

Mallar	Türkiye	İngiltere	İtalya	Batı Almanya	Fransa
Sığır Mevcudu (1.000 Baş)	11.833	12.151	9.563	14.286	21.886
Canlı Ağırlık (Kg)	190	467	353	510	519
Karkas (Kg)	91	254	227	269	300
Sığır Başına Süt Üretimi (Kg)	739	3.910	2.036	3.779	3.120
Tavuk Başına Yumurta Üretimi (Adet)	66	140	120	155	142
Toplam Tarımsal Üretim İçinde Hayvancılık Üretim Payı (%)	34,6	62,0	39,0	75,0	67,0

Kaynak: Erol Zeytinoğlu, Türkiye Ekonomisi, s. 200
Not: Tablo özetlenerek alınmıştır.

Türkiye'deki hayvanlardan elde edilen verimin, hayvancılığı gelişmiş olan ülkelerde elde edilen verimden çok daha az olduğu görülmektedir. Hayvansal verimin yüksek olduğu ülkeler ay-

nı zamanda, sanayileşmiş batı ülkeleridir. Toplam tarımsal üretim içindeki hayvancılığın B. Almanya'daki payı %75,0, Fransa'da %67,0, İngiltere'de %62'dir. En az olan ülke ise, %34,6 ile Türkiye'dir. Bu ülkelerin, bitkisel üretimden, kullanım ve değişim değeri daha yüksek olan, hayvansal üretime geçtikleri bu tablodan anlaşılmaktadır.

Ancak bu tablo zaman içinde değişmiş ve önemli düzelmeler olmuştur. Örneğin: Sığırlarda karkas ağırlığı, 1991'de 143,1, 2000'de 168,7, 2011'de ise, 250,8 kilograma yükselmiştir. Bu artışlarla bile, örneğini verdiğimiz Avrupa ülelerine ancak yaklaşabilmiştir.

Yine sığır başına süt verimi, 1970'lerde 739 kilogram iken, 1991'de 743,7, 2000'de 736,0 ve 2011'de de 1.313,3 kilogram olarak gerçekleşmiştir. Son 10 yılda neredeyse, yerli ırklarda %80'lere varan bir verim artışı olmuştur. Ancak 2011 yılında melez ırklarda sığır başına süt verimi, 2.721,3 ve kültür ırklarında ise, 3.875 kilogramdır. Süt verimindeki bu artışlarla birlikte, 1970'lerin İngiltere ve Almanya'sının seviyesi, nihayet -40 yıllık bir farkla- yakalanabilmiştir

Toplam süt üretimi, 5.472 bin tondan (1980), 15.056 bin tona (2011) çıkarken, aynı yıllar sağılan hayvan sayısı, 39.395 bin baştan, 19.395 bin başa inmiştir. Süt üretimi, melez ve kültür ırklarıyla artarken, sağılan hayvan sayısı (varlığı), özellikle yerli ırk açısından azalmıştır. Yerli ırkların geliştirilmesi yerine, kültür ırklarının ithali yoluna gidilmiştir.

D) HAYVANSAL ÜRETİM

Hayvansal üretimi: et, süt, deri, kıl ve tiftik, yumurta, bal, balmumu, ipekböceği kozası olarak belirtebiliriz.

Aşağıda önemli hayvansal üretimlere değineceğiz. Tablo 57 ise, et üretimine dair verileri göstermektedir.

1- ET ÜRETİMİ

TABLO 57: TÜRKİYE ET ÜRETİMİ* ve TOPLAM ET ÜRETİMİNDE ÇEŞİTLİ GRUPLARIN PAYI

Yıllar	Koyun	Keçi	Manda	Sığır	Kır. Et	Kanatlı Eti Tavuk+ Hindi	Toplam
ÜRETİM (1.000 Ton)							
1991	296,6	61,3	13,3	465,8	839,1	409,4	1.248,5
1995	283,5	51,5	11,7	495,7	842,4	500,7	1.343,0
2000	250,5	45,6	6,7	526,2	828,9	655,2	1.484,1
2003	197,9	44,1	6,0	431,1	679,1	882,0	1.561,1
2006	192,0	43,7	6,8	539,0	781,5	929,3	1.710,7
2009	149,6	9,2	4,3	487,2	650,2	1.303,5	1.953,8
2010	135,7	23,1	3,4	618,6	780,7	1.454,3	2.235,0
2011	107,1	38,0	1,6	644,9	776,9	1.623,6	2.400,4
2011/ 1991 1991= 100	35,9	38,0	12,1	138,4	92,6	396,6	192,3
TOPLAM ET ÜRETİMİNDE ÇEŞİTLİ GRUPLARIN PAYI, (%)							
1991	23,9	4,9	1,1	37,3	67,2	32,8	100,0
1995	21,1	3,8	0,9	36,9	62,7	37,3	100,0
2000	16,9	3,1	0,4	35,5	55,9	44,1	100,0
2003	12,7	2,8	0,4	27,6	43,5	56,5	100,0
2006	11,2	2,6	0,4	31,5	45,7	54,3	100,0
2009	7,7	0,5	0,2	24,9	33,3	66,7	100,0
2010	6,1	1,0	0,2	27,7	34,9	65,1	100,0
2011	4,5	1,0	0,1	26,9	32,4	67,6	100,0

Kaynak: Numan Akman, Keza, s. 230

*1991-2009 dönemi kırmızı et üretimi yazarın tahminidir.

Beyaz et dışında kalan (kırmızı) et üretiminde, yıllar itibariyle önemli düşüşler -özellikle küçükbaş hayvan eti üretimi,

toplam et üretiminde %5 civarına inmiştir- dikkati çekmektedir. Oysa rakamsal değerlerin başlangıç alındığı 1991 yılında, toplam Türkiye nüfusu 57,2 milyon iken, 2011 yılına kadar 1/3 oranında artarak, 74,7 milyona çıkmıştır. Kırmızı et üretimi, bu dönem arasında %7,4 oranında düşerken, aynı dönemde beyaz et -ama özellikle tavuk- üretimi, 4 kat artış göstermiştir. Tavuk "fabrikalarındaki et" üretimine geçen bölümlerde değinmiştik. Bu "fabrikalardaki et" üretimi ise, toplam Türkiye et üretiminin neredeyse %70'ini oluşturmaktadır.

Toparlarsak, toplam Türkiye et üretiminde kırmızı etin payı, 1991'de 2/3 iken, 2011'de yarı-yarıya azalarak 1/3'e düşerken, beyaz et üretimi ise, 1/3'ten, 2 katma çıkarak 2/3'e yükselmiştir. Oysa dünya ortalaması, beyaz (kanatlı) et üretiminde, %30-35' ler civarındadır. Bu ülkelerde, aradaki boşluğu ise, domuz eti üretimi doldurmaktadır.

2- SÜT ÜRETİMİ

TABLO 58: YILLAR İTİBARİYLE SÜT ÜRETİMİ, (Bin Ton)

Yıllar	Sığır	Manda	Koyun	Keçi	Toplam
1980	3.421	274	1.147	630	5.472
1985	7.994	240	1.73	363	9.670
1990	7.960	174	1.145	338	9.617
1995	9.275	115	935	277	10.602
2000	8.732	67	774	220	9.793
2005	10.026	38	790	254	11.108
2010	12.419	35	817	273	13.544
2011	13.802	40	893	321	15.056

Kaynak: TÜİK, Genel Tarım Sayımı Sonuçları

Tabloda 58'de görüleceği üzere, 1980 yılından 2011'e, toplam süt üretiminde, TÜİK'in verilerine göre, yaklaşık 3 katlık

bir artış gerçekleşmiştir. Ancak sığır cinsi dışında, diğer bütün hayvan cinsleri süt üretimindeki azalma ise, dikkat çekicidir.

Yine TÜİK'in verilerine göre, sağılan bütün hayvan cinsleri sayılarında, aynı dönem içinde, önemli boyutlarda azalmalar görülmektedir. Örneğin: Sağılan keçi sayısı, 39.269 (Bin Baştan) 19.395' e; koyun 24.049 (Bin Baştan) 11.561'e; manda 344 (Bin Baştan) 40 Bin Başa ve sağılan inek sayısı ise, 5.931 (Bin Baştan) 4.761 (Bin Başa) düşmüştür. Sağılan hayvan sayısındaki toplam düşüş, %50'den (39.269'dan 19.395'e) fazladır. Bu düşüşlerle süt üretimindeki artışın paradoksunu açıklamak ve bunu, kültür ırklarına bağlamak mümkün değildir. TÜİK'in süt üretimindeki artışla ilgili böyle bir açıklaması olmadığı gibi, başkaca da hergangi bir açıklaması yoktur.

Ancak hayvansal üretimi ve verim artışını, sadece kültür ırklarına bağlamak, üzerinde yaşanılan Doğa Üretici Gücü'ne uyumlu doğal hayvan varlığının gelişmesini en hafif deyimle ihmal etmek, bitki türleri ekiminde, tek tip bitki ve hibrit tohum ekimiyle varılan maküs sonuçlara tekrar varılmasını kaçınılmaz kılacaktır. Çünkü aynı yoldan yürüyenler, işin doğası gereği aynı yerlere varırlar. Ne yazık ki, kapitalizmin üretim ve tüketim fetişizmi ile varılan bu sondan, geri dönmek de mümkün değildir. Doğanın çeşitliliği ve çoklu rezervleri (geleceği) evrime müdahale ile tek tipleştirilmekte, ortadan kaldırılmaktadır. Bu durumdan geriye dönüş mümkün ol(a)mayacaktır.

TÜİK'in verilerine gelince, manipülatif olduğu muhtemeldir, ancak süt üretimi artışının da, (tablo 55'deki bölgesel verilere bakılabilir) kapitalist gelişmenin yoğunlaştığı, -büyükbaş hayvan sayısının ve kültür ırklarının bir görelilik içinde yükseldiği- Marmara, Ege, Ortagüney (Akdeniz) bölgelerinde gerçekleştiği anlaşılabilir.

Süt ve süt ürünleri üretimindeki artış, ticari çiftlik hayvancılığının gelişiminin ve sermayenin -büyük oranda değişmeyen

sermayenin- tarıma girişinin en önemli göstergesidir. Ticari çiftlik hayvancılığı, daha çok büyükbaş hayvan türlerine -ama et değil, süt- bağlı olarak gelişir. Süt ürünleri üretiminde ise, peynir ve yağ yapımının çapı özellikle önemlidir. Bu gelişim, önemli bir iç pazar yaratır. Genel olarak, Türkiye çapındaki kapitalist gelişmenin yoğunlaştığı yerlerde büyükbaş hayvancılığın gelişmekte olduğunu gösteren TÜİK'in verileri de, bu durumu doğrulamaktadır. Türkiye'nin et ithalatı etkenlerinden bir tanesi de, süt hayvancılığına doğru yönelimdir. Yine bu gelişim, yem bitkileri ekimini, diğer bitki ekimleri aleyhine büyütür ve tarımın yapısal değişimini tetikler. Türkiye'de de 2000'li yıllardan sonraki değişimin seyri, müzmin de olsa, bu yöndedir. Ticari çiftlik hayvancılığının gelişmesi, aynı zamanda, tarımda işbölümünü ve geçici, mevsimlik değil, bütün yıl, sürekli tarım işçisi çalıştırılmasını da artırıcı bir etki gösterir.

Yine, süt ve süt ürünleri alım-satımında, hayvan yemi ekimi ve alım-satımında, hormon ve ilaç kullanımında, kısacası sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasında, son 10-15 yılda oluşan tekelci piyasanın, küçük üreticinin aleyhine işlediğini belirtmek yerinde olacaktır.

3- DİĞER HAYVANSAL ÜRETİMLER

Türkiye'de kümes hayvancılığı ve arıcılık dışındaki hayvansal üretim gittikçe düşerken, 1991-2010 yılları arasında, yumurta üretimi, her yıl ortalama %2,3 ve bal üretimi de, %2,1 civarında artmıştır. Bal üretimindeki artış ise, kovan başına verimlilikten değil, kovan sayısının artışı ile gerçekleşmiştir.

Yaş ipek kozası bu dönemde, her yıl %11,7; tiftik üretimi %9,6; yapağı %1,8 ve kıl üretimi de %2,1 oranında azalmıştır.

Aşağıda, tablo 59'da hayvansal üretim değerlerindeki bu değişiklikler görülebilir.

TABLO 59: TÜRKİYE'NİN YUMURTA, BAL ve HAYVANSAL LİF ÜRETİMİ, (Ton)

Yıllar ve Dönemler	Yumurta (1.000 Adet)	Bal	Yaş İpek Kozası	Tiftik	Yapağı	Kıl
1991	7.667.990	54.655	1.353	1.379	60.492	3.955
1995	10.268.668	68.620	271	797	50.776	3.397
2000	13.508.586	61.091	60	421	43.140	2.697
2003	12.666.782	69.540	169	333	46.456	2.741
2006	11.733.572	83.842	127	274	46.776	2.728
2009	13.832.726	82.003	136	174	40.270	2.002
2010	11.840.396	81.115	126	200	42.823	2.607
Yıllık Artış Hızı 1991-2010	%2,31	%2,10	Eksi %11,74	Eksi %9,66	Eksi %1,80	Eksi %1,21

Kaynak: Numan Akman, Keza, s. 233

Not: Tablo özetlenerek alınmıştır.

4- TÜRKİYE'DE KİŞİ BAŞINA HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, son 20 yılda Türkiye' nin kırmızı et üretimi 15 kilogramdan 10,5 kilograma gerilemiştir. Kırmızı etin yerini, 7,3 kilogramdan 22,0 kilograma çıkan beyaz (kanatlı eti) et doldururken, kırmızı et tüketimi, ithal edilen etle karşılanmıştır. Süt üretimindeki gelişim de, yine Türkiye kapitalizminin gelişim seyrine; yani Prusya Tipi olarak adlandırdığımız müzmin-yozlaştırıcı seyre tabidir. İki adım ileri bir adım geri, ya da tersi, her dönem ve koşulda egemen bir tarzdır.

170'inci sayfada ki tablo (60), bu seyri, netçe ortaya koymaktadır.

TABLO 60: TÜRKİYE'DE KİŞİ BAŞINA ET, SÜT ve YUMURTA ÜRETİMİ

Yıllar		Süt Kg		Kır. Et Kg		B. Et Kg	Top. Et Kg	Yum. Adet
		Sığır Sütü	Top.	Sığır Eti	Top.			
1991		153,7	182,7	8,3	15,0	7,3	22,3	136,8
1995		155,2	177,4	8,3	14,1	8,4	22,5	171,8
2000		135,9	152,4	8,2	12,9	10,2	23,1	210,2
2003		142,3	158,7	6,4	10,2	13,2	23,3	189,4
2006		156,6	172,2	7,8	11,3	13,4	24,7	169,1
2009		160,8	174,1	6,8	9,0	18,1	27,1	192,0
2010		171,0	186,4	8,5	10,7	19,9	30,6	162,2
2011		186,6	203,6	8,7	10,5	22,0	32,5	175,2
Artış Hızı %	1991-2011	0,98	0,54	0,24	-1,75	5,66	1,90	1,24
	2009-2011	7,75	8,15	13,57	7,89	10,16	9,41	-4,48
Endeks 1991= 100	2009	104,6	95,3	81,4	60,3	247,7	121,7	140,3
	2010	111,2	102,0	102,0	71,4	272,8	137,5	118,6
	2011	121,4	111,5	104,9	70,2	300,6	145,7	128,1

Kaynak: Numan Akman, Keza, s. 234

Bu tablonun ortaya koyduğu en olumlu gelişme ise, yumurta üretimindeki yükseliştir. 1991 yılından 2011 yılına, 20 yılda kümülatif olarak %40'lık, yıllık olarak ise, 1,24'lük bir artış gerçekleşmiştir.

Ancak bu gelişme ile yani 2011'lerde, Avrupa Birliği ülkelerinin 1991'lerdeki üretim ve tüketim seviyesine bile erişememiştir. Bu yıllarda, Avrupa Birliği ülkelerinde kişi başına yumurta tüketimi, 14 kilogram civarındadır, oysa Türkiye'de kişi başına yumurta tüketimi bir yana, üretimi, 2011 yılında, henüz 11-12 kg civarındadır.

BÖLÜM V:
ORMANCILIK

Kapitalist üretim biçiminde ormancılık: *"Uzun üretim zamanı (daha küçük çalışma zamanını) ve buna bağlı olarak devir dönemlerindeki fazla uzunluk, ormancılığı, özel ve dolayısıyla da kapitalist girişim, -ki şirketleşmiş kapitalist, bireysel kapitalistin yerini almış olsa bile, bu girişim esas olarak özeldir- için pek de çekici olmayan bir sanayi kolu haline getirmiştir. Ekimin ve sanayinin gelişmesi, genellikle ormanların öylesine hızla yokedilmesine yolaçmıştır ki, bunların korunması ve yeniden yetiştirilmesi için yapılan her şey pek önemsiz kalmaktadır." (Marx, Kapital, İkinci Cilt, s. 222)*

Biliyoruz, kapitalist sermayenin birikimi, onun devir çevrimiyle doğru orantılıdır. Devir çevrimi, üretim sürecine yatırılan sermayenin kalımlılığı tarafından belirlenir. Ormancılıkta -ve tabi ki, tarımın diğer alanlarının çoğunda, özellikle hayvancılıkta da böyledir- bu çevrim birçok yılı kapsadığı için, sabit sermaye yatırımının uzun; birçok yıllık devirlerini kapsar. Yani devir çevrimi, üretim ve metanın dolaşım zamanının kısalığı ile doğru orantılıdır. Ve tarımda, Doğa Üretici Gücü'nün mevsimsel döngüsü, iklimsel şartlar da ayrıca emeğin verimliliğini koşullar, bunların yanında, Marx'ın da belirttiği gibi, işgücü kulanımında daha küçük çalışma zamanı (emeğin ürüne uygulandığı dönemin kısalığı) da, sermayenin devir çevrimini uzatır.

Bu durumda kapitalizm için, artık değer birikiminde, var-

olan orman varlığını tüketmek, -ve belki de sabit ve döner sermaye yatırımı yapmadan ya da minimuma indirerek- "en iyi ve 'kestirme' yoldur." Ormanların bütün yaşam için, vazgeçilemez olduğunun, bu yüzden hiçbir önemi kalmaz.

Konumuz tarım açısından ise, kapitalizm için: Ormanların, suyun toprak üstünde muhafazasına yardım etmesi ve buharlaşmayı azaltma etkisi, yağan yağmurun seller meydana getirmesine engel olması; ormanların, su akışlarını düzenlemekte ve toprağın su ile beraber akıp gitmesini (erozyonu) önlemesi bakımından da toprak varlığını koruması, ormanların, tarımın bir anlamda sigortası sayılması, lafzi bir teferruattan ibarettir. Bunu, aşağıda rakamların somut diliyle de göreceğiz.

Ama öncelikle ormansızlaşmanın (ağaçsızlaşmanın), iklim üzerindeki etkilerine değinelim. Ağaçsızlanmanın yaygın bir hal alması durumunda, iklimde kuraklaşma eğilimi ortaya çıkar. Çünkü güneş enerjisinin, ağaçlar tarafından kısmen emilmesi gerçekleşmez, ışınlar çıplak zemine yansır ve zemini kurutur. Kuruyan zemin, atmosferde toz oluşturur, bu da, yağmur bulutlarının oluşumunu engeller. Toprağın üzerindeki bitki örtüsünün içerdiği su stokları daha hızlı yok olmaya başlar ve su düzeyinde önemli düşüşler olur. -Konya ve çevresindeki yeraltı su seviyesinin gittikçe hızlanarak düşmesi gibi- Toprak ve bitki örtüsündeki su rezervlerinin, ağaçsızlanma sonucu düşmesi, yağmur sularının daha çabuk buharlaşarak tükenmesine, dolayısıyla toprağın daha çabuk kurumasına, mevsimsel kuraklığın erken başlamasına, bu döngü, atmosferin alt katmanlarının artık soğumaz ve nemlenemez oluşuna yol açar. Bu nedenle bu bölgelerin üstünden geçen bulutlar, atmosferin soğuk ve nemli katmanlarıyla karşılaşmaz ve sonuç olarak, yağışlar azalır ve kurak geçen mevsimsel zamanlar uzar. Ormansızlaşma (ağaçsızlaşma) ve bitki örtüsünden yoksun kalma nedeniyle oluşan bu sonuçlar, diyalektiğin zincirleme gidiş yasası gereği, nedene dönüşerek,

kendisini büyütüp, ölü mevsimlerin tüm yıla yayılmasına, tam bir çölleşmeye yol açar. Ve bu döngü, yerel (bölgesel) olmaktan çıkarak, bütün yeryüzünü şu veya bu oranda ve şartlarda, etkisi altına alır.

A) ZAMAN İÇİNDE DEĞİŞİM

Türkiye'de "orman" sayılabilecek alanlar, 1956 yılından bu yana yürürlükte bulunan 6831 sayılı yasanın 1. Maddesi'nde yasal olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre: "Tabii olarak yetişen veya emekle yetiştirilen ağaç ve ağaççık toplulukları yerleriyle birlikte orman sayılır." Türkiye'de ilk kapsamlı "orman" sayılan alanları belirleme çalışmaları ise, 1963-1972 döneminde yapılan ölçümlere dayanır.

Bu ölçümlere göre, Türkiye'nin "orman" sayılan alan varlığı tablo 61'de verilmiştir.

TABLO 61: TÜRKİYE'DE "ORMAN" SAYILAN ALAN VARLIĞI, (Hektar)

Niteliği	İbre (İğne) Yapraklı	Geniş Yapraklı	Karışık	Toplam	Baltalık Ormanlar	Toplam Orman Alanı
Verimli	4.564.035	1.007.169	605.695	6.176.899	2.679.558	8.856.457
Verimsiz	3.951.135	497.352	309.219	4.757.708	6.585.131	11.324.839
Toplam	9.515.172	1.504.521	914.914	10.934.607	9.264.689	20.199.296

Kaynak: Yücel Çağlar, Türkiye Ormanları ve Ormancılık, s. 43

77,7 milyon hektar genişliğinde bir yüzeye sahip olan Türkiye'de, 1980'li yıllara doğru 20,1 milyon hektar orman bulunduğu öne sürülmektedir. Bu genişlik, ülke yüzeyinin yaklaşık %26'sına denk düşmektedir. Yine yapılan ölçümlere göre Türkiye, orman ağaç ve ağaççık çeşitliliği yönünden son derece zengin bir ülkedir.

Ancak belirtilen bu toplam orman alanı içerisinde, verimsiz orman alanının 11.342.839 hektar olduğu düşünülürse, verimli orman alanının, Türkiye yüzölçümünün ancak %11,3'ü kadar olduğu anlaşılır. Verimli orman alanı içerisinde, baltalık orman alanının da 2.679.558 hektar olduğunu hesaba katarsak, Türkiye'nin orman fakiri bir ülke olduğu ortaya çıkar.

1970'li yıllarda dünya orman varlığı ise, kıtalar itibariyle tablo 62'de gösterilmiştir.

TABLO 62: DÜNYA ORMAN VARLIĞI, (Milyon Hektar)

Kıtalar	Orman Arazisi	Toplam Arazi	Orman (%)
Kuzey Amerika	750	1.875	38
Orta Amerika	76	272	26
Güney Amerika	890	1.760	47
Afrika	710	2.790	24
Avrupa	144	471	29
Sovyetler Birliği	910	2.144	34
Asya	550	2.700	19
Pasifik Toplamı	96	842	11
Dünya Toplamı	4.126	13.034	(Ortalama) 29

Kaynak: Dünya Enerji Konferansı, Türk Milli Komitesi, Türkiye Genel Enerji Envanteri, s. 18

Dünya orman varlığı açısından en zengin kıta, %47 ile Güney Amerika, en fakir kıta ise, %11 ile Pasifik Adaları olarak gözükmektedir. Dünya ortalaması ise %29'dur.

Türkiye'de, verimsiz, orman vasfını kaybetmiş, alanlar da orman alanı içerisinde gösterildiği halde, dünya ortalamasının önemli oranda gerisinde gözükmektedir. Gerçek orman alanı oranı, yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye yüzölçümünün, ancak %11,3'ü kadardır. Ve Türkiye, dünya ortalamasının, neredeyse üçte biri kadar bir orman alanına sahiptir. Orman fakiri bir ülke

konumundan kurtulmak için, toplam yüzölçümünün en az 1/3' ünün ormanlarla kaplı olması gerekir ve Türkiye, iklim ve topoğrafya açısından, orman varlığını bu düzeyin üzerine (%35) çıkartabilecek şartlara haiz bir ülkedir.

Bazı Avrupa ülkelerinde ki orman alanı ise, tablo 63'de görülebilir.

TABLO 63: BAZI AVRUPA ÜLKELERİNDE ORMAN ALANI, (Bin Hektar)

Ülkeler	Orman Arazisi	Toplam Arazi	Orman %
Finlandiya	21.741	30.540	69
İsveç	23.41 1	41.126	53
Avusturya	3.352	8.270	38
Yugoslavya	8.688	24.360	36
Rusya	910.000	2.144.000	34
Batı Almanya	7.154	24.321	29
Bulgaristan	3.616	11.056	29
Romanya	6.396	22.942	27
Polonya	7.684	30.378	25
İtalya	6.029	20.399	21
Fransa	11.600	55.100	20
Yunanistan	2.512	12.100	16
Türkiye	18.273	76.752	23

Kaynak: Türkiye Genel Enerji Envanteri, s. 18

Bu tabloya göre ise, Türkiye'nin orman alanı %23 gözükmektedir. Bu oranın gerçekliği olmadığı halde, Türkiye, Yunanistan ve İtalya'dan sonra, orman alanı bakımından en az ülke durumundadır. Finlandiya'nın orman alanı büyüklüğü, Türkiye' nin 3 katı, İsveç'inki ise, yaklaşık 2,5 katı kadardır.

Bu ölçümlerle bile, *"Türkiye'de nüfus başına 0,354 hektar orman düşerken, dünya ortalaması 1,2 hektar; ABD 1,3 hektar; Avustralya ortalaması 7,2 hektardır" (Milli Prodüktivite Mer-*

kezi Yayınları, Yayın No: 478, Ormancılık Kesiminde Çevresel Etki Değerlendirme, s. 33)

Yıllar itibariyle orman alanlarındaki değişiklik ise, aşağıdaki tabloda görülebilir.

TABLO 64: YILLAR İTİBARİYLE ORMAN ALANI ve YÜZDESİ (Bin Hektar)

Yıllar	Orman Arazisi	%
1938*	10.368	13,3
1948*	10.492	13,4
1960	10.584	13,6
1970	18.273	23,5
1980	20.199	25,9
1990	20.600	26,5

Kaynak: 1938 ve 1948 Yılı Verileri, Haluk Cillov'dan alınmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan, 1960'a kadar orman arazisi açısından bir değişiklik olmaz. 1960-1970 arası orman kurma yılları olarak görülebilir, bu dönem içinde orman alanlarındaki %10'luk artışa ise, istatistik manipülasyonlarından dolayı, ihtiyatla bakmak daha gerçekçi olur. 1970'den sonra önemli bir değişiklik olmamasına karşın, yüzdelerdeki rakamsal büyümeler orman varlığının artışından değil; ormanlık arazinin ölçülmesinde yapılan ayarlama, koruluk ve çalılıkların orman arazisine dahil edilmesinde, orman alanı olarak ayrılan çıplak arazinin orman alanı içerisinde gösterilmesinden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca, Türkiye İstatistik Kurumu, hesaplama yöntemlerindeki sapmalarla da, orman varlığı gerçekliğini, olduğundan da-

ha büyük göstermektedir. Rakamların birbiriyle çelişkisine rağmen, bu rakamların zaman içinde değişim seyri izlenerek, bazı sonuçlara varılabilinir. Orman Genel Müdürlüğü'nün 2012 verilerine göre, 1990'dan 2000 yılına kadar, orman varlığında önemli bir değişiklik olmaz. 2004 yılında ise, toplam orman alanı, 21,2 milyon hektar olarak gösterilir. Bu alan, Türkiye yüzölçümünün %27,2'sine denk düşer. Yine aynı gösterge de, toplam orman alanının %50'sinin (10.567.526 hektarının) bozuk (bataklık, çalılık, fundalık, makilik) olduğu; orman vasfında olmadığı belirtilir. 2012'de orman alanları, Türkiye yüzölçümünün, %27,6'sı (21.678.134 hektar) olarak gösterilir ve yine bu alanın, %46,7'si (10.119.466 hektarı) orman vasfında değildir. Bu durumda, Türkiye yüzölçümünün, en iyimser bakışla, yaklaşık %15'i ormanlarla kaplı gözükmektedir. 1930'lu yıllardan 2012 yılına; yani 80 yıllık bir zaman diliminde, orman alanlarında, ancak %1,5 civarında bir artış vuku bulmuştur!

B) ORMAN ALANLARININ BÖLGELERE ve İLLERE GÖRE DAĞILIMI

1- BÖLGELERE GÖRE DAĞILIM

TABLO 65: BÖLGELERE GÖRE ORMAN DAĞILIMI

Bölge Adı	Orman Oranı (%)	Orman Köyü	Nüfus
Karadeniz	24,90	5.077	2.998.252
Ege	16,75	3.220	1.864.272
Akdeniz	24,18	2.002	1.519.194
İç Anadolu	7,54	2.068	1.127.522
Marmara	12,76	2.132	1.095.507
Doğu Anadolu	10,83	1.836	843.842
Güneydoğu Anadolu	3,04	1.229	712.963

Kaynak: Orman Bakanlığı, 1. Ormancılık Şurası, s. 282

Tablo 65'de görüleceği üzere, orman oranı açısından en zengin bölge, Karadeniz'dir. Ormanlar, Karadeniz Bölgesi'nin yüzölçümünün 1/4'ünü kaplamaktadır. Arkasından gelen Akdeniz Bölgesi ise, yine %24,18 ile Karadeniz Bölgesi'ne yakındır. Dolayısıyla bu iki bölge, Türkiye ormanlarının çok büyük kısmına sahip bulunmaktadır ve Türkiye ormanlarının %80'ini aşkın büyük bir kısmı, kıyı bölgelerinde toplanmıştır. Orman açısından en fakir bölge ise, diğer tarımsal alanlarında olduğu gibi, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleridir.

2- İLLERE GÖRE DAĞILIM

Orman varlığının illere göre dağılımı, bölgelerin genel durumuna uygun gözükmektedir. Sırasıyla: Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Antalya, Amasya, Muğla, Artvin, Bursa gelmektedir. Bu iller, Bursa ve Muğla hariç, Karadeniz ile Akdeniz bölgelerindedir. En az dikili ağaç varlığına sahip olan iller ise, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Elazığ, İç Anadolu'da artık çölleşmiş olan Konya ve Güneydoğu Anadolu'da ise, Diyarbakır illeridir.

Orman Genel Müdürlüğü tarafından 1980 yılında yapılmış olan Türkiye Orman Envanteri sonuçlarına göre, mevcut dikili ağaç serveti 911.026.129 m^3 olarak belirlenmiştir. Bu varlığın Orman Bölge Müdürlükleri'ne göre dağılımı ise, tablo 66'da belirtilmiştir.

Mevcut dikili ağaç varlığı açısından en fakir bölge müdürlükleri, aynı zamanda, orman vasfı taşımayan; bozuk orman varlığı açısından da, en geniş alana sahip olan illerdir. Bu illerden, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise, Elazığ ili ilk sıradadır.

TABLO 66: TÜRKİYE ORMANLARINDA DİKİLİ AĞAÇ VARLIĞI, (M^3)

Sıra No	Orman Bölge Müdürlüğü	Koru M^3	Bataklık		Toplam M^3
			Ster	M^3	
1	Adana	32.023.825	3.023.994	1.814.396	33.838.221
2	Amasya	48.782.815	12.628.186	7.576.912	56.359.727
3	Ankara	20.250.059	723.642	434.185	20.684.244
4	Antalya	56.281.627	4.770.207	2.862.124	59.143.751
5	Artvin	34.967.870	1.042.833	625.700	35.593.570
6	Balıkesir	31.934.335	2.571.962	1.543.177	33.477.512
7	Bolu	72.478.003	1.500.074	900.044	73.378.047
8	Bursa	29.515.522	7.777.684	4.666.610	34.182.132
9	Çanakkale	22.577.307	4.896.962	2.938.177	25.515.484
10	Denizli	21.966.462	1.171.385	702.831	22.669.293
11	Diyarbakır	406.404	32.959.953	19.775.972	20.182.376
12	Elazığ	909.863	19.922.599	11.953.559	12.863.422
13	Erzurum	20.455.199	1.022.992	613.795	21.068.994
14	Eskişehir	30.515.189	3.120.786	1.872.472	32.387.661
15	Giresun	31.477.897	5.016.587	3.009.952	34.487.849
16	K.Maraş	17.527.675	7.183.016	4.309.810	21.837.485
17	Kastamonu	65.620.536	1.687.575	1.012.545	66.633.081
18	Konya	12.834.695	3.375.787	2.025.472	14.860.167
19	İstanbul	17.047.406	17.938.618	10.790.171	27.837.577
20	İzmir	21.349.350	6.456.456	3.873.874	25.223.224
21	Isparta	20.399.339	2.642.639	1.585.583	21.984.922
22	Mersin	28.175.531	855.951	513.571	28.689.102
23	Muğla	40.454.931	3.169.444	1.901.666	42.356.597
24	Sinop	24.523.113	2.248.271	1.348.963	25.872.076
25	Trabzon	28.939.501	954.311	572.587	29.512.088
26	Zonguldak	63.082044	6.875.290	4.125.174	67.428.541
27	Adapazarı	18.364.223	7.657.937	4.594.762	22.958.221
	Genel Toplam	813.082.044	163.240.141	97.944.085	911.026.129

Kaynak: Ali Sencer Birler, Ormanlarımızın Korunması İçin Endüstriyel Plantasyonların Önemi, Tema Vakfı Yayınları, Yayın No: 8, s. 10

C) TÜRKİYE ORMANLARININ AĞAÇ CİNSLERİ

Türkiye ormanları, ağaç ve ağaççık cins ve türleri yönünden son derece zengindir.

TABLO 67: ORMANLARIN AĞAÇ CİNSLERİ BİLEŞİMİ, (Hektar)

Ağaç Cinsleri	Alan	Ağaç Cinsleri	Alan
Çam	6.059.189	Kayın	666.607
Köknar	183.880	Meşe	4.600.993
Ladin	135.959	Gürgen	4.177
Sedir	99.325	Kızılağaç	36.184
Ardıç	925.822	Kestane	15.024
Ötekiler	1.675	Dişbudak	3.512
Karışık İbreli	1.109.325	Ötekiler	1.698.067
İbreli-Yapraklı	914.914	Karışık Geniş Yapraklı	3.739.763
Toplam	9.430.086	Toplam	10.766.333

Kaynak: Yücel Çağlar, Keza, s. 45

Orman varlığını belirleme çalışmalarının, türler düzeyinde ayrıntılı sonuçlar vermemesine karşın, tablo 67'de yer verilen türlerin ayrıca çeşitli cinsleri de içerdiği bilinmektedir. Genel orman varlığı açısından ise, 2012 yılı itibariyle ağaç cinslerinin %61 ibreli (iğne), %39'u yapraklı türlerden oluşmaktadır.

D) TÜRKİYE'DE ORMANLARIN MÜLKİYET BİÇİMLERİNE GÖRE DAĞILIMI

Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel mülkiyetin sınırlı olduğu ormanlar, 1945 yılında çıkarılan 4785 sayılı yasa ile birlikte hemen hemen tümüyle devlet mülkiyetine geçirilmiştir. 1937 yılından bu yana da ormanlar, Devlet Orman İşletmeleri aracılığıyla işletilmektedir.

TABLO 68: ORMANLARIN MÜLKİYET BİÇİMLERİNE GÖRE DAĞILIMI, (Hektar)

Mülkiyet Biçimleri	Koru Ormanları	Baltalık Ormanlar	Toplam
Devlet Ormanları	10.934.607,0	9.264.689,0	20.199.296,0
Köy Ormanları	16,0	--	16,0
Özel İdare Ormanları	254,0	--	254,0
Özel Ormanlar	1.026,2	3.108,7	4.134,9
Tekel	--	52,7	52,7
Toplam	10.935.903,2	9.267.850,4	20.203.753,6

Kaynak: Turhan İstanbullu, Türkiye'de Devletten Başkasına Ait Ormanların İdare ve İşletilmesi Üzerine Araştırmalar, sayfa 129-130

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, özel ormanlar ve köy ormanları yok denecek kadar azdır. *"Oysa 1980 Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Türkiye'de köy sayılan yerleşim yerlerinin %48,4'ü alan olarak 'Orman Köylerinde', Türkiye'de köy sayılan yerleşim yerlerinde yaşayan nüfusun %39,5'unu oluşturan (10 milyon civarında) 'Orman Köylüsü' yaşamaktadır." (Orman Bakanlığı, 1. Orman Şurası, s. 281)*

TABLO 69: ORMAN KÖYLERİNDE NÜFUS ve GELİŞİMİ

Yıllar	Orman İçi Köy		Orman Bitişiği Köy		Orman Köyleri	
	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus	Adet	Nüfus
1970	7.456	3.450.000	8.647	4.504.960	16.103	7.954.960
1975	7.519	3.570.000	9.507	5.761.130	17.706	9.332.100
1980	7.519	3.850.000	10.049	6.310.215	17.564	10.161.155

Kaynak: Orman Bakanlığı, 1. Ormancılık Şurası, s. 281

Temel geçim kaynağı toprağa bağlı olan *"orman köyleri" nde %45'inin toprağı verimsiz, %35'inin az verimli, %5'inin ise oldukça verimli ve geriye kalan %14'ününde verimli olduğu belirtilmektedir. Öte yandan "Orman Köyleri"nde ailelerin %36' sının orman ürünleriyle geçimlerini sağladıkları saptanmıştır." (Orman Bakanlığı, 1. Ormancılık Şurası, s. 283)*

Bu köylerde yaşayan insanların %80'inin topraklarının verimsiz olduğu görülmektedir. Bu nedenle orman köylülerinin yaşam durumlarının zorluğu ortadadır. Yine orman köylerindeki ailelerin, %36'sının orman ürünleriyle geçimlerini sağladıkları düşünülürse, ormanları koru(ya)mama nedenlerinin bir kısmı da açıklığa kavuşur.

Ormanların korunması ve geliştirilmesi, orman köylerinin/ köylülerinin geçim standartlarının yükseltilmesi için, yeniden yapılanma zorunludur. Orman köylerinin/köylülerinin, kooperatifler şeklinde örgütlenip, teknik kullanma ve teknolojiden yararlanma konularında donanımları sağlanarak, ormanların tahsisi yapılabilir. Bu kooperatifler, orman köyleri üst birliklerine bağlanarak otokontrolleri ve denetlemeleri de sağlanabilir. Böylece, ormanların ekime ve yerleşime açılması, bu tür rantlar için yakılması gibi olumsuzlukların önüne geçilebileceği gibi, orman ürünlerinden daha iyi yararlanım da sağlanabilir. Ayrıca yeni orman alanlarının oluşturulması da teşvik edilmiş olunur.

E) ORMANLARIN KORUNMASI

Yeni orman alanları oluşturulmadığı; orman arazisi vasfını kaybetmiş olan bataklıklar, çalılıklar, fundalıklar ve makilik alanlar üzerinde, bir ıslah çalışması yapılmadığı gibi, ormanlar, maden arama, taş ocağı işletme, tarla açma, konut, sanayi ve turistik tesis kurma, yakma, izinsiz ağaç kesme ve aşırı hayvan otlatma yolu ile yok edilmektedir.

TABLO 70: TÜRKİYE'DE NEDENLERİNE GÖRE ORMAN AZALMASI, (1950-1989)

Nedenler	Hektar	Yüzde
Orman Yangınları	675.584	27,3
Tarla Açma	173.680	7,0
Yerleşme	21.885	0,9
Ormancılık Çalışmaları	--	--
1963-1982: Doğukaradeniz'de	41.237	1,7
1965-1971: Antalya Bölge Md.	5.337	0,2
1973-1984: Gençleştirme Çalışmaları	184.263	7,4
Toplam	1.101.986	44,5
Anayasal ve Yasal Düzenlemeler		
1950-1956: Maliklerin Tefriki H. Y.	617.977	25,0
1956-1960: Orman Yasasının 2. Maddesi	293.282	11,8
1961 Anayasası	116.584	47
1973-1983: 1744 Sayılı Yasa	102.560	4,2
1982 Anayasası (1961-1981)	82.992	3,4
1983-1985: 3302 ve 3373 Sayılı Yasalar	158.639	6,4
Ormancılık Dışı Kullanıma Tahsis	--	--
Toplam	1.372.034	55,5
GenelToplam	2.474.020	

Kaynak: Yücel Çağlar, Keza, s. 124

Türkiye'de ormanların azalmasına yol açan süreçlerin ve neden olduğu ormansızlaşmanın boyutları ele alındığında, durumun önemi ve önceliği kolaylıkla kavranabilir.

En büyük orman azalması, %27,3 ile yangınlardan kaynaklanmaktadır. İkinci sıradaki azalma ise, 1950-1956 yılları arasında, makiliklerin ormanlardan ayrılma yasası ile (%25,0) gerçekleşmiştir. Makilikler, ıslah edilip ormanlara katılamamış, aksine, 1950'den sonra çayır ve meralarla birlikte sürülerek, tarla yapılmış, zaman içinde erozyona maruz kalan bu araziler, çölleşmiştir. Yangınlarının dönemlere göre dağılımı ise aşağıdadır.

TABLO 71: ORMAN YANGINLARI

Dönemler	Yangın Sayısı		Yanan Alan (Bin Dönüm)		Yangın Başına Yanan Alan
	Toplam	Yıllık Ort.	Toplam	Yıllık Ort.	
*1950-1977	13.372	948	4.300	307,5	4.247
1950-1977	7.183	558	1.200	85,5	153
*1978-1980	5.129	1.282	1.007	251,7	196
1981-1983	2.900	967	1 30	43,5	50
*1984-1990	10.792	1.542	995	141,6	92

Kaynak: Yücel Çağlar, Keza, s. 126

*İşaretli satırlardaki veriler, orman yasası çıkarma ya da değiştirme girişimlerinin gündemde olduğu yılların toplamını vermektedir.

F) ORMANLARIN EKONOMİK ÖNEMİ ve ÜRÜNLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ormanlar, insan yaşamının en fazla talep ettiği ürün ve hizmetleri üretmektedir. Oysa Türkiye'de, daha çok, kesilip, yakacak odun olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla sanayi (yapacak odun) alanında yeterince değerlendirildiği söylenemez.

Ormancılık sektörünün *"toplam tarım katma değeri içindeki payı, 1990'da %4,9, 1991'de %4,7 gibi düşük düzeylerdedir. Ormancılık ihracatı ise (tomruk ve odun dışı ürün 1990'da 1988 yılı fiyatları ile) 44,9 milyar lira, ithalat 266,3 milyar lira idi. (Tomruk, maden direği, kağıt odunu, kauçuk ve en çok tomruk ve kauçuk olmak üzere). Demek ki bu sektörümüz dış ticaret açığı göstermektedir." (S. Hiç, Keza, s. 279)* Yani ithalat, ihracatın 6 kat büyüklüğündedir.

Ürünlerinin tarım sektörüne katma değeri (1982 Fiyatlarıyla Milyon TL) ise, tablo 72'de görülebilir.

TABLO 72: ORMANCILIK SEKTÖRÜ KATMA DEĞERİ,

Ürün veya Hizmet	Üretim		Üretim Harcamalarının Vergiler Amortismanı	Katma Değer
	Miktar	Değer		
I. ODUN (M^3)	36.420.000	149.908	26.798	123.110
II. ODUN DIŞI ÜRÜNLER (Ton)				
1. Reçine	3.085	339	315	24
2. Kitre	500	1.650	990	660
3. Sığla Yağı	15	19	8	11
4. Ağaç Tohumları	84	109	78	31
5. Defne Yaprağı	2.140	1.070	642	428
6. Mantar	5.000	1.500	165	1.335
7. Çam Fıstığı	750	1.650	990	660
8. Bal	10.382	3.115	1.915	1.200
9. Keçi Boynuzu	9.000	900	540	360
10. Ot ve Yaprak	36.640.000	534.600		534.600
11. Kestane	47.700	7.155	4.293	2.862
12. Milli Park Hiz.	--	840	--	840
13. Sumak	1.200	360	216	144
14. Orman İçi Dinlenme Yeri	--	2.400	--	2.400
15. Çehri	5	30	18	12
16. Orman İçi Su Ürünleri	--	2.400	--	2.400
17. Yaban Hayatı	--	7000	--	7.000
III. ORKÖY FAALİYETLERİ				
1. Aile İşletmeleri	--	5.290	3.130	2.160
2. Kooperatifler	--	8.800	5.100	3.700
IV. DİĞERLERİ	--	1.328	803	520
TOPLAM		730.463		684.457

Kaynak: Mustafa Konukçu, Türkiye'de Ormancılık, s. 46

Seçilmiş bazı orman ürünleri üretimi ise, aşağıdadır.

TABLO 73: SEÇİLMİŞ ORMAN ÜRÜNLERİ

	1986	1990	1993
Ana Ürün (M^3)			
Tomruk	3.745.593	3.310.460	3.177.327
Maden Direği	608.169	512.547	396.829
Tel Direği	243.557	59.744	124.614
Sanayi Odunu	316.012	638.534	767.610
Kağıtlık Odun	1.555.184	992.982	1.463.205
Lif Yonga	1.071.498	1.112.617	894.750
İkinci Ürün (Ton)			
Yakacak Odun	4.895.252	6.619.000	4.305.299
Sırık	12.674	9.160	6.674
Çıra	394	2.032	8.568
Çubuk	523	920	5.100
Çalı	61	1.548	91
Şimşir	16	136	--

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994

Tablodan anlaşılacağı üzere ürünlerin çok büyük kısmı yakacak odun olarak kullanılmaktadır. Oysa bu oran, kapitalist ülkeler için, %5 dolayındadır. Türkiye'de ise, oran olarak %70'i bulmaktadır.

Gerçekleştirilen asal orman ürünleri miktarları da tablo 74' de görülebilir.

TOBLO 74: TÜRKİYE'DE DÖNEMLER İTİBARİYLE HAM MADDE ODUN HASILATI, (1.000 M^3)

Dönemler	Yapacak Odun	Yakacak Odun	Toplam	Yıllık Ortalama
1937-1949	6.601	41.613	48.215	3.709
1950-1960	15.364	92.689	108.053	9.823
1961-1970	33.810	118.070	151.830	15.183
1971-1982	76.746	177.261	254.007	21.167
1983-1989	49.798	72.607	122.405	17.486

Kaynak: Yücel Çağlar, Keza, s. 130

BÖLÜM VI:
SU VARLIĞI

Türkiye yerüstü ve yeraltı su kaynakları bakımından zengin bir ülke değildir, ancak üç tarafı denizle çevrili bir yarımada konumundadır. Türkiye 177.714 km toplam akarsu uzunluğuna, 269.728 km doğal göl, 66.234 km lagün (kıyı) gölü kıyı şeridine sahiptir. Deniz sınırları ise, (adaların kıyıları dahil) 6.831 kilometredir. Bu sınır, Marmara Denizi, boğazlar ve adalarla birlikte 8.333 km'yi bulur.

Türkiye'nin su kaynakları 26 drenaj havzasında toplanmıştır. Yıllık yağış ortalaması 670 mm'dir. En yüksek yağış alan bölge Doğu Karadeniz ve Antalya havzasıdır. En düşük yağış alan havzalar ise, Kızılırmak ve Konya kapalı havzalarıdır. Yılda 166 milyar m^3 olarak hesaplanan akarsuların, ancak 80 milyar metreküpünün teknik olarak tüketici amaçlarla kullanılabileceği kabul edilmektedir.

Günümüz Türkiye'sinde 3.000'den fazla nüfusa sahip birimlerin hepsinde su ihtiyacı mevcuttur, 3.000'den aşağı nüfuslu 65.277 yerleşim biriminin 16.298'inin suyu yoktur, geri kalan 13.085'inin ise, suyu yetersiz durumdadır.

Toprak muhafazası ve taşkınları önlemek içinse, önemli bir çalışma yapıldığı söylenemez. Yine, 1970 yılında Türkiye'de sulanmakta olan saha 2,9 milyon hektar civarındadır. Oysa sulanması mümkün görünen arazi, 8,5 milyon hektar kadardır. Sulanabilecek arazinin ancak 1/3'ü sulanabilmektedir. 1991 genel

tarım sayımı sonuçlarına göre ise, toplam ekili-dikili alanın ancak, %21'i sulanabilmektedir.

Bunlar dışında kanalizasyon, mesire yeri düzenlenmesi, taşımacılık, balıkçılık gibi konularda da su kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanılması ile ilgili büyük sorunlar mevcuttur.

TABLO 75: SULAMA YAPILAN ALAN, (Dekar)

Toplam Yerleşim Yeri Sayısı	Sulama Yapan Yerleşim Yeri Sayısı	Toplam Ekili-Dikili Alan (Dekar)	Toplam Sulama Alanı (Dekar)
36.371	27.199	174.480.913	36.741.577

Sulama Kaynakları (Dekar)			
Kuyu	Artezyen	Göl-Akarsu	Baraj-Gölet
5.209.905	4.788.795	15.774.760	10.968.117

Kaynak: 1991 Genel Tarım Sayımı, (Köy-Bilgi Anket Sonuçları), sayfa 111

A) SU ÜRÜNLERİ

Artan dünya nüfusunun yeterince ve dengeli beslenmesinde, akla iki büyük üretim kaynağı gelmektedir. Toprak ve deniz, başka bir deyişle tarım ve su ürünleri avcılığı. Bu yüzden su ürünlerinin önemi büyüktür ve dünya genelinde su ürünleri üretimi, yılda %8,8 oranında artmaktadır. *"Su ürünlerinin ülkemizde üretimi kişi başına 12,1 kg'dır. Bu rakam Norveç'te 493,6 kg,*

Japonya'da 103 kg, İspanya'da 35,3 kg, ABD'de 20,5 kg'dır" (S. Hiç, Keza, s. 278)

Türkiye'de ise, yıllara göre su ürünleri üretimi, aşağıdadır.

TABLO 76: YILLARA GÖRE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ, (Ton)

Yıl	Deniz Ürünleri		Tatlı Su Balıkları
	Balıklar	Diğer Ürünler	
1967	193.915	6.084	6.377
1970	166.080	4.825	13.248
1975	101.595	2.069	18.472
1980	392.196	5.125	32.255
1985	519.911	12.691	45.471
1990	297.123	44.894	37.315
1991	290.046	27.379	39.401
1992	366.060	38.706	40.370

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1992, s. 142

Deniz ürünlerinin, yaklaşık %82'si Karadeniz, %10'u Marmara Denizi, %5'i Ege, %3'ü ise Akdeniz'den elde edilmektedir.

2008 yılına gelindiğinde toplam su ürünleri üretimi ise, yaklaşık 646 bin tondur. Bu üretimin, 494 bin tonu avcılıkla, 152 bin tonu yetiştiricilikle sağlanmıştır. Bu yıl itibariyle toplam su ürünleri üretiminin yaklaşık %61,2'si deniz balıklarından, %9'u diğer deniz ürünlerinden, %6,3'ü içsu ürünlerinden ve %23,5'i ise, yetiştiricilik yoluyla elde edilmiştir. *(2008 yılı verileri, TÜİK, 2009 Yılı İstatistik Göstergeleri'nden derlenmiştir.)*

Yetiştiricilikte, 1986 yılında %0,5 olan oran, 1996 yılında %6'ya, 2005 yılında ise, %22'ye (20 yılda 44 kat artışla) çıkmıştır. 2008 yılı itibariyle ise, yetiştiricilikte 1.748 işletme var-

dır ve bu işletmelerin, %41'i Muğla'da, %13'ü İzmir'de olmak üzere, %54'ü sadece bu 2 ilde faaliyet göstermektedir.

"Yetiştiricilik", yukarıda beyaz "et -özellikle tavuk- üretiminde" değindiğimiz gibi, yaşama ve üreme döngüsü (evrimsel sürece) bir müdahale olarak gerçekleşmekte ve "maddenin varoluş yordamı" hareket, bu canlılar için engellenmekte, en hafif deyimle kısıtlanmaktadır. Ayrıca, yemle birlikte büyüme hormonu ve hastalıklara karşı kullanılan ilaçlarla da, yine hem sürece müdahale edilmekte, hem de bu canlıların bağışıklık sistemi bozulmaktadır. Böylece, üretim sürecinde kalan bu tortular (kalıntılar), tüketicilerce de yüklenilmektedir. Bu üretimler, elbette su ürünlerine ihtiyacı olanlar için, doğaya/doğayla uyumlu belli bir üretim-tüketim planlaması dahilinde değil, kapitalist pazar ekonomisi içinde kar ve daha çok kar için, yapılmaktadır.

Türkiye'de su ürünlerinin %65'i taze, %4'ü donmuş, %5'i tuzlu-kurutulmuş-füme, %0,6'sı konserve, %25'i sanayide, %0,4'ü ise, diğer şekilde tüketilmektedir.

Su ürünleri katma değerinin tarım sektörü içindeki payı ise, çok düşüktür. Bu pay, 1991 yılı itibariyle sadece %2,2'dir.

B) TUZ

1- TUZ ÜRETİMİ

Türkiye'deki üretim yapan bütün tuzlalar, 2000'li yıllara kadar, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Tekel Genel Müdürlüğü'ne bağlı iken, bu tarihten sonra özelleştirilmiştir. Kar eden ve zorunlu tüketim maddesi olan tuzlalar, kapitalist işletmelere devredilmiştir.

"1954 yılında dünya tuz üretiminin yaklaşık olarak 0,006'sını üreten ülkemiz 1970 yılında %0,004'ünü üretebilmiştir. Tuz üretiminde 1990 yılından sonra 2 milyon tona yak-

laşan üretimi ile Dünya tuz üretiminde 17 sıraya yükselmiştir." (Tekel Genel Müdürlüğü, 1994 yılı Faaliyet Raporu, s. 8)

"1968-1972 yılları esas alınarak yapılan hesaplamalara göre tuz üretiminin, %57,42'si deniz, %29,31'i göl, %6,60'sı kaya, %6,67'si kaynak tuzlarından yapılmıştır." (Türkiye Tuz Envanteri, MTAE, Yayın No: 164 sayfa 11-12) Yine bu yıllarda, Türkiye tuz üretiminde Ankara, Erzincan, Erzurum, Kars, Kayseri, Siirt, Sivas ve Van Başmüdürlükleri'ne bağlı tuzlalar ortalama olarak, toplam üretiminin %13,27'sini gerçekleştirmişlerdir. Geriye kalan üretim, Çamaltı, Ayvalık, Yavşan, Kaldırım ve diğer tuzlalardan üretilmiştir. Yine 1968-1972 yılları arasında, Türkiye ham tuz üretiminin, %8,62'si Doğu Anadolu'da, %33,96'sı Orta Anadolu'da, %57,62'si Batı Anadolu'da sağlanmıştır. 1995'lerde ise, Türkiye: tuz üretiminin, %64'ünü göl, %28'ini deniz, %5,5'ini kaya, %2,5'ini kaynak tuzlalarından elde etmiştir.

2- TUZ TÜKETİMİ

Türkiye'de tuz insan ve hayvan besini olarak, dericilikte ve kimya sanayinde kullanılmaktadır. Ortalama olarak yılda gerekli tuz miktarı, bir insanda 7 kg, büyükbaş hayvanlarda 10 kg, küçükbaş hayvanlarda ise 2 kg alınır. Dericilikte ise, ortalama olarak yılda gereken tuz miktarı, büyükbaş hayvanlarda 10 kg ve küçükbaş hayvanlarda 3,5 kg olarak hesaplanır. Kimya sanayinde tuz, organik kimya tesislerinde, organik boya tesislerinde, sabun ve yağ yapımında, tarım ilaçlarında, klor tesislerinde ve tekstil sanayinde kullanılır. Konserve sanayi, gıda sanayi, soğutma salamuralar, su tasfiye cihazları, buz fabrikalarında yardımcı madde olarak, karayollarında da buz çözücü olarak kullanılmaktadır. Genel olarak, kapitalizmin geliştiği ülkelere göre, Türkiye'de tuz tüketimi -sofralık tuz olarak görülmesin- çok azdır.

Bu ülkelerde yılda kişi başına 150-200 kg tuz tüketilirken, Türkiye dahil benzer ülkelerde ise, bu rakam, 15-20 kg kadardır.

3- TUZ TİCARETİ

Türkiye büyük tuz potansiyeline sahiptir. Ancak çok yakın geçmişte önemli tuz ithalatında bulunulduğu bilinmektedir. Kendi kaynaklarını değerlendirmesi, Türkiye'ye önemli bir kazanım sağlayabilecektir. Daha da önemlisi, Türkiye'de tuz ve tuz yan ürünleri sanayinin yeniden kamu eliyle kurulması ve işletilmesi halinde, tuz kullanımıyla ilgili önemli ihtiyaçların ucuz ve kolaylıkla karşılanması ve tuzdan sağlanacak birincil ikincil ürünlerden elde edilen gelirin, kamu yararına kullanılması mümkündür. *"1994 yılında iç piyasada 1.439.589 ton ham tuz satılarak, aynı yıl cari fiyatları ile 510.053.462 TL hasılat elde edilmiştir." (Tekel Genel Müdürlüğü, 1994 Yılı Faliyet Raporu, s. 50)* Tekel'in özelleştirilmesinin altında yatan gerçeklik, böylece daha iyi anlaşılmış olur.

4- TUZ REZERVİ

TABLO 77: TÜRKİYE'DE BİLİNEN TUZ YATAKLARI ve İŞLETMELER

Tuz Yatakları Türü	Tuz Yatakları	İşletmeler
Deniz Tuzlası	18	2
Göl Tuzlası	6	3
Kaya Tuzu*	10	8
Kaynak Tuzlası	75	56
Toplam	98	68

Kaynak: Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası A.Ş. Kimya Sektörü Araştırması, s. 50

*Soda sanayi tuz işletmesi dahil

Türkiye'de deniz tuzlası olarak Ayvalık ve Çamaltı tuzlası, işletilmektedir. *"Yalnız Çamaltı tuzlasından yılda 2.000.000 tondan daha fazla üretim yapma olanağı vardır." (Müjgan Akdık, Türkiye'de Tuz Durumu ve Tuzun İç Pazar Etüdü, s. 16)* Sadece bu tuzla, tek başına Türkiye'nin tuz gereksinimini uzun yıllar karşılayabilecek durumdadır. Türkiye'nin üç tarafının deniz olduğu gerçeği düşünülürse, deniz tuzlası olarak yararlanabilinecek birçok yerin bulunabileceği söylenebilir. *"Ancak, şu andaki fiili üretim miktarları 500.000 ton yılda dolaylarında gerçekleşmektedir." (Tekel Genel Müdürlüğü, Keza, s. 9)*

Göl tuzlaları: Tuz Gölü'nün etrafında bulunan Yavşan, Kaldırım ve Kayacık tuzlalarıdır. Tuz Gölü'nün çok büyük bir rezerve sahip olduğu bilinmektedir. Tuz Gölü'ndeki bu rezervin yaklaşık 210.000.000 ton civarında olduğu hesaplanmaktadır. Günümüzde, Türkiye ham tuz üretiminin %92'si, göl ve deniz tuzlalarından elde edilmektedir.

Deniz ve göl tuzlalarına göre, sanayi dışı kullanımda, çok daha sağlıklı olan kaya tuzlalarının rezerv durumları ise, yapılan araştırmalar sonucunda aşağıda belirtilen şekilde tahmin edilmektedir.

TAHMİNİ REZERVLER

Çankırı	26 ton	muhtemel rezerv
Çankırı	300 ton	mümkün rezerv
Sekili (Yozgat)	300*ton	mümkün rezerv
Gülşehir (Nevşehir)	50 ton	muhtemel rezerv
Tepesidelik (Kırşehir)	20 ton	muhtemel rezerv
Kağızman (Kars)	60 ton	muhtemel rezerv
Tuzluca (Kars)	100 ton	muhtemel rezerv

Kaynak: Maden Tetkik Arama Enstitüsü Yayınları, No: 164, sayfa 22

*Tekel Genel Müdürlüğü, 1994 Yılı Faaliyet Raporu, s. 10

Ayrıca, Kars, Çayırlı, Adana, Sivas ve diğer bölgeler olmak üzere, Türkiye'de oldukça kalın tuz tabakalarının bulunduğu bilinmektedir. Ancak kaynak tuzlaları, şu anda yalnız bulunduğu yörelerin gereksinimlerini karşılayacak şekilde değerlendirilmektedir.

İşletilmekte olan tuzlalarda, 1994 yılı Tekel Genel Müdürlüğü faaliyet raporuna göre, yılda toplam 1.357.093 ton tuz elde edilmektedir. Oysa yalnızca Çamaltı tuzlasında, yılda 2 milyon ton tuz işleme olanağının bulunduğu düşünülürse, bu doğal varlığın gerektiği gibi değerlendiril(e)mediği görülecektir.

ÜÇÜNCÜ KISIM
"ÇEVRE SORUNU"

Çevre sorunları denildiği zaman, akla, onunla eşdeğer anlamda çevre kirliliği gelmektedir. Çevre kirliliği terimi, Çevre Kanunu'nda, insanların her türlü faaliyetleri sonucu, havada, suda ve toprakta meydana gelen olumsuz gelişmelerle ekolojik dengenin bozulması ve aynı faaliyetler sonucu ortaya çıkan koku, gürültü ve atıkların çevrede meydana getirdiği istenilmeyen sonuçlar olarak tarif edilmektedir.

Elbette, "istenilmeyen" bu sonuçlar insan nedenlidir, ama insan, kendi başına, birey olarak kararlaştırıp, davrandığından dolayı bu sonuçlar ortaya çıkmamaktadır. Bu, bir üretim ve tüketim fetişizmi olan kapitalist üretimin, yapısallığında vardır. Çünkü kapitalizm, bütün olarak doğayı, plansız, geniş yeniden üretimi için araçsallaştırarak, meta (değişim değeri) üretiminde, kaynak (ham madde) olarak görmekte ve doğayı "gayrimenkul" ü olarak kullanmaktadır.

Bu anlamda doğa (Doğa Üretici Gücü), çevre kavramına indirgenerek, dışsal bir "olguya", nesneye dönüştürülmüştür. Çevre kirliliği ya da "ekolojik denge" kavramıyla, doğanın mahvının üstü örtülerek, içinde yaşam olmayan adı üstünde ölü emek sermayenin, "sonsuz büyümesinde", doğanın, kapitalizmin bu vahşi üretim-tüketim fasit dairesinde, ham madde kaynağı olarak, daha uzun vadeli sömürü için, "sürdürülebilir ölçülerde"

kullanımı ve yeni "kaynakların" keşfi kurgulanmaktadır.

Dolayısıyla çevrecilik adına yapılan kapitalist doğa mühendisliğinin, doğaya bakışı, yeniden üretiminde uzun vadeli verimliliğini (karını) korumaya yöneliktir. Bu bakış, liberalizmin ahlaki açıdan yansız, ama kapitalizmin yapısallığı ve tarihsel konumu açısından gerçekçi ve bilimsel olmayan, ayrıca kapitalizmin somut-pragmatik verili durumu açısından da bir karşılığı olmayan söylemi-savunusuyla meşrulaştırılmaktadır. Bir bütün olarak sosyalist sol ise, dünya ölçeğinde, artık Tarihsel Diyalektik/Materyalizmden değil, liberalizmden beslendiği için, bu kavramları oradan alarak, olur-olmaz ahvalde, yerde ve zamanda kullanır durumdadır. Bu kullanımda, bir organizma topluluğunun uzamı-parçası olarak insanın da içinde yaşadığı Doğa Üretici Gücü kastedilmemektedir.

Bu çalışmada, biz aslında en kötü olanı, galat-ı meşhur'u (bu yaygın yanlışı) kabul ederek, kastımızın bu olmadığını, tam da buna karşı olduğunu anlatmak için, -bilinen ortak kelamın kullanılması zaruretine uyarak- çevre kavramını kullandık.

Çevre kirliliği, dünyanın kapalı bir sistem olduğu ve hiçbir şeyin dünyanın dışına çıkamayacağı gerçeğine rağmen, insan kaynaklı üretim ve tüketim atıklarının, karalara, sulara ve havaya "boşaltılması" halidir.

Bu atıkların çoğu, doğa tarafından kesinlikle geri döndürülemez, ya da bu üretim ve tüketim çılgınlığının ritminde geri döndürülemez. Ve bu kirleticiler (atıklar), kapalı dünya sisteminin içinde kalır, dolayısıyla her türlü kirliliğin, karada, suda ve de atmosferdeki bütün süreçleri ve yaşamı etkilemesi kaçınılmazdır.

Ve ne yazık ki, güneş ışığının yaşamın temeli olan fotosentez için gerekli olan enerjiyi sağlamasına karşın, dünyaya temel enerji girişini sağlayan bütün bitkiler; fotosentez uygulayıcıları ölümlüdür. Ve tabi ki, bahsettiğimiz ölüm, insan kaynaklı atık-

lardan (kirleticilerden) kaynaklanan ölümdür, doğal olan sürecin evrimi içerisinde gerçekleşen değil.

İnsan, işte bu sistemin içinde doğanın bir uzamıdır. Hiçbir canlı tek başına varolamaz ve diğer varlıklar da, insan varlığı "hatırına"; sömürü ve ezi için, sınıflı toplumların insan davranış ve düşüncesi içinde bir "amaç" için, araç olarak kullanılmak üzere "yaratılmamışlardır."

Bu insan kaynaklı-kasıtlı kirlilik, 5 ana başlıkta incelenebilir:

A- Toprak Kirliliği,

B- Su Kirliliği,

C- Hava Kirliliği,

D- Ses (Gürültü) Kirliliği,

E- Görüntü Kirliliği.

Ses ve görüntü kirliliği, konumuzun dışında olduğu için değinilmeyecektir.

BÖLÜM I:
TOPRAK KİRLİLİĞİ

A) TOPRAK ve OLUŞUMU

Toprak, iklim ve canlıların etkisiyle, çeşitli topografik koşullarda ve belirli bir zaman içinde, anamaddenin parçalanıp ayrışmasından oluşan; içinde cereyan eden önemli fiziksel, kimyasal ve biyolojik olaylar nedeniyle büyük bir canlılık gösteren; bitkilere fiziksel destek ve besin sağlayan doğal bir kitledir.

Toprağın oluşmasında rol oynayan beş ana faktör vardır: İklim, canlılar, anamadde, topografya ve zaman. Bu faktörlerden iklim ve canlılar AKTİF; anamadde, topografya ve zaman PASİF rol oynar. *"1 cm toprak tabiat olayları iklim ve anakaya oluşumuna göre yaklaşık 1.000 yılda meydana gelmektedir." (T.C. Orman Bakanlığı, Ağaçlandırma ve Erozyon Genel Müdürlüğü, Erozyon, s. 3)* 500 milyon km^2 yüzölçümlü dünyanın %30'unu karalar oluşturmaktadır. Bu alanın da 2/5'i, çöller ve kullanılmayan alanlar olarak belirtilmektedir.

Toprağın doğal oluşum sürecini değiştirmek olanaksız olduğu gibi, teknolojik usullerle yapay olarak üretilmesi de mümkün değildir ve kaybedilmesi halinde yerine başka bir kaynak da kullanılamaz. Toprak, karakteristiklerine ve isteklerine uygun olarak, bilinçli olarak kullanılması halinde, tükenmeyen ve sonsuza kadar kullanılabilen bir varlıktır.

B) TOPRAK KİRLİLİĞİ

Günümüzde toprakta görülen sorunlar en önemli çevre sorunlarını oluşturmaktadır. Bu sorunların başında, artık-değeri fazla olan yanlış bitki ve ekimi, entansif (yoğunlaştırılmış tarım) ve yanlış tarım tekniği yüzünden ortaya çıkmış hızlandırılmış erozyon görülmektedir. Ayrıca, bilinçsizce yapılan ilaçlama ve gübreleme, endüstri ve evsel atıkların toprağa sızması, yerleşim ve endüstri amacıyla kaliteli arazilerin kullanılması, tarım arazileri üzerine otoyol kurulması, tuğla ve kiremit gibi yapı malzemelerinin yapımında kullanılan materyalin tarımsal topraklardan sağlanması da önemli toprak kirliliğine yol açmaktadır.

Worldwatch Institute, her sene toprağın üst tabakasının 24 milyar tonunun kaybedildiğini ileri sürmektedir. Dünya üzerindeki 5,2 milyar hektarlık tarımda kullanılan toprağın %70'i özelliklerini yitirmiştir. Ve çölleşme toplam kara alanlarının %30'una zarar vermektedir. Afrika'da kurak alanların %73'ünü meydana getiren 1 milyon hektarın üzerinde arazi, orta derecede veya ciddi bir çölleşme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Asya' da da 1,4 milyon hektar aynı şekilde etkilenmektedir. Çölleşmiş kurak alanların en fazla bulunduğu kıta ise, %74 ile Kuzey Amerika'dır.

1- EROZYON (ÇÖLLEŞME)

Erozyon kavramı da, toprağın çölleşmesini manipüle etmek için kullanılmaktadır. Erozyonun çölleşme olduğunu bilerek kullanmaya devam edersek, erozyon, toprak zerrelerinin su, rüzgar, buzul ve yerçekimi ile yerinden koparılarak taşınması olayına denir. Ancak taşınmada en önemli etken, su ve rüzgar (yel) akımlarıdır.

Erozyon, hızına göre ikiye ayrılır.

a) Doğal Erozyon,

Doğal şartlarda, insan ve hayvanların etkisi olmadan işlevini sürdüren bir olaydır. Hızı düşüktür. Bu hız anamaddenin ayrışarak toprak haline gelme hızına eşit, ya da ondan daha düşük olarak kabul edilir. Dolayısıyla, toprak bir yandan aşınırken, öte yandan anamaddenin ayrışmasıyla yeni bir toprak katı oluşur ve toprak profiline katılır. Böylece, toprak zamanla kendi kendini yeniler.

Türkiye'de doğal aşınımın (erozyon) başlıca nedenleri 4 grupta toplanabilir.

*Eğim,

*Bitki Örtüsü,

*Toprak,

*Yağış (iklim)

Buna göre eğim ne derece dik ve uzun, bitki örtüsü (doğal fauna-orman-çayır ve meralar) ne derecede zayıf, toprak ne derecede geçirimsiz ve yağış ne derecede sağanak tipi ve mevsim dağılımı uygunsuzsa, aşınım o derecede şiddetli olacaktır.

Türkiye topraklarında ise, eğimler, son derece dik-sarp ve yaygındır. Arazilerin %64,3'ünde meyil (eğim) %12'den fazladır.

Ayrıca, derinlik açısından da tarıma elverişli özellik taşıyan topraklar, toplam tarım yapılan toprakların ancak %26,2'sini oluşturacak kadar azdır.

b) Hızlandırılmış Erozyon

Bu erozyon, kapitalist tarım (plansız, geniş yeniden üretim) ekonomisi ile birlikte başlamıştır. Bu tarım şekli, erozyona karşı koyan en önemli güç olarak bilinen doğal bitki örtüsünü tahrip ederek zayıflatmış veya ortadan kaldırmış, böylece erozyonu hızlandırmıştır. Aşındırma hızı, toprağın oluşma hızından daha fazla olan bu erozyonla topraklar sığlaşmaya humus bitki ve be-

sin maddelerince yoksullaşmaya başlamıştır.

Hızlandırılmış erozyon, aşındırıcı gücüne göre 4'e ayrılır.

i- Su Erozyonu,

ii- Rüzgar Erozyonu,

iii- Buzul Erozyonu,

iv- Yerçekimi Erozyonu

i- Su Erozyonu

Toprağın, suyun hareketi ile aşınıp-taşınmasıdır. 6 tip su erozyonu vardır.

*Yağmur Damlası Erozyonu,

*Yüzey Erozyonu,

*Parmak Erozyonu,

*Yarıntı Erozyonu,

*Akarsu Yatak Erozyonu,

*Kaymalar.

ii- Rüzgar Erozyonu

Toprağın rüzgarla aşınıp-taşınmasıdır. Az yağışlı bölgelerde (yağışları 350 milimetreyi geçmeyen), özellikle kurak devrelerde işlenen (Orta Anadolu'da) topraklarda yaygın olarak görülen son derece tehlikeli bir sorundur. Su erozyonunun tersine, genel olarak düz arazilerde, eğimli arazilerden daha yaygın ve etkindir. Aşırı otlatma ile bitki örtüsünün yok edilmesi veya kuru, gevşek, toprağı açık (örtüsüz) bırakacak şekilde toprak işlenmesi, meraların ekime açılması, rüzgar erozyonunun etkisini artırır.

c) Türkiye'de Erozyon

Türkiye, bugün hızlandırılmış erozyona karşı dünyanın en hassas bölgeleri içerisinde yer almaktadır. Hızlandırılmış erozyon kanseri, Türkiye'de 1950'li yıllarda tarıma kapitalizmin girişinden sonra azgınlaşmıştır. Bugün, toplam Türkiye topraklarının %86'sı (67 milyon hektar) erozyon etkisi altındadır. Bu topraklar üzerindeki erozyon etkisinin: %22,32'si (17.366.463

hektar) çok şiddetli, %36,42'sinde (28.334.933 hektar) şiddetli, %20'04'ünde (15.592.750 hektar) orta ve geri kalan %7,22' sinde (5.611.892 hektar) ise, hafif derecede olduğu belirtilebilir.

Erozyon etkisindeki bu toprakların, 20 milyon hektarı -toplam tarım topraklarının %75'i- ise, verimli tarım topraklarıdır. Bu verimli tarım topraklarından, su erozyonu ile göl ve barajlara yılda 450-500 milyon ton toprak taşınmaktadır. Taşınan miktar, toplam Türkiye yüzeyinde ise, yılda 1,4 milyar tondur. Sadece Fırat Nehri yılda 108 milyon ton, Yeşilırmak 55 milyon ton toprak taşımaktadır. Yine her yıl Keban Barajı'na 32 milyon ton ve Karakaya Barajına ise, 31 milyon ton toprak taşınmaktadır. Bir başka ifadeyle 2 yılda, 1 mm kalınlığında toprak aşınıp-taşınmaktadır. *"Giden bu toprak, Kıbrıs Adası'nın yüzeyini en az 5 cm kalınlığında örtelebilecek bir miktarı ifade etmektedir." (Turhan Günay, Orman, Ormansızlaşma, Toprak ve Erozyon", Tema Vakfı Yayınları, Yayın No: 1)* Türkiye, gerçekten dünyanın en fazla aşınan ve en çok toprak malzemesi taşınan ülkeleri arasındadır. Türkiye'den her yıl hemen hemen Avrupa ve Avustralya kıtaları toplamına veya sadece Afrika Kıtası toplamına eşit miktarda toprak sulara taşınmaktadır. *"Birim alandan taşınan toprak miktarımız ise, Afrika'dan 22 kat, Avrupa' dan 17 kat, Kuzey Amerika'dan 6 kat fazladır." (Orman Bakanlığı, Erozyon, s. 4)* Oysa Avrupa, Türkiye'nin 14 katı, Avustralya 10 katı ve Afrika ise, 42 katı büyüklüğüne sahiptir. Tüm dünyadan taşınmakta olan toplam toprak miktarını dikkate alırsak, Türkiye'den taşınan miktarın bunun 1/40'ı kadar olduğu ve dolayısıyla Türkiye için çok büyük bir rakamı ifade ettiği görülür. Oysa Türkiye, dünya kara yüzeylerinin ancak 1/192'si genişliğinde bir büyüklüğe sahiptir.

Toprak taşınmasının-aşınmasının olmadığı, ancak düşen yağışı tutamayan ve yüzeysel akışa neden olan çıplak kayalıkları da dikkate alırsak, Türkiye'de erozyona maruz kalan yüzey ora-

nının %86'dan daha fazla olduğu da kolayca anlaşılabilir.

Türkiye'de belli başlı akarsular ile deniz ve göllere taşınmakta olan toprak miktarları tablo 78'de, aşınım ve taşınım dereceleri ise, 79'da görülebilir.

TABLO 78: BAŞLICA AKARSULARIMIZLA DENİZ ve GÖLLERE TAŞINAN TOPRAK MİKTARI

Akarsu Havzası ve Ölçüm İstasyonu	Yıllık Ortalama Taşınan Toprak (Ton/Km^2)	Yıllık Toplam Taşınan Toprak (Milyon Ton)
Karasu, Keban	525	33,5
Tortum	2.500	2,5
Fırat, Dutluca	1.167	108,2
Dicle, Diyarbakır	1.085	6,8
Kızılırmak, İnözü	923	44,9
Yeşilırmak, Çarşamba	1.521	54,9
Kelkit, Fakılı	1.977	10,8
Ceyhan, Yeniköprü	922	19,6
Seyhan, Uçtepe	563	7,8
Göksu, Karahacalı	648	6,8
Büyük Menderes, Söke	519	12,4
Gediz, Mani Köprüsü	582	5,8
Sakarya, Batbaşı	651	8,1
Dalaman, Suaçtı	266	0,9
İyidere, Şimşirli	219	0,5
TÜRKİYE (Ortalama)	600	500

Kaynak: Turhan Günay, Keza, s. 44

TABLO 79: TÜRKİYE'DE TOPRAK AŞINIM ve TAŞINIMININ (EROZYON) DERECELERİ ve DAĞILIMI

Aşınım	Derecesi	Kapladığı Alan (Hektar)	Yüzde
0	(Yok)	5.166.627	6,4
1	(Hafif)	5.611.892	7,22
2	(Orta)	15.592.750	20,04
3	(Şiddetli)	28.334.933	36,42
4	(Çok Şiddetli)	17.366.463	22,32
ÇK	(Çıplak Kayalık)	2.930.933	3,77
RA	(Rüzgar Aşındırması)	506.309	0,65

Kaynak: İbrahim Akyürek, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Türkiye Erozyon Sorunu ve Çözüm Seçenekleri, s. 28

d) Hızlandırılmış Erozyonun Nedenleri

*Yanlış Arazi Kullanımı: Toprağı üretim gücüne ve yeteneğine göre kullanmamak. Bugün Türkiye'de büyük oranda orman ve mera alanı olması gereken 6,1 milyon hektar genişliğinde arazi, usulsüz bir şekilde işlemeli tarım altındadır. Ayrıca, ormanlar yok edilerek orman içine yapılmakta olan yerleşim yerleri de, yanlış kullanımın önemli nedenidir.

*Aşırı Hayvan Otlatması: Türkiye'nin çayır ve meraları düzensiz ve aşırı otlatma nedeniyle bozulmaktadır. 1950 yılında büyükbaş hayvan için 1,79 hektar çayır ve mera düşerken, bugün bu miktar 0,72 hektara düşmüştür. 1950'den günümüze hayvan sayısındaki artışa rağmen, 23,3 milyon hektar çayır ve mera alanı ziraat arazisine çevrilmiştir. Birim alana düşen hayvan yoğunluğunun artışı ile birim alanda oluşan aşırı otlatma çayır-otlaklık ve meraları erozyona açık hale getirmiştir. 1935 yılından günümüze çayır-otlak ve meraların 2/3'ü yanlış kullanım yüzünden kaybedilmiştir.

Yıllar itibariyle hayvan artışına karşın, çayır ve meraların önemli oranda azalması, büyük miktarda hayvan yemi ihtiyacına yol açmıştır. Bu durum ormanların mera alanları olarak kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu şekilde hayvan otlatma ormanlara büyük zarar vermiştir. Ayrıca erken ilkbahar ve geç sonbahar gibi toprağın ıslak olduğu dönemlerde yapılan aşırı otlatmalarla hem bitkiler gelişmeden sömürülmekte, hem de ıslak olan toprağın sıkışmasına neden olmaktadır. Giderek artan bu bozulma sonucu koruyucu bitki örtüsünü yitiren topraklar, dış etkenlere karşı korunaksız hale gelerek, aşınmakta ve kitle halinde erozyona maruz kalmaktadır.

*Bitki Örtüsünün Tahribi ve Yanlış Su Kullanımı: Geçen bölümlerde bahsettiğimiz gibi, yıllar itibariyle orman ve mera alanlarının tahrip edilmesiyle toprak, bitki ve su düzeni bozularak, topraklarda verimsizleşme, erozyon, sel ve taşkınlar oluşmakta, can, mal ve doğal varlıklarda onarılamayacak zararlar ile çok büyük üretim kayıpları meydana gelmektedir. Toprak, zayıf bir bitki örtüsü ile kaplı veya bundan tamamen yoksun ise, şiddetli yağışlara karşı korumasız kalır, kısa zamanda büyük kayıplar oluşur. Sürüklenen kum, taş verimli tarım arazilerini boğar. Bu sonuçlar, tekrar erozyon nedenine dönüşür. Oyuntu erozyonu, suyun akış yönünü değiştirdiği için, sel taşkınları artar. Eğimi fazla olan Karadeniz Bölgesi, bu erozyondan en çok etkilenen bölgelerdendir. Ayrıca kapitalist (piyasacı) tarımın önemli ürünlerinden olan fındık ve çay, bu bölgenin toprağını, erozif etkilere maruz bırakan diğer bir önemli etkeni oluşturur.

Batı ve Güney kıyılarında ekilen sanayi bitkileri pamuk ve tütün de, erozyona karşı toprağı koruyamaz. Yine Türkiye'nin entansif -özellikle vahşi (salma) sulama ile- tarım yapılan bu bölgeleri, çoraklaşmaya maruz kalır ve yine, doğal flora ve orman örtüsü tarafından korunan bu topraklar, piyasaya (kapitalist pazara) ürün yetiştirmek için, ekime açılır, dolayısıyla bü-

yük ve geniş ölçüde erozif etkilere maruz kalır.

*Orman Yangınları: Orman yangınları geçmişten bu yana Türkiye'ye büyük zararlar vermiş ve birçok alanın çıplaklaşmasına neden olmuştur. Özellikle dik eğimli arazilerde yeşil örtünün bir anda kaybı, ilk yağışlarla birlikte topraklarında kaybına ve pek çok yerin bir daha ağaçlandırılamayacak şekilde elden çıkmasına, taş ve kayalığa dönüşmesine, çölleşmesine neden, olmaktadır.

*Bilinçsizlik, Düzensizlik ve Yasal Sorumsuzluklar: Yüksek eğime sahip arazilerde toprağı koruyucu önlem almaksızın toprak işlemeli tarım yapmak, yel ve sel erozyonuna yol açmakta, yanlış ve aşırı (sunî) gübre kullanımı, toprağı dönüşümü olmayacak şekilde verimsizleştirmekte, çoraklaştırmaktadır.

e) Erozyonun Tarımsal Üretime Verdiği Zararlar

Bütün bu sonuçlardan anlaşılacağı gibi, erozyonun ülke üretimine verdiği zararlar şöyle özetlenebilir:

*Erozyonun sebep olduğu en büyük zarar, oluşması için binlerce yıl gereken canlı örtü toprağın, elden çıkmasıdır.

*Toprak çoraklaşmakta, çölleşmekte, besin maddeleri kaybolmaktadır.

*Tarım alanları ve meraların verimsizleşmesi büyük sosyo-ekonomik sıkıntılar yaratarak, kentlere göçü yoğunlaştırmaktadır.

*Tarımda kullanılmak üzere geçici havuzlarda tutulamayan yağış suları, önüne katdığı değerli topraklarla birlikte sel ve çığ felaketlerine, toprak kaymalarına sebep olmaktadır. Bunun sonucu da can ve mal kayıpları oluşmaktadır.

*Jeolojik dengeler ve iklim bozularak, kuraklık doğmakta, yağış azalmaktadır.

*Erozyon sonucu erken dolan barajların ekonomik ömürleri kısalmaktadır. Keban barajı bu durumdadır. Avrupa'da bir barajın ömrü 1.000 yıl iken, Türkiye'de 100 yıla kadar düşmektedir.

*Toprağın suyu tutma ve sızdırma yeteneği azalmakta, su kaybına neden olmaktadır.

*Çevre kirlenmesine neden olmaktadır.

2- TARIM ARAZİLERİNİ AMAÇ DIŞI KULLANIM

a) Yerleşim Yeri Alanı Olarak Kullanım

Türkiye'de üretken tarım toprakları, bitkisel üretime elverişlilik derecesine, insanlığa yapacağı katkıların sürekliliğine, arazi kullanma nitelik sınıflamasına bakılmaksızın, yerleşim yeri olarak kullanılmaktadır. Tarım potansiyeli çok yüksek olan Çukurova Bölgesi'nde yapılmış olan bir araştırmaya göre, 20 yıllık (1956-1975) bir süre içerisinde, Adana %9,3, Mersin %6,3 ve Tarsus %6,4 oranında alan olarak büyümüştür. Bursa ovasında tarım dışı amaçla kullanılan arazi 1969 yılında 1.865 hektar iken, 1980 yılı başında 6.330 hektara ulaşmıştır. İstanbul ilinde 1969-1979 yılları arasında 15 bin hektar tarım arazisi yerleşim alanına dönüşmüştür. Adana-Seyhan sulama şebekesi içerisindeki yerleşim alanları 1966 yılında 8.685 hektar iken, 1976 yılında 10.747 hektara ve 1981 yılında da 13.897 hektara ulaşmıştır. Mersin'deki sulama şebekeleri işletmeye açıldığında yerleşim yeri kaybı 2.500 hektar iken, 1976 yılında 5.042 hektara ve 1981 yılında da 6.900 hektara varmıştır. Ülkesel ölçekte yapılan değerlendirmelere göre, işletmeye açılmış olan devlet sulama şebekeleri içerisinde 1976 yılına değin 11.387 hektar sulu tarım arazisi tarım dışı amaçlı kullanımlarla yitirilmiş ve bu kayıp 1981 yılında 25.060 hektara ulaşmıştır. Özetle, sulama tesisleri için yapılmış olan bir takım yatırımlar artık ölü yatırımlara dönüşmüştür ve yaklaşık 1,5 milyon hektar. İyi nitelikli arazi bugün işgal edilmiş durumdadır.

Yerleşim yeri olarak kullanılan verimli tarım arazileri konusundaki veriler güncel olmamakla birlikte, bu tür yanlış kulla-

nımla kaybedilen arazi miktarı, 7,3 milyon dekar olarak hesap edilmektedir.

Tablo 80'de 1984 yılı itibariyle, bazı il merkezlerinde yerleşim alanı olarak kullanılan verimli topraklar görülmektedir.

TABLO 80: YERLEŞİM ALANI OLARAK KULLANILAN VERİMLİ TARIM TOPRAKLARI

İli	Kapladığı Alan (ha)	İli	Kapladığı Alan (ha)	İli	Kapla. Alan (ha)
Adana	8.173	Edirne	1.908	Konya	14.350
Adıyaman	1.946	Erzincan	3.557	Kütahya	2.630
Afyon	4.994	Erzurum	3.584	Malatya	2.144
Ağrı	526	Eskişehir	6.223	K. Maraş	4.511
Amasya	2.010	Gaziantep	3.940	Mardin	2.200
Artvin	101	Giresun	120	Muğla	2.140
Aydın	3.638	Hakkari	395	Muş	2.833
Balıkesir	2.827	Hatay	3.333	Nevşehir	1.102
Bilecik	774	İsparta	7.036	Ordu	873
Bingöl	299	Mersin	3.174	Rize	115
Bitlis	913	İstanbul	1.011	Adapazarı	4.128
Burdur	990	İzmir	529	Samsun	2.889
Bursa	6.013	Kars	802	Siirt	590
Çanakkale	3.693	Kastamonu	396	Sinop	666
Çankırı	447	Kırşehir	395	Uşak	1.268
Çorum	501	Kocaeli	1.855		

Kaynak: DPT, Yayın No: 2225, ÖİK: 364, Toprak ve Su Kaynakları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s. 198

Not: 47 il merkezi için elde edilen değerlerin toplamı 118.542 hektar olup, Ankara, Antalya, Diyarbakır, Kayseri, Sivas, Trabzon, Denizli gibi birçok il ise, bu rakamın içerisinde yoktur.

Son olarak, Ziraat Mühendisleri Odası'nın 1998 yılı raporuna göre, sadece 1977-1997 yılları arasında, 450.000 hektar tarım toprağı, arsaya dönüştürülerek (ranta açılarak) tarım dışı kullanılmıştır. Son 20 yılda, yalnızca yerleşim yeri elde etmek

için tarım dışı kalan arazi miktarı, 4,5 milyon dekar civarındadır. Böylece Türkiye, dünyada toprak rezervi kalmayan 19 ülkeden biri durumuna düşmüştür.

b) Sanayi Alanı Olarak Kullanım

Tarımsal değeri çok yüksek olan topraklar üzerine yerleşen endüstriyel kuruluşlar, çeşitli atık ve artıkları ile yakın çevresindeki diğer üretken toprakların kirlenmesine de neden olmaktadırlar. Aslında endüstriyel kuruluşların üretken tarım topraklarını kapatması, bir bakıma, tarıma dayalı endüstrilerinin kendi ham madde kaynaklarını da yok etmesidir. Örneğin pamuk işleyen fabrikaların pamuk yetiştiren araziler üzerine kurulması, pamuk ekim alanlarını daraltacaktır.

Günümüzde yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına, endüstriyel kuruluşların (organize sanayi bölgelerinin) yaygınlaşmasına bağlı olarak kapatılan iyi nitelikli tarımsal araziler giderek artmaktadır. Yapımevleri için önceleri ortalama 10 dekarlık bir alana gerek duyulurken, bugün fabrikalar için 30 dekarlık bir alan gerekmektedir.

Yine 1956 yılında, endüstriyel kuruluşlarca işgal edilen toprak 691 dekar iken, 1975 yılında 11.121 dekara ulaşmıştır. Bu toprakların %90'ından fazlası I. sınıf arazilerdir. Bu sonuç, I. sınıf arazinin Türkiye envanter arazisinin, sadece %6,4 gibi bir kesimini oluşturması gerçeği karşısında, savurganlığın ne büyük boyutlara ulaştığını açıkça göstermektedir.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün son verilerine göre, sanayi yerleşimi için tarım dışı amaçla kullanılan I. sınıf ile IV. sınıf arası verimli tarım arazisi miktarı, 202 bin dekardır. Yanlış amaçla kullanılan bu verimli arazi, toplam sanayi yerleşim alanının, -buraya dikkat!- %74,3'üdür.

c) Kamu Yatırım Alanı Olarak Kullanım

Kentleri birbirine bağlayan 10 metre genişliğindeki karayolları için, bugün 40 metre bile yeterli olmamaktadır.

Örneğin: Amasya-Erbaa-Suşehri, Mersin-Adana-İskenderun, Ankara-Eskişehir, İzmir-Aydın karayolları güzergahı büyük ölçüde verimli tarım alanı içerisindedir. Yine hava alanları için önceleri 2-3 kilometrelik bir düzlük yeterli iken, günümüzde en az 10 kilometrelik bir alan gerekmektedir.

Türkiye'de fabrika, karayolu, havaalanı ve benzeri kullanımlarla işgal edilen arazilerin yaklaşık yarısı tarımsal işlemeye elverişlidir.

Yine, Organize Küçük Sanayi Siteleri için tahsis edilen (1987 yılı sonu itibariyle) toplam 17.999 hektar arazinin, yaklaşık %62'sine tekabül eden 11.196 hektar arazi I-IV. sınıf tarıma elverişli topraklar üzerindedir.

d) Turistik Tesis Alanı Olarak Kullanım

Verimli tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılmasına neden olan diğer ve önemli bir etken de, turizme yönelik yatırımlardır. Özellikle sahil kesimlerinde rant gelirinin yüksek oluşu yüzünden, verimli tarım toprakları ve bağ-bahçe-zeytinlik gibi araziler üzerine turistik tesisler kurulmuş, kurulmaya devam etmektedir. Bu durumu tapulama-kadastro işleminin tüm bölgelerde yapılamamış olması ve imar planının yoksunluğu da ayrıca körüklemektedir.

Bu araziler üzerine yapılan yazlık konutlar, ikincil konutlar olup, kullanım süreleri de çok kısadır. Bu durum aynı zamanda da, önemli bir kaynak israfı anlamına gelmektedir. Bu amaçla kullanılan 77 bin dekar alanın, %69'u, I. ve II. sınıf olmak üzere en verimli tarım arazisidir.

e) Ham Madde (Tuğla-Kiremit) Temin Alanı Olarak Kullanım

Sanayileşme ve kentleşme yalnız kapladığı kadar araziyi tarım dışına atmakla kalmaz, toprağın ham madde olarak kulanılıp tüketilmesine ya da yok olmasına neden olur. Türkiye'de kentleşmenin getirdiği tuğla-kiremit gereksinimi, birçok yer de

ova toprağının tarım dışı amaçla kullanılmasını sanki zorunlu kılmıştır! Oralardan geçen karayollarının kenarlarına kurulan toprak sanayisi hemen yakınındaki ova toprağını (4-5 metre derinlikte) kazmış ve tuğla-kiremit üretip pazarlamıştır. Geriye kalan arazi enkaz haline dönüşmüştür.

Trakya'da 1.400 dekar, Erbaa'da 2.000 dekar, Gediz Ovası'nda 4.400 dekar, Çorum'da 2.000 dekar tarım arazisi 1985 yılına gelindiğinde tuğla-kiremit yapımı nedeniyle tarım arazisi olmaktan çıkmış ve kullanılmayan çukurluklar ve bataklıklar haline dönüşmüştür. Etüdü yapılmayan daha pek çok arazi aynı durumda bulunmaktadır. 1983 yılı verilerine göre, 17.074.487 ton/yıl toprak tüketilmektedir. Bu toprak, 1 metre derinlikte, 11.383 dekar/yıl arazi karşılığını oluşturmaktadır.

Bütün bu olumsuzluklar, Türkiye'yi, tarımı kendisine yetmeyen, 19-20 dünya ülkesinden biri haline getirmiştir.

3- DİĞER KİRLENME NEDENLERİ

a) Katı Atıkları

Evlerden çıkan çöpler, ticari ve endüstriyel faaliyetler sonucu ortaya çıkan artıklar, madencilik ve tarımla ilgili çalışmalarda, su tasfiyesi tesislerinde ortaya çıkan artık maddeler, katı artık olarak tanımlanmaktadır. Son yıllarda, Türkiye'de bu tür katı artık maddeleri miktarı, önemli ölçüde yükselmiştir. Ancak, bu katı artık maddelerini toplama ve düzenli depolama çalışmaları yeterli değildir. Özellikle tehlikeli artıkların düzensiz arazi doldurmada kullanılması, toprak kirlenmesi bakımdan büyük tehlikeler oluşturmaktadır. Depolama sahaları olarak, bataklıklar, taş ocakları, yol ve dere kıyıları, vadiler, kuru dere yatakları ve hatta orman alanları gibi yerler kullanılmaktadır.

Kaynaklarına göre katı artık türleri: evsel, ticari (dükkan, depo, büro, resmi daire artıkları) inşaat, yıkım ve hafriyat, park,

bahçe ve pazaryeri, sokak süprüntüsü artıkları, endüstriyel, tarımsal, hastane ve okul artıkları ile arıtma çamurlarından oluşmaktadır.

Ayrıca, içindeki maddelere göre katı artık türleri vardır. Bunlar, yiyecek, kuru-katı, kül gibi katı artıklardır.

Bu artıkların insan sağlığı ve doğa için önemi büyüktür. Bir katı artık bileşeni, özellikle uygun ısı şartları altında kısa sürede toksik duruma veya hastalık yapan organizmaların barındığı bir kaynağa dönüşebilir. Bunlar da sinek ve haşere ile insanlara taşınmaktadır.

İşlem görmemiş katı artıkların yangın ve patlama tehlikesi vardır. Bu arada arazi doldurma sahalarında görülen yeraltı yangınları da oldukça tehlikelidir. Katı artıkların havasız ortamda bozulmaları sonucu başta metan olmak üzere karbondioksit, azot ve hidrojensülfür gazları oluşmaktadır. Bu gazlar ise, yerleşim alanlarını etkilemektedir. (Ümraniye çöplüğü faciası, bu tür bir patlamanın sonucu oluşmuş, onlarca toplumdaşın ölümüne ve malının telef olmasına neden olmuştur) Organik atıkların bozulması ile sıvı ürünler de oluşur. Bu atıkları toplayanlar, zehirlenme ve bulaşıcı iş kazalarına sıkça uğramaktadırlar.

1995 yılında, *"İstanbul'da günde 5.000 ton, Ankara'da 1.900 ton ve İzmir'de ise 2.000 ton"* katı atık oluşmaktadır. Yine bu kentlerde; *"İstanbul'da 1990 yılı için günlük üretilen endüstriyel katı atık miktarı 2.000 ton, İzmir'de ise 100-200 ton"* dur.*(Nazmiye Demir, Seçilmiş Bazı Sektörlerde Kaynakların Verimli Kullanılmayışının Yarattığı Çevre Sorunları, MPM, Yayın No: 553, s. 18)*

b) Sediment Kirlenmesi

Sedimentin temel nedenini (kaynağını), tabaka erozyonu oluşturur, sedimentin büyüklüğüne, başta toprak çeşidi olmak üzere, arazi kullanma durumu, havzanın büyüklüğü ve iklim (yağış vb.) gibi etmenler etki ederler.

Tarımsal amaçlı olmayan bazı faaliyetler (örneğin yol yapımı, kentleşme gibi), küçücük sahalardan yüksek oranda sediment oluşmasına neden olur. Otoyol inşasına ve şehirleşmeye bağlı olarak, bitki örtüsünün ve yüzey toprağının aşırı derecede tahribatı, çok kısa süreli de olsa, toprağı erozyona karşı oldukça duyarlı bir hale sokar.

Sediment, hacimsel olarak düşünüldüğünde, önemli bir kirleticidir. Sediment erozyonunun ortaya çıkardığı sorunlar, temelde ya aşınma veya taşınmanın neden olduğu tarımsal üretim gücündeki azalmaya yönelik sorunlar, ya da erozyonla taşınan materyalin, birikmesinin yarattığı (kirlenme) sorunlarıdır. Sediment birikimini azaltmanın en ucuz ve kolay yolu erozyonu oluştuğu yerde (kaynağında) denetim altına almaktır.

c) Pestisidlerle Oluşan Kirlenme

Latince kökenli bir kelime olan "pestisid", aslında hastalık öldürücü anlamına gelir. Günümüzde pestisid kelimesi hastalık ve böceklere karşı kullanılan kimyasal maddelerin tümünü kapsar. Pestisidlerin neden olduğu kirlenme kimyasal bir sorundur.

Pestisidler (bitki, mantar ve böcek öldürücüler) bir yandan istenmeyen organizmaları öldürürken, öte yandan da bazı canlılara zarar vermektedir.

Pestisid, uzun süredir toprakta, suda, yabani ve evcil hayvanda ve hatta insanda birikmektedir.

Pestisid artığı kalıntılar çoğunlukla kolay çözünebilir nitelikte değildir ve küçük toprak parçacıklarının yüzeyine tutunmuş halde (fosfat gibi) ve suda asılı olarak taşınırlar. Yapılan deneysel çalışmalar, pestisid hareketinin yüzeysel akış sularından ziyade erozyona uğrayan toprakta daha fazla olduğunu göstermiştir. Pestisidlerin bir diğer özelliği de, toprakta uzun süre kalıcı olmalarıdır.

BÖLÜM II:
SU KİRLİLİĞİ

Su kirliliğini, kısaca, antropojen etkiler sonucunda ortaya çıkan, kullanımı kısıtlayan veya engelleyen ve ekolojik dengeleri bozan; su ortamının mineral oranının, tat, berraklık, asılı partiküller dengesinin bozulması; kısacası, doğal dengesinin bozulması şeklinde tanımlayabiliriz.

Su yalnız bir oksijen ve hidrojen kaynağından ibaret değildir. Aynı zamanda canlı varlıkların en önemli unsurudur ve kendisi de organik bir bileşimdir. Bu yüzden susuz hayat düşünülemez. Ayrıca su, kullanıldıktan sonra yeniden kendi kendini var eden doğanın tek maddesidir.

"Yeryüzünün %70'den fazlası su ile kaplıdır. Suyun kantite bakımından incelenmesi yeryüzündeki bütün suların %98'inin tuzlu olduğunu gösterir. Geriye kalan tatlı suyun hemen hepsi buzlardan ibarettir. İnsanların kullanımı için ancak 350.000 kilometreküp tatlı satıh suyu, 150.000 kilometreküp yeraltı suyu ve 13.000 kilometreküp atmosfer suyu mevcuttur." (Ergun Gürpınar, Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış, s. 121)

Yukarıdaki rakamlardan anlaşılacağı gibi, insanların kullanabileceği su miktarı, son derece sınırlıdır. Bu yüzden, su kirliliği, insanlık ve bütün canlı-"cansız" yaşamı için, en önemli çevre sorununu oluşturmaktadır. Çünkü: Su, olmazsa olmaz bir yaşam unsurudur.

A) ÇEŞİTLİ KİRLENME NEDENLERİ

1- KENTSEL ATIKLARDAN KİRLENME

Kentsel kirletici kaynaklar: Kontrol edilebilen ve kontrol edilemeyen kaynaklar olarak incelenebilir.

a) Kontrol Edilebilen Nedenler

Bu kaynaktan gelen kirleticiler, alıcı su ortamına, pis su toplama şebekesi yoluyla ulaşan kirleticilerdir. Bu kirleticiler alıcı ortama karışmadan önce temizleme sistemlerinden geçirilebilir. Temizleme sistemlerinin verimliliği ölçüsünde bu kaynaktan gelen kirleticilerin kontrolü artar.

b) Kontrol Edilemeyen Nedenler

Alıcı su ortamına pis su toplama şebekesi ve atık temizleme sistemlerinden geçmeden ulaşan tüm kentsel atıklar, bu kaynağı oluştururlar. Genellikle yağmur ve kentte oluşan diğer yüzeysel akışlarla olur.

2- ENDÜSTRİYEL KİRLENME

Çeşitli rant kolaylıkları elde edilmesi nedeniyle endüstri kuruluşlarının, su kaynakları kenarında kurulması ham madde ve pazara yakınlık gibi nedenlerle belli bölgelerde yoğunlaşması, önlenmesi ve giderilmesi zor kirlilik problemleri doğurmaktadır. Bunun yanında maden çıkarılması, cevher zenginleştirme işlemleri, santrallerinin soğutulması işlemi ve taş ocağı işletmeleri sırasında da su kaynakları kirlenmektedir.

3- TARIMSAL KİRLENME

Günümüzde tarımda kullanılan kimyasal gübreler, zararlı ot ve böcek ilaçları, büyüme hormonları, kirlenme kaynağı olarak

gittikçe artan bir tehlike oluşturmaktadır.

Hayvansal gübreler de uzun süre toprakta bırakıldığında önemli bir kirlenme kaynağına dönüşmektedir. Bunların içindeki maddelerin çoğu, zaman içerisinde, topraktan ayrılarak su kaynaklarına taşınmaktadır.

Tarım alanlarından kirleticiler, iki yolla su kaynaklarına ulaşır. Bunlardan biri drenaj sistemleri, diğeri de yağmur suları ile taşıma ve erozyondur.

4- DOĞAL KİRLENME

Bu kirlenme, yağmur sularından ve bataklıklardan sızmalar ile sudaki yaşamdan doğmaktadır. Yağmur suları, sulara, çürüyen bitki ve hayvanlardan, çok miktarda organik madde, toprak erozyonu ve kıyı aşınmalarından da inorganik madde taşırlar.

Yeraltından sızan sular da kaynaklarına ulaşıncaya kadar geçtiği topraklardan çözdüğü çeşitli kimyasal bileşikleri su ortamlarına taşır.

Bataklık sızıntılarından gelen sular da bir miktar bulanıklık ve renkli maddeler ile organik ve inorganik bileşikleri içerir. Sudaki yaşam da bir kirletici kaynağıdır. Ölen ve bozulan canlıların atıkları ise, organik kirletici yükünü arttırır ve özellikle eğer sakin akarsu uzantılarında ve göllerde birikiyorlarsa, çözünmüş oksijeni azaltırlar. Doğal kirleticilerin tümü, bütün su kaynaklarında bir dereceye kadar kalite bozulmasına yol açarlar ve bunların ortadan kaldırılmasına olanak yok gibidir.

B) KİRLETİCİLERİN SINIFLANDIRILMASI

Bir su kaynağına boşaldıktan sonra, kentsel, endüstriyel, tarımsal ve doğal kirleticiler, büyük ölçülerde değişime uğrarlar ve heterojen bir karışım oluştururlar. Akarsulada, doğal temiz-

lenme sürecinde kirleticiler 5 tiptir.

1- ORGANİK KİRLETİCİLER

Alıcı ortama verilen kentsel ve endüstriyel atıkların çoğu, bozulabilir organik maddelerdir. Organik madde miktarının yükselmesi sonucunda, suda çözünmüş oksijen azalır ve su içi yaşam kötüleşir.

2- İNORGANİK KİRLETİCİLER

İnorganik kirleticiler, çözünmüş koloidal ve askıdaki katı madde halinde su ortamına karışırlar. Endüstriyel, kentsel, tarımsal ve doğal kaynaklardan gelen bu kirleticiler kalıcı niteliktedir. İnorganik maddelerin çoğu su kaynaklarında çökerek birikintiye sebep olur. Örneğin: Dip çamuru oluşturan askıdaki katı maddeler, su ortamlarının tabanında gelişen canlıların yaşamını engeller. Toksik maddeler de, sulara verildiğinde, bu suların her tür kullanımı tehlikeli olur.

3- MİKROBİYOLOJİK KİRLETİCİLER

Mikrobiyolojik kirleticilerin en önemlileri bakteriler, virüsler ve insanda hastalık yapan diğer mikroorganizmalardır. Bu kirleticilerin esas kaynağı şehir pis suyu, yağmur suları ve hayvanlardır.

4- RADYOAKTİF KİRLETİCİLER

Günümüzün kapitalist üretim yordamında radyoaktif madde kullanımındaki artış, enerji üretiminde nükleer santrallerin kullanılması ve yapılan nükleer denemeler, yeryüzündeki su kay-

naklarının radyoaktif kirlenmesini arttırmaktadır. Su kaynaklarındaki radyoaktivitenin, bitkileri etkileme düzeyi henüz fazlaca bilinmemesine karşın, insanları ve hayvanları çok önemli ve çok kötü boyutlarda etkilediği ortadadır.

5- TERMAL KİRLETİCİLER

Çeşitli kullanımlardan çıkan sıcak sular, alıcı ortama girdiğinde, sıcaklığı artırarak doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda, o ortamda, ısıya dayanıklı türler çoğalmakta, şartlara uymayan türler ise yok olmaktadır.

C) SU KİRLENMESİNİN ETKİLERİ

Su kirlenmesinin etkilerini, insan sağlığına olan etkileri ve üretime etkileri olarak iki grupta toplayabiliriz.

1- İNSAN SAĞLIĞINA ETKİLERİ

Su kirlenmesi, insan sağlığını, içme veya çeşitli amaçlarla kullanma sonucu etkiler. İnsan sağlığı, kirli suları, örneğin zehirli maddeler veya hastalık taşıyan mikroorganizmalarla kirlenmiş suları, bir defa dahi kullanma sonucu zarar görebilir. Bunun yanı sıra, biyolojik birikime yol açan kalıcı kirleticilerin etkileri uzun süre sonra görülür. Bazen de birden fazla maddenin bir arada bulunması, bu maddelerin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerinin artışına yol açar. Kadmiyum, Siyanür ve Civa gibi maddelerin su ortamında bulunması buna örnektir.

2- ÜRETİME ETKİLERİ

Bu etkileri, şöyle sıralayabiliriz:

*Kirli sular sulama suyu olarak kullanıldığında, sulanan alanların kirlenmesine ve sonucunda verim düşmesine yol açar.

*Su ortamında doğal dengeyi bozan kirleticiler, bu ortamdaki yaşamı etkiler ve bu sebeple su ürünlerinde azalma olur.

*Diğer kirleticilerle birlikte su kaynağına gelen nitrat, fosfat gibi besleyiciler ortamda alklerin aşırı çoğalmasına sebep olur, zamanla su kaynağı kullanılmaz hale gelir.

*Artık temizleme ve içme suyu arıtma tesislerinde daha fazla işlem gerekmesi nedeniyle giderler artar.

*Su kaynağında estetik yönden bozulmalar başlar, turizm, su sporları ve dinlenme amacıyla yararlanmayı kısıtlar.

D) TÜRKİYE SULARINDA KİRLENMENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Türkiye'de: Nilüfer, Porsuk, Ankara, Çubuk, Simav, Adronos, Murgul, Filyos Çayları, Sakarya, Büyük Menderes, Gediz, Dicle, Fırat, Kızılırmak Nehirleri, artık kirlenmiş sayılmaktadır.

Göllerden ise, Akşehir, Eber, Burdur, Apolyont, Tuz Gölü, Büyük Çekmece kirlenen göller arasındadır.

Denizlerdeki kirlenme de önemli boyutlara ulaşmıştır. Özellikle Marmara Denizi'ndeki endüstriyel, kentsel sıvı ve katı atıklarla kirlenme kritik düzeye ulaşmıştır. Diğer denizlere oranla Marmara Denizi'nin iç deniz olması bu tehlikeyi artırmaktadır.

Yalnızca İstanbul'da günde 1,35 milyon m^3 atık su deşarjı söz konusudur. İzmit ve Bursa'da ise, bu miktar, yaklaşık 400 tondur. Bu miktarın yarısı endüstriyel olup, endüstriyel suların yarısı, şehir atık sularının ise, aşağı-yukarı tamamı, ne yazık ki arıtılmamaktadır.

Marmara Denizi'nde 1970'te 7,5 MG/L olan çözünmüş O_2, 1990'da 4 MG/L'ye düşmüştür. Oysa balıklar için, yaşam limiti, 5 MG/L'dir.

BÖLÜM III:
HAVA KİRLİLİĞİ

Hava, atmosferi meydana getiren gazların bir karışımı olarak ifade edilebilir. Bu gazlar, hacim olarak %78,09 azot, %20,95 oksijen, %0,93 argon, %0,3 karbondioksit ve diğer gazlardan oluşur. Atmosfer genel olarak troposfer, stratosfer, mezosfer, iyonosfer olarak 4 kuşakta incelenebilir. Bizi ilgilendiren katman troposferdir. Canlı hayatı için gerekli gazların bulunduğu katmandır.

Bir erişkin insan günde 2,5 kilogram su, 1,5 kilogram kadar besin maddesi almasına karşın, bireyin günlük ihtiyacı 15 m^3 temiz havadır. İnsan normal şartlarda 3-4 dakikadan sonra hava olmadan yaşayamaz.

Hava kirlenmesi, atmosferde toz, gaz, duman, koku, su buharı şeklinde bulunabilecek olan kirleticilerin insan ve diğer canlı ile eşyaya zarar verici miktara yükselmesi olarak tarif edilebilir.

A) NEDENLERİ

Hava kirliliğinin nedenlerini, iki başlık altında ifade edebiliriz:

1- Hızlı-çarpık kentleşme,
2- Endüstrileşme.

1- HIZLI-ÇARPIK KENTLEŞME

Özellikle 1950'li yıllardan sonra görülen plansız, hızlı şehirleşme, hava kirliliğinin en önemli nedenlerinden biridir. Bu kirliliğe, büyük ölçüde ısıtma sistemleri, yakıt kalitesi, yakma tekniği ve motorlu taşıt araçlarından çıkan eksoz dumanları yol açmaktadır. Kulanılan fosil yakıtlar, nitrojeni oksijenle birleştirerek nitrojenoksit üretir. Şehirlerin nüfus yoğunluğu, topografik ve meteorolojik şartlara uygun olmayan yerleşimleri, yeşil alan azlığı, taşıt sayısının artması ve atıkların (sıvı+katı) zararsız hale getiril(e)memesi de önemli hava kirliliği nedenlerindendir.

Türkiye'de 1990-1991 yıllarında yapılan 12 aylık kirlilik ölçümlerinde kükürtdioksit ve duman konsantrasyonları haritası çıkarılmıştır. Bu haritaya göre Sivas, hem kükürtdioksit hem de duman konsantrasyonu açısından Türkiye'nin en yüksek düzeyde hava kirliliğine sahip ilidir. Bu ili sırasıyla İstanbul, Ankara, Kocaeli, Çanakkale, Kütahya, Bursa, Adıyaman, Diyarbakır ve Erzurum illeri izlemektedir.

Yine aynı yılların kış sezonundaki istatistiklere göre, kükürtdioksit ortalamalarının en yüksek olarak ölçüldüğü iller: Konya, Çanakkale, Sivas, Eskişehir, Diyarbakır, Kütahya, Bursa, Elazığ, İstanbul, Kocaeli, Kayseri, Tokat, Kırıkkale, Aydın ve Adıyaman'dır.

Duman ortalamalarının en yüksek olduğu iller ise Sivas, Elazığ, Diyarbakır, Tokat, Konya, Erzurum, Adıyaman, İstanbul, Erzincan, Kahramanmaraş, Zonguldak, Antalya, Bursa, Kocaeli, Kayseri ve Kütahya'dır.

2- ENDÜSTRİYEL HAVA KİRLİLİĞİ

Endüstriden kaynaklanan çevre kirliliği yanlış yer seçimi, gerekli önlem alınmadan atık, gaz ve tozların atmosfere bıra-

kılması ve bunlara ek olarak, yanlış ve eksik tekniklerin seçiminden ileri gelmektedir. Sıralanan bu nedenlerden dolayı Türkiye'de endüstrinin yoğunlaştığı bölgelerde yüksek düzeyde kirlilik yaşanmaktadır.

Özellikle İstanbul-Kocaeli arası, Bursa, İzmir, Eskişehir, Adapazarı, Zonguldak, Samsun, Murgul, Karadeniz Ereğli'si, Bartın, Kırıkkale hava kirliliğinin yoğun yaşandığı bölgelerden bazılarıdır.

Endüstrinin türüne göre genel olarak kirleticiler: sülfüroksitler, karbonmonoksit, çeşitli ağır metaller, karbon partikülleri, ozon, doymamış hidrokarbonlar ve hatta çeşitli kanserojen varlıklardır.

Fosil yakıt kullanımı ve sülfid demir cevherlerinin eritilmesi, sülfürdioksidin ana kaynaklarını oluşturur. Sülfürdioksid ve fosil yakıt kullanımı sonucu oluşan nitrojenoksit, atmosfere ulaştıklarında bir dizi tepkimeye girerek değişirler. Ve bu değişimle yağışı doğal olmayan bir biçimde asitli hale getiren sülfürik ve nitrik asit haline gelirler. Asit yağmurları, karaları ve suları etkileyerek, fauna üzerinde yıkıcı etkilerde bulunur. Asit yağmurlarının PH (nötr asidite değeri 6,5 PH'dir) değerini düşürmesi, ağır zehirli metallerin bu düşük düzeylerde yoğunlaşmasına neden olur. Özellikle alüminyum, alüminyum hidroksit, balıkların solungaçlarında birikerek, oksijen alımlarını azaltır. Balıkları olumsuz etkilediği gibi, yumuşakçalar, tırtıllar ve yumurtalar zarar görür; salyangozlar 5,2 PH'in altında yaşayamaz. Balıklar ise, 5,0 PH değerlerinin altında yaşayamaz. Çünkü PH ölçeği, logaritmaya dayanır ve örneğin: 5,5 PH değeri, 6,5 PH değerinden on kat daha yüksektir. Son 2 Yüzyıldaki endüstrileşme sonucu, ne yazıkki, PH değerinin, yeryüzünde 1,5 PH olarak ölçüldüğü içinde yaşadığımız zamanlar çoğalmıştır.

Hava kirliliğini endüstri dallarına göre sıraladığımızda ise, tablo 81 'deki şu başlıklar oluşur:

TABLO 81: BAZI ENDÜSTRİ KURULUŞLARINDAN ÇEVREYE ATILAN HAVA KİRLETİCİLERİ

Endüstri Türü	CO	NH_3	NO_X	SO_X	H_2S	Florür	Hidro Karbon	İs	Duman	Diğer Organik Kimyasallar
Demir Çelik	X	X	X	X			X	X	X	X
Petrokimya	X	X	X	X	X		X	X	X	X
Gübre	X	X	X	X	X	X	X			X
Çimento				X						
Alüminyum						X				
Bakır	X			X		X				
Deri		X	X							
Kağıt-Selüloz		X	X	X	X					X
Şeker	X		X	X				X	X	X
Kurşun-Çinko			X							
Boya, Cila							X			
Tekstil	X			X				X	X	

Kaynak: Nazmiye Demir, Seçilmiş Bazı Sektörlerde Kaynakların Verimli Kullanılmayışının Yarattığı Çevre Sorunları, MPM Yayınları, No: 553, s. 44

Endüstri kirliliği, yöresel olarak çok önemli olabilmekte ve bazı hallerde de çok uzak mesafelerde, bu kirlilik nedenlerine rastlanılmaktadır. Bu kirlilik, kara, su, hava ve insan yaşamını, yok etme noktasına getirebilmektedir. Ki bu anlamda, ozon tabakasının delinmesi ve küresel ısınma dünyanın karşılaştığı en büyük ve ciddi kirlilik tehlikeleridir. Son birkaç 10 yıl içinde atmosfere yayılan sera gazları ise, henüz küresel ısınma üzerindeki etkilerini tam anlamıyla göstermiş değildir. Buna rağmen ozon tabakasının incelmesi, en olumlu tahminlere göre, kanserleri ve gözdeki kataraktları şimdiden artırmıştır. Çünkü ozondaki %1'lik azalmanın, bu tür hastalıkları %100 ile %400 arasında artırdığı tahmin edilmektedir.

Endüstriden kaynaklanan kirlenme, tesise özgü kirlenme olduğu için, etkileri de farklılık gösterir.

Ev ve sanayi bacası ile egsoz kirliliğine neden olan kirletici parametreler ise, aşağıdaki tabloda görülebilir.

TABLO 82: HAVA KİRLİLİĞİNE NEDEN OLAN ÖNEMLİ PARAMETRELER

Kirletici	Parametre Kaynağı	Yayınma Derecesi
SO_2	Katı, Sıvı ve Gaz Yakıtlar	Yoğun
	Asit Üretim Tesisleri	Belli Bölgelerde Yoğun
	Demir ÇelikTesisleri	Belli Bölgelerde Yoğun
NO_X	Katı, Sıvı ve Gaz Yakıtlar	Orta
	Asit Üretim Tesisleri	Belli BölgelerdeYoğun
	İçten Yanmalı Motorlar	Yoğun
CO	Katı, Sıvı ve Gaz Yakıtlar	Orta
	Demir Çelik Tesisleri	Belli Bölgelerde Yoğun
	İçten Yanmalı Motorlar	Yoğun
Partiküler Madde	Katı ve Sıvı Yakıtlar	Yoğun
	İçten Yanmalı Motorlar	Az
	Çeşitli Endüstri	Belli Bölgelerde Yoğun
Yanmamış HC	Katı ve Sıvı Yakıtlar	Yoğun
	İçten Yanmalı Motorlar	Yoğun
Kurşun	İçten Yanmalı Motorlar	Yoğun
Organik ve İnorganik Kirleticiler	Çeşitli Endüstriyel Kuruluşlar	Belli Bölgelerde Yoğun

Kaynak: Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu, 7 Bölümde İstanbul'un Çevre Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu, 1990, s. 29

B) ETKİLERİ

Hava, insanların solunum imkanını yarattığına göre, havadaki kirliliğin insan sağlığı yönünden önemi büyüktür. Havanın

taşıdığı karbon partikülleri, ozon, karbonmonoksit, kükürtdioksit, doymamış hidrokarbonlar, aldehitlerle kanserojen maddeler gibi kirleticiler, insanların solunum yollarını etkileyerek normal mekanizmasını bozar, bronşlarda iltihaplara sebep olur. Bunun sonucunda kronik bronşit ve amfizem meydana gelir. Kirli hava aşırı nefes darlığına sıkıntılara yol açar. Hava kirliliği akciğer kanserine de yol açmaktadır. İnsanları etkileyen hava kirliliği, aynı şekilde hayvanları da etkilemektedir.

Doğaya olan etkilerine baktığımızda, hava kirliliğinin iklime olan etkisi büyüktür. Özellikle karbondioksit, havada Troposfer tabakasında etkili olur, zehirleyici bir gaz olup, fosil yakıtlarından, yılda 10 üstü 10 ton karbondioksit atmosfere yayılmaktadır. Oranının artmasıyla ısı yükselmesi ve bu yükselmenin sonucu sera etkisi oluşur. Sera gazı emisyonlarında büyük farkla en yüksek hacmi sağlayan ve bugüne dek, toplam ısınma etkisinin 2/3'ünü sağlayan karbondioksittir. Bu küresel karbondioksit emisyonları kaynağının %20'sini ise, otomotivler üretir. Sera gazlarının en büyük 2. kaynağı da birçok farklı yolla üretilen metandır. Dünya atmosferindeki ısınmanın geri itilim etkileri ile Kuzey yarıkürede, kutuplara yakın bölgelerde yaygın görülen tundra bölgeleri ısındıkça ve normalde sürekli don altında kalan toprak tabakası eridikçe, metan gazı yayılır, bu da, döner tekrar sera etkisini artırır. Metan gazının artması ısınmanın nedeniyken, sonuca, sonuç, tekrar nedene dönüşererek karşılıklı birbirini büyütür. Metan, atmosferde milyon başına 1,7 pay oluşturur, ama sera etkisindeki oranı yaklaşık %17'dir, çünkü kızılötesi radyasyonu emme konusunda karbondioksitten hemen hemen 20 kat daha etkilidir. Eğer yeryüzüne yayılan kızılötesi radyasyonu tutan sera gazları olmasaydı, dünyadaki ortalama sıcaklık yaklaşık eksi 18°C, yani yaşanmayacak kadar soğuk olurdu. Başta karbondioksit ve metan olmak üzere, bu gazlar, ısının 15°C dolaylarında kalmasını sağlar. Hava kirlenmesi ile bu den-

genin bozulduğu şehirlerde, ısı ortalamasının, genelde normalden fazla olduğu görülür. Ayrıca hava kirliliğinin şehirler üzerinde oluşturduğu tabaka, gün ışığının ve ısı enerjisinin kaybına yol açmaktadır.

Hava kirliliği bitkiler üzerinde de olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Hava kirliliğini oluşturan bazı gazlar, bitkilerin solunumu sırasında gözeneklerden içeriye girerek fotosentezi yavaşlatır. Özellikle de tarımsal bitkiler üzerinde, ürün azaltıcı etkisi vardır. Ağaçların yapraklarında görülen renk bozulmaları da, hava kirliliğinin etkisindendir.

Hava kirliliği sonucu oluşan asit yağmurlarının da ormanlar üzerinde etkisi büyüktür.

Havada özellikle kükürtdioksit ($S0_2$) ve azotoksit (NO) gazlarının yüksek oranlarda bulunması, yağışların ve dolayısıyla toprağın asitleşmesine yol açmaktadır. Asit yağışlar, orman ekosistemlerindeki ağaçlar ve diğer canlılar üzerinde doğrudan zararlı olmaları yanında, toprağının doğal özelliklerini de bozarak köklerde oluşturdukları zararlı etkilerle ağaçların dolaylı yoldan ölümüne neden olmaktadır. Orta Avrupa'da seksenli yılların başından itibaren geniş alanlarda ortaya çıkan orman ölümleri üzerine, asit yağışların büyük rol oynadığı araştırmalarla saptanmıştır.

Bu gazlardan Nitrojenoksitler (NO, NO_2, NO_3), solunum sistemini etkileyerek toplu ölümlere sebep olabilmektedir. Ozonu tahrip eden en önemli bileşiklerdir. Yanma, çatlama durumlarında oluşan bu bileşikler, en sık ve çok egzoz gazları ile endüstriyel atıklarda bulunmaktadır.

Diğer bir zehirli bileşik ise, Kükürt (SO) bileşikleridir. Yine hava kirliliğinin en önemli sebeplerinden biridir. Özellikle termik santralleri olmak üzere, fosil yakıt kullanımı sonucu ortaya çıkmaktadır. Aşağıda tarımsal zararlarına örnekleri verilen bu bileşik, atmosferde, yüksek oranda tozla birlikte bulunduğundan

nefes ve kalp sistemlerini bloke etmektedir. Hidrojensülfidin oksidasyonu ile SO_2'ye dönüşüp, havadan yeniden oksijen alarak, suyla birleşip sülfürik aside çevrilmektedir. Havadaki nitrik oranı da eğer yüksekse, toplu canlı ölümlerine yol açmaktadır.

1980'li yıllara girerken, dünyanın en fazla sanayileşmiş bölgeleri olan Kuzeybatı Avrupa ile Kuzeydoğu Amerika'da yağmur suyunun ortalama PH değeri 4'e inmişti. Suyun nötral PH değerinin 7, yağmur suyunun PH değerinin de 6 olduğu düşünülürse; PH 4 değeri normal suyun yüz katı kadar asitli anlamına gelir. Yukarıda değinmiştik, önemini vurgulamak için tekrar edelim, PH ölçümünde birimler logaritmik ölçeğe göre ayarlanmıştır. Örneğin: PH 5 değeri, PH 6'ya oranla on kat fazla asitli bir ortamı gösterir. Hemen hemen tüm Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika'nın doğu yarısı PH 4 ile 5 değerinde yağmurlar almaktadır. Türkiye ise, PH 5,5 değerinde asit yağmuru alan kuşak içinde yeralmaktadır.

Türkiye'de en büyük asit yağmuruna sebep olan termik santrallerden biri olan Yatağan Termik Santrali, 24 saatte, 576 ton/24h kükürtü, $S0_2$ gazı olarak bacadan atmosfere atmaktadır. Atmosfere bırakılan bu gaz, rüzgarında yardımı ile santralın güney, güneybatı istikametini etkisi altına almakta olup, yöre ormanlarında değişik şiddetlerde gaz zararına neden olmaktadır. Yörede değişik şiddetlerde SO_2 gaz zararının etkisi altında kalan ormanlık alan miktarı, yaklaşık 16.000 hektar dolayındadır.

Yine Artvin'in Borçka ilçesine bağlı Göktaş (Eski adı: Murgul, -bu türde ilk sanayi işletmesi olarak önemlidir-) Bucağı bitişiğinde kurulmuş bakır fabrikasından çıkan, $S0_2$'in zararlarına ait bazı bilgiler aşağıdadır.

1957 yılında bu yörede gazdan en çok zarar gören Petek köyünde 5 yıl içinde 3.994 armut, 2.434 kiraz, 1.489 erik, 673 elma ve 434 ceviz ağacı kurumuştur. Gaza karşı en duyarlı olan ceviz esas alınarak yapılan incelemelere göre, gazın etkisi ku-

zey'de 6-7, güney'de 10 kilometreye ulaşmaktadır. Bu yörede ana rüzgar yönü kuzeydir. Göktaş bakır fabrikasından çıkan gazların 9.125 hektarlık bir alanda vejetasyonu etkilediği saptanmıştır. Tamamen çıplaklaşan orman alanı 3.000 hektarı geçmektedir. Gaz tarafından zarar gören ağaçlarda, özellikle kabuk böcekleri ve mantarlar önemli zarar yapmakta ve bu ağaçlar üzerinde üreyen böcekler çevre ormanlarına saldırmaktadır. Kabuk böceklerinden boerner ile 1962-1965 yıllarında yapılan mücadelede 34.500 m^3 dikili ağaç kesilmek zorunda kalmıştır.

Oysa yeryüzünün akciğerleri durumunda olan bitki örtüsü, canlı yaşama hayat vermektedir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, ormanlar diğer kırsal alana göre ortalama 7 kat daha fazla oksijen üretmekte, 200 kişinin bir saatte verdiği yaklaşık 8 kg karbondioksiti emerek insan sağlığını doğrudan etkilemektedir. 20 yaşındaki bir hektar çam ağaçlandırması, yılda ortalama 9 ton karbondioksiti absorbe edebilmekte, buna karşın 7 ton oksijen üretebilmektedir. Normal yapıda 1 hektar orman, yılda ortalama 10 ton oksijen üretmekte ve aynı zamanda son derece zehirli 8 ton sülfürdioksidi emebilmektedir. Orman havasının diğer yapısal özellikleri, kişinin buralarda daha aktif, sağlıklı ve kapasiteli olmasını sağlamaktadır. Orman havası gerek nem ve gerekse sıcaklık olarak, açık ortama nazaran 15-20 derece farklılık göstermekte, bu ise, kişiyi daha canlı yaparken, yaz günlerinde doğal serinletici olmaktadır. Yine yapılan araştırmalar, ormanların, havadaki tozun yüzde 80'ini ve gürültünün de yüzde 26'sını tuttuğunu göstermektedir. Ağacın tepe örtüsünün, orman içi su satıhlarında 8-10 derecelik sıcaklık farkı yaratması su hayatının geliştirilmesi ve korunmasını da sağlamaktadır. Aynı zamanda, radyoaktif öldürücü ve kirletici faktörlere karşı da, ormanlar en büyük doğal koruyucu durumundadır.

Ormanların evrenimiz için bu vazgeçilmezliğine rağmen, saatte 3.000 dönüm, dakikada 50 dönüm orman dünya yüzeyin-

den yok olmaktadır. Tropikal ormanların %80'inin ise, gelecek birkaç yılda ortadan kalkacağı tahmin edilmektedir.

Kan kanseri hastalarının hayatta kalma oranlarını, beşte birden, beşte dörde çıkaran ilacın yapıldığı Catharanthus Rozeus Bitkisi'nin, tıptaki değeri anlaşıldığı zaman, bu bitkinin, Madagaskar Adası'ndaki yayıldığı alanın, %90'ının birlikte yaşadığı ormanlarla ortadan kaldırıldığı anlaşılmıştır.

Kan kanseri ilacının yapıldığı bitkinin bulunduğu Madagaskar ormanları da dahil olmak üzere, 1950-1980 yılları arasında, dünya ormanlarının ne yazık ki %25 yok edilmiştir

Hava kirliliği, yalnızca canlılar (insanlar-hayvanlar-bitkiler) üzerinde olumsuz etkisi ile kalmamaktadır. Eşya üzerinde de olumsuz etki oluşturmaktadır. Yapıların taş ve metal kısımlarında bozulmalara sebep olmakta, kükürtdioksitli hava, kireçtaşının tahribine yol açmakta, demir ve çelik üzerinde etkili olmaktadır.

Görüldüğü gibi, kapitalist üretim ve tüketim tarzı, doğa kirliliğini, bir bütün olarak, yaşamın önüne büyük bir sorun olarak çıkarmakta, toprak-su-hava kirliliği, fasit bir daire içerisinde birbirlerini etkileyip büyüterek, yaşamı, felakete doğru sürüklemektedir.

SONUÇ

Toprağın (doğa üretici gücünün), özel mülkiyete geçmesi/ geçirilmesi ile kaçınıl(a)maz olarak gelinen, yukarıda değindiğimiz sonuca dair son sözü, bu süreci 150 yıl önceden görerek açıklayan Marx'a bırakalım: "... toprağın özel mülkiyeti ve böylece de doğrudan üreticilerin topraktan kopartılmaları -ötekilerin mülksüzlüğünü gösteren, birinin özel mülkiyeti- kapitalist üretim tarzının temelidir."

"Burada, küçük-ölçekli tarımda, özel toprak mülkiyetinin bir biçimi ve sonucu olan toprağın fiyatı, üretimin kendisine bir engel olarak ortaya çıkar. Geniş-ölçekli tarımda ve kapitalist bir temel üzerinde işleyen büyük malikanelerde mülkiyet, gene bir engel olarak hareket eder, çünkü, kiracı çiftçiye, son tahlilde, kendisine değil, toprakbeyine yarayan üretken sermaye yatırımında sınırlar. Her iki biçimde de, (topraktan yararlanılmasının, ulaşılan toplumsal gelişme yerine, tek tek üreticilerin rastlantısal ve eşit olmayan durumlarına bağlı kalınmasının yanı sıra) toprağın canlılığının sömürülmesi ve israfı, önsüz ve sonsuz ortak mülkiyet olan toprağın, insan türünün ardı ardına kuşaklar zincirinin varlığı ve yeniden-üretimi için terkedilmez bir koşul olan toprağın, bilinçli rasyonel ekiminin yerini alır. Küçük mülkiyet durumunda, bu, toplumsal emek üretkenliğini gerçekleştirecek araçların ve bilginin yokluğundan doğar. Büyük mülkiyet durumunda, bu araçlardan, çiftçinin ve mülk sahibinin en büyük hızla zenginleşmesi için yararlanmasından doğar. Her iki du-

rumda da bu, piyasa-fiyatına bağımlılık vasıtasıyla olur."

"Tüm özel toprak mülkiyetinin, tarımsal üretimin ve rasyonel ekimin, bizzat toprağın bakımı ve iyileştirilmesinin karşısına çıkardığı bu engel ve ayakbağı, her iki tarafta da yalnızca farklı biçimlerde gelişir ve bu kötülüğün özel biçimleri üzerine çekişilirken onun nihai nedeni unutulmaktadır."

"Başlangıçta, birincisi, esas olarak emek-gücünü, dolayısıyla insanların doğal gücünü harabeye çevirdiği ve yok ettiği halde, ikincisinin daha dolaysız bir biçimde toprağın doğal canlılığını tüketmesi gerçeği ile birbirlerinden ayırt ediliyorlarsa, gelişmenin daha ileri döneminde, kırlardaki sanayi sistemin de işçileri zayıflatması ve sanayi ve ticaretin, kendi paylarına, tarıma, toprağı tüketmek için araçlar sağlamasında el-ele verirler."

"Bunun bir sonucu olarak, toprağın canlılığı boş yere harcanır ve bu israf, ticaretle, belli bir devletin sınırlarının çok ötesine taşınır." (Kapital, Üçüncü Cilt, s. 712-713-714)

TABLO 83: TARIMDAKİ HIZLI ÇÖKÜŞ GÖSTERGELERİ

Göstergeler	2002	2012
Toplam Tarım Alanı	27,9 Milyon Hektar	24 Milyon Hektar
Ekilen Alan	18,1 Milyon Hektar	15,8 Milyon Hektar
Çiftçi Sayısı	7,8 Milyon Kişi	6,1 Milyon Kişi
Toplam İstihdam Payı	%36	%24,5
Kişi Başına Milli Gelir (Yıllık)	---	10780 Dolar
Tarımda Kişi Başına Yıllık Gelir (2010)	---	3000 Dolar
Milli Gelirde Tarım Payı	%10,3	%8
Mazotun Buğdaya Göre Fiyatı	1 kg Buğday= 2-2,5 Litre Mazot	7-8 kg Buğday= 1 Litre Mazot
Mazot Litre Fiyatı	1+TL	4+TL
Amonyum Sülfat Gübresi*	162TL	360TL
Can Gübresi Fiyatı**	176TL	678TL

Kaynak: 6 Nisan 2013, Cumhuriyet Gazetesi, Türkiye Ziraat Odaları Başkanı Demeci,
Aktaran: Gülten Kazgan, Tarım ve Gelişme, s. 343
*Ton Fiyatı **Ton Başına

Marx'ın 150 yıl önce yazdıklarını, Marksizme en çok karşı çıkanlar, henüz doğa üretici gücünün mahvı olarak değil, ama "tarımın çöküşü" olarak teyit etmektedirler. İsmiyle müsemma tablo 83, herhangi bir yoruma gerek olmaksızın bu durumu (sonucu) göstermektedir.

Biz bu sonucun nedenlerini, çalışmada açıklamaya çalıştık. Sonuç olarak, gelinen noktada, Dünya tarım alanlarının %70'i özelliklerini yitirmiş, bu toprakların %30'u ise, tamamen çölleşmiş bulunmaktadır. Türkiye topraklarının ise, bir kısmı tamamen çölleşmiş, ciddi bir erozyon ve çölleşme tehdidi altındaki topraklarının oranı da %85'lerin üstüne çıkmış bulunmaktadır.

Yine dünya ormanlarının %25'i, 1950-1980 yılları arasındaki kısa süreçte yok olmuştur. Türkiye yüzölçümünün ise, yalnızca %13-15'i gibi bir kısmı verimli ormanlarla kaplı bulunmaktadır.

Yüzde 70'den fazlası sularla kaplı gezegenimizin içindeki yaşam zinciri, kirlilikten dolayı bozulmakta ve yok olmaktadır.

Yakın gelecekte ise, hava kirliliğinden dolayı toplu ölümler kaçınılmazdır. Kısaca bu geminin içerisindeki bütün yaşam, büyük bir tehlike karşısında bulunmaktadır. Ve ne yazık ki, Nuhun Gemisi, mitolojide kalmıştır ve bizi kurtaracak böyle bir gemi de yoktur.

Tehlike, kimsenin "gemisini kurtarmasına" izin vermeyecek denli büyüktür ve gemimizi yüzdürecek başka bir gezegen de henüz "keşfedilmemiştir."

Dünya denen bu gemideki yaşam zincirinin bir parçası olan biz insanlar, yaşam zincirindeki ortak geleceğimizi kurtarma

konusunda geç kalmamak ve bunun için, mücadele etmek zorundayız. Zaman okunun, geri döndürülemezliğinin idraki, bize en çok içinde bulunduğumuz zamanda lazımdır.

Sorun, üretici güçler ve üretim ilişkileri çelişkisini (iktidar mücadelesini), içererek aşan, üretici güçlerin (insan-doğa), arasındaki krize dönüşmüştür. Krizin içe çöküşü, durum ve çıkarları farklı olan sınıfların alt-üstlüğü, bu olmazsa, ezilen ve sömürülen sınıfın trajedisi ile kalmayacaktır. Bu krizin çözümünde, bir "determinizmin" işlemeyeceği de -aslında bütün devrimler için böyledir- aşikardır ve bu üretici güçlerin (insan-doğa) uyumsuzluğu (krizi), "sonsuza" kadar sür(e)mez. Aksi, üretici güçlerin -ama özellikle insan üretici gücünün- topyekun mahvıdır. Bunun için, mücadelenin boyutları, sınıfa (sermaye) ve doğanın, "toplumsal" olarak da mülk edinilmesine/mülkleştirilmesine karşı mücadele diyalektiğine sıçramış bulunmaktadır.

Bu durumda, canlı-emeğin (emekçi sınıfın) ölü-emek (sermaye) ile mücadelesi, somut kendinin, soyut kendisi ile kendisinin olan ile savaşıdır. Zafer ("kazanmak"), somut olarak emekçi sınıfın, kendisini ortadan kaldırmasıdır. Somutta sınıfın kendisini ortadan kaldırması, -soyut, ölü; birikmiş emeğin ortadan kaldırılması- biri olmaksızın diğeri olamayan uzlaşmaz çelişkinin ortadan kaldırılması diyalektiğine ve bu yüzden, topyekun sınıflı toplumun (insanlığın) "kurtuluşu"; sınıf+insan diyalektiğine sıçramış bulunmaktadır. Aslında, yaşayanın öleni defnetmesi, toplumsal bir gerekliliktir. Artık-değer birikimini; ölü-emek, sermayeyi ortadan kaldıracak bu diyalektik: doğanın nesneleştirilmesi ile metalar olarak biriktirilmesinin ve tüketim fetişizminin de -tabi ki, açları dışarda tutarak- önüne geçerek, doğanın da "kurtuluşu" ve doğa insan üretici güçlerinin uyumlulaşmasını (ahengini) koşullayacaktır. Kapitalizmin ortaçağı, -Tarihte ortaçağlar çoktur- bu gerekliliği -gereklilik her zaman gerçeklik değildir ama- yaygınlaştırıp, yoğunlaştırıyor haldedir.

KAYNAKLAR DİZİNİ

A) KİTAP ve MAKALELER

AKALIN, İlhan; Çayır-Mera Bitkileri ile Toprak ve Erozyon Arasındaki İlişkiler, Ankara, 1988.

AKDIK, Müjgan; Türkiye'de Tuz Durumu ve Tuzun İç Pazar Etüdü, Tekel Genel Müdürlüğü, Yayın No: 154, 1980.

AKTAN, Reşat; Türkiye Ziraatinde Prodüktivite, MPM Yayınları, Ankara, 1966.

AKYÜREK, İbrahim; TMMOB Ziraat Müh. Odası Yayınları, Türkiye Erozyon Sorunu ve Çözüm Seçenekleri, Ankara, 1986.

ALPKENT, Nurettin; Tarımda Enerji Kullanımı ve Enerji Tasarrufu, MPM, Yayın No: 296, Ankara, 1984.

ARIK, Kemal Fikret; Mukayeseli Toprak Reformu, Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Cilt: 2, Ankara, 1961.

AYDEMİR, Ali; Toprak Erozyonu ve Toprak Reformu, Ankara, 1993.

BARKAN, Ömer Lütfi; Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 6, Yıl: 1 944-1945, Sayı: 1-2.

BAYSAL, Kubilay; Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1984.

BENJAMİN, Walter; Pasajlar, İstanbul, 2009.

BERNSTEİN, Henry; Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri, İstanbul, 2009.

BİNGÖL, Şener; Kırmızı Et ve Mamulleri Sanayiinde Girdi Sorunları ve Verimlilik, MPM, Yayın No: 554, Ankara, 1995.

BİRLER, Ali Sencer; Ormanlarımızın Korunması İçin Endüstriyel Plantasyonların Önemi, Tema Vakfı, Yayın No: 8.

BOOKCHIN, Murray; Ekolojik Bir Topluma Doğru, İstanbul, 1996.

BORATAV, Korkut; 100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul, 1980.

BORATAV, Korkut; Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm, Ankara, SBF, Yayın No: 454, Ankara, 1980.

BUDAK, Esin; Tarımsal Üretim ve Sosyal Sınıflar, İstanbul, 1991.

BULUTAY, T.; TİMUR, S.; ERSEL, H.; Türkiye'de Gelir Dağılımı, Ankara, 1971.

BURKETT, Paul; Marx ve Doğa, Ankara, 2004.

BURKETT, Paul; Marksizm ve Ekolojik İktisat, İstanbul, 2008.

CARSON, Rachel; Sessiz Bahar, Ankara, 2004.

ÇAĞLAR, Yücel; Türkiye Ormanları ve Ormancılık, İstanbul, 1993.
ÇANAKOĞLU Hasan; Orman Koruma, İÜ Yayınları, No: 3624, İstanbul, 1993.
ÇEPEL, Necmettin; Yokettiğimiz Ormanlarımız Kaybolan Fonksiyonel Değerler ve Zamanımızın Orman Ölümleri, Tema Vakfı Yayınları, No: 2-3, İstanbul, 1995.
ÇETİN, Hikmet; Ege Bölgesinin Seçilmiş Tarım Ürünleri ve İhracatını Artırma İmkanları, MPM Yayınları, Yayın No: 518, Ankara, 1994.
CİLLOV, Haluk; Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1962.
CLIVE, Ponting; Dünyanın Yeşil Tarihi, İstanbul, 2000.
DARKOT, Besim; Türkiye İktisadi Coğrafyası, İstanbul, 1972.
DEMİR, Nazmiye; Seçilmiş Bazı Sektörlerde Kaynakların Verimli Kullanılmayışının Yarattığı Çevre Sorunları, MPM Yayınları, No: 553, Ankara, 1995.
DEMİRER, Göksel; Çevre Sorunları ve Kapitalizm, İstanbul, 1992.
ENGELS, Friedrich; Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim, Ankara, 1992.
ENGELS, Friedrich; Konut Sorunu, Ankara, 1992.
ENGELS, Friedrich; Köylüler Savaşı, Ankara, 1999.
ERCOŞKUN, Ayhan; Açıklamalı-İçtihatlı Halk Sağlığı Çevre Sağlığı ve Gıda Maddeleri Mevzuatı, Ankara, 1987.
ERDOST, Muzeffer İlhan; Kapitalizm ve Tarım, Ankara, 1988.
ERSOY, M.; vd. (Derleyenler: KESKİNOK, H. Ç.; ERSOY, Melih; Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine, Ankara, 1984.
FOSTER, John Bellamy; Marx'ın Ekolojisi, Ankara, 2011.
FOSTER, John Bellamy; Marksist Ekoloji, İstanbul, 2012.
GERAY, Cevat; Planlı Dönemde Köye Dönük Çalışmalar, Ankara, 1974.
GORZ, Andre; Kapitalizm Sosyalizm Ekoloji, İstanbul, 1993.
GÜNAY, Turhan; Orman Ormansızlaşma Toprak ve Erozyon, Tema Vakfı Yayınları, No: 1, 3, İstanbul, 1995.
GÜNEŞ, Turan; Ulusal Süt ve Süt Ürünleri Sempozyumu, Ankara, 1989.
GÜRPINAR, Ergun; Bir Çevresel Analiz Örneği: Trakya, İstanbul, 1994.
; Çevre Sorunları, İstanbul, 1990.
; Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış, İstanbul, 1996.
HAMİTOĞULLARI, Beşir; SBF Dergisi, Mart, 1966.
HİÇ, Mükerrem; Türkiye Ekonomisinin Analizi, İstanbul, 1980.
HİÇ, Süreyya; Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1994.
İSTANBULLU, Turhan; Türkiye'de Devletten Başkasına Ait Ormanların İdare ve İşletilmesi Üzerine Araştırmalar, İstanbul, 1993.
İSTANBULLUOĞLU, Ersin; Hayvansal ve Hayvansal Ürünler Sanayi, 1.

Milli Sempozyumu, Ankara, 1989.
KAZGAN, Gülten; Tarım ve Gelişme, İstanbul, 2013.
KETEN, Mustafa; Tarım İşletmelerinin Yapısı; T.C. Başbakanlık, DPT, Yayın No: 1306, Ankara, 1974.
KIŞLALIOĞLU, Mine; BERKES, Fikret; Ekoloji ve Çevre Bilimleri, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1985.
KIVILCIMLI, Hikmet; Emperyalizm Geberen Kapitalizm, Tarih ve Devrim Yayınları, Yayın No: 3, İstanbul, Tarih yok.
KIVILCIMLI, Hikmet; Finans Kapital ve Türkiye, İstanbul, 2008.
KIVILCIMLI, Hikmet; Osmanlı Tarihinin Maddesi, İstanbul, 2000.
KIVILCIMLI, Hikmet; Siyasetimiz, İstanbul, 1957.
KIVILCIMLI, Hikmet; Tarih Tezi, Tarih-Devrim-Sosyalizm, Toplum Biçimlerinin Gelişimi, İstanbul, 1996.
KIVILCIMLI, Hikmet; Türkiye Ekonomi Politikası, İstanbul, 1996.
KIVILCIMLI, Hikmet; Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi, İstanbul, 1989.
KONGAR, Emre; İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, İstanbul, 1976.
KONUKÇU, Mustafa; Türkiye'de Ormancılık, Ankara, 1984.
KÖYMEN, Oya; Kapitalizm ve Köylülük, İstanbul,2008.
LENİN, V.İ.; Halkın Dostları Kimlerdir? Ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Savaşırlar?, Ankara, 1979.
LENİN, V.İ.; Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, Ankara, 1988.
LENİN, V.İ.; Tarımda Kapitalizm, Ankara, 1996.
LEAN, Geoffrey; Gerçekçi Yaklaşım Çölleşmeyle Mücadele Anlaşması'nın Basit Metni, Nedir, Niçin Önemlidir, ve Farklılıklar Nelerdir?, Tema Vakfı Yayın No: 9, İstanbul, 1996.
MARX; ENGELS; Doğu Sorunu (Türkiye), Ankara, 2008.
MARX, Karl; Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları, İstanbul, 2008.
MARX, Karl; Fransa'da Sınıf Savaşımları, 1848-1850, Ankara, 1996.
MARX, Karl; Kapital, Birinci-İkinci-Üçüncü Cilt, Ankara, 2000-2002-1997.
MARX; ENGELS; Nüfus Üzerine, Ankara, 2011.
MAZOYER, Marcel; ROUDART, Laurence; Dünya Tarım Tarihi, Ankara, 2010.
MERGEN, Yusuf; Tarım Sektöründe Verimlilik, MPM, Yayın No: 149, Ankara, 1974.
ORAL, Necdet; (Editör), Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği, 1923-2013, Ankara, 2013.
ÖZTÜRK, Murat; 1980 Sonrası Yıllarda Türkiye'de Tarımda ve Kırda Dönüşüm Dinamikleri (Araştırma Raporu), İstanbul, 2012.

PAMUK, Şevket; TOPRAK, Zafer; (Derleyenler), Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000, Ankara, 1987.
PİRİNÇİOĞLU, Nejat; Tarım Sektöründe Verimlilik, MPM, Yayın No: 365, Ankara, 1988.
SARIGÜL, Mehmet; Hava Kirliliğinin Muğla-Yatağan Yöresinde Orman Toprağı ve Ağaçlar Üzerine Etkisi, Ormancılık Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1991.
SÖNMEZ, Koray; Toprak Koruma, Erzurum, 1994.
TEKİNEL, Osman; Tarımda Üretim ve Verimliliğin Artırılması, 2. Türkiye İhtisas Kongresine Sunulan Tebliğ.
TOSUN, Fahrettin; Türkiye Hayvancılığında Prodüktivitenin Araştırılması Semineri, MPM Yayınları, Erzurum, 1969.
TUNA, Yusuf; Tarımda Verimlilik Artışının Ekonomik Sonuçları: Türkiye ile İlgili Bir Değerlendirme, MPM, Yayın No: 487, Ankara, 1993.
TÜRKEL, Turgut; Tarım Kesiminde, Bölgeler ve İller Düzeyinde Kaynak Kullanımı ve Verimlilik, MPM, Yayın No: 146, Ankara, 1976.
VARLIER, Oktay; Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölüşümü, DPT, Yayın No: 1936, Ankara, 1978.
YASA, İbrahim; Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, Ankara, 1973.
YAVUZCAN, Güngör; Tarımda Enerji Kullanımı, Türkiye 2.Tarım Kongresi Tebliğleri, Ankara, 1981.
ZEYTİNOĞLU, Erol; Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1976.

B) KURUMSAL YAYINLAR

Dünya Enerji Konferansı, Türk Müh. Komitesi, Yayın No: 1, İstanbul Sanayi Odası, Çevre Görüşü ve Çevre Çalışmaları, İstanbul, 1994.
İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1992.
MPM, Yayın No: 394, Ulusal Süt ve Süt Ürünleri Sempozyumu, Ankara, 1989.
Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor, 1984.
Milli Prodüktivite Merkezi, Yayın No: 478, Ormancılık Kesiminde Çevresel Etki Değerlendirme, Ankara, 1992.
Orman Genel Müdürlüğü, Orman İdaresi ve Planlama Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 85, Envanter Serisi No: 12, 2012.
T.C. Başbakanlık, DİE, Yayın No: 1691, 1991 Genel Tarım Sayımı, Ankara, 1994.
T.C. Başbakanlık, DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı (Köy Genel Bilgi Anketi

Sonuçları).
T.C. Başbakanlık, DPT, Yayın No: 2225, ÖİK: 364, Toprak ve Su Kaynakları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1990.
T.C. Başbakanlık, DİE, Yayın No: 371, 1950 Ziraat Sayımı Sonuçları.
T.C. Başbakanlık, DİE, Gayri Safi Milli Hasıla, 1990.
T.C. Başbakanlık, DİE, İstatistik Cep Yıllıkları.
T.C. Başbakanlık, DİE, İstatistik Müdürlüğü, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994.
T.C. Başbakanlık, DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim Yıllıkları.
T.C. Başbakanlık, TÜİK, Tarım İstatistikleri Özeti, 2011.
T.C. Orman Bakanlığı, "1. Ormancılık Şurası/Tebliğler ve Ön Çalışma Grubu Raporları", Ankara, 1993.
T.C. Orman Bakanlığı, Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğü, "Erozyon" Ankara, 1993.
T.C. SV Yayınları, Türkiye'nin Çevre Sorunları, Ankara, 1989.
TMMOB, Ziraat Müh. Odası, Ortak Yayın No: 1, Türkiye Hayvancılığı Sorunları ve Çözüm Yolları, Ankara, 1976.
TZOB, Zirai ve İktisadi Durum Raporu, 1972/73, No: 90.
Tekel Genel Müdürlüğü, 1994 Yılı Faliyet Raporu.
TOBB, İktisadi Rapor, 1987-1990.
TOBB, Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1990.
Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu, 7 Bölümde İstanbul'un Çevre Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu, İstanbul, 1990.
Türkiye Genel Enerji Envanteri, Ankara, 1976.
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası AŞ, Kimya Sektörü Araştırması, Yayın No: 1, İstanbul, 1979.
Türkiye Tuz Envanteri, MTAE, Yayın No: 164, Ankara 1976.

Sıcaklığı Ekmeğin

Toprağa düşünce tohum,
sevdalanır yağmur yüklü buluta,
gök ve yer ve su,
ben ve ben olmayan bir olur,
cana gelir tohum,
sığmaz karnına Kybele'nin,
çatlatır batınını,
filizlenir gökyüzüne doğru,
başak olur
bin olur,
buğday olur
un olur,
dolar teknelere, ekmek olur.
Sabahın seher yeli taşır,
kokusunu ekmeğin açlara,
ki onlar, taşır dünyayı,
kokusuna karşılık ekmeğin,
sıcaklığı yakıncaya kadar ellerini.

22.12.2013
Ankara

TÜRKİYE TARIMINDA PRUSYA TİPİ KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ VE "ÇEVRE SORUNU"

Dr. Müslüm ERDOĞAN

Tarımda kapitalizmin gelişimi, iki esaslı yol takip eder. Birincisi, *"İngiliz Yoludur"*. Marx'ın deyimiyle, burada, *"önceleri, insanlar koyunları yerken, sonraları, koyunlar insanları yemiştir."*

"Diğer Yol", tersten, İngiltere'ye göre, kapitalizme geç kalan dünyanın tuttuğu/tutturduğu yoldur. Adlandırma açısından, *"Prusya Yolu/Tipi"* uygun düşer. Bu yolu tutanlarda, kapitalizm, şehirlerde sanayinin kuruluşu ile yoğunlaşan tekniğini ve sermaye birikimini, kırlara yayarak, kırları kapitalizme açmıştır. Antika üretimde kastlaşan Türkiye, bu yolun en bariz bilinen örneklerindendir. Bu örneklerde, toprak mülkiyeti ve bu mülkiyet üzerinde yükselen ekonomi (Emek-Rant ve Ürün-Rant ekonomisi), kapitalizme geçişin ya da geçemeyişin önündeki engelin kendisidir.

Kapitalizmin Prusya Tipi Gelişimi, şark devletçiğinin kapitalistleşmesi ya da kapitalizmin Doğululaşması; antik servetin müzmin yoldan kapitalist sermayeye, tersinden de, kapitalist sermayenin, kendi evveli antik servetle melezleşerek, despotik -artı-emeğin ilkel biçimi- yoldan büyümesi ve yaygınlaşması anlamına gelir. Mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi (ekonomi dışı zoralım yolu), ücretli kölelikle birlikte her yer ve zamanda geçerlidir.

Barış kitap

e-mail: bilgi@bariskitap.com
Online Sipariş : www.barisyayinevi.com

ISBN: 978-605-4728-32-9